

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Кафедра української мови
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

ЛІНГВІСТИЧНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ
СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

**МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Вінниця, 26-27 листопада 2015 року

Вінниця - 2016

УДК 811.161.2: 314/316 (06)

ББК 81.2 Укр я 43

Л59

Збірник наукових статей затверджено на засіданні вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 27 січня 2016 року)

У збірнику наукових праць розглянуто актуальні проблеми граматики, ономастики, діалектології, когнітивістики та особливості функціонування сучасної української мови в соціумі.

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОМІСІЇ:

Т. С. Слободинська – доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор)

Н. М. Павликівська – доктор філологічних наук, професор

Н. Л. Іваницька – доктор філологічних наук, професор

Л. М. Коваль – кандидат філологічних наук, доцент

Н. І. Кухар – кандидат філологічних наук, доцент

О. А. Павлушенко – кандидат філологічних наук, доцент

І. В. Гороф'янюк – кандидат філологічних наук, доцент

Л. В. Прокопчук – кандидат філологічних наук, доцент

В. В. Богатько – кандидат філологічних наук, доцент

РЕЦЕНЗЕНТИ:

ЗАВАЛЬНЮК І. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ІВАНИЦЬКА Н. Б. - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

З М І С Т

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ФУНКЦІОНАЛІСТИКИ

<i>Людмила Коваль.</i> Предикат дії в ролі ядра базової конструкції головного компонента вокативного речення.	5
<i>Людмила Прокопчук.</i> Аспекти вивчення порядку слів в українському мовознавстві.	15
<i>Олена Кадочнікова.</i> Диференційні ознаки парного дієслівного присудка.	22
<i>Анастасія Онатій.</i> До питання асиметрії займенниково-співвідносних речень.	31
<i>Юлія Лебедь.</i> Однослівна/кількаслівна дієслівна номінація.	39
<i>Ніна Кухар, Марія Мошноріз.</i> Теорія функціональної граматики О. В. Бондарка.	45
<i>Яна Коваль.</i> Проблеми визначення прикладки як окремої синтаксичної одиниці в діяхронії.	53

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У РІЗНОСТИЛЬОВИХ ТЕКСТАХ

<i>Василь Ожоган.</i> Семантична диференціація займенникових слів.	63
<i>Ніна Кухар.</i> Комунікативно-прагматичний потенціал речень із факультативними прислівними компонентами атрибутивної семантики.	75
<i>Валентина Богатько.</i> Механізм процесів еліпсування головних формально-синтаксичних компонентів простого речення неповної структури.	83
<i>Лілія Федчук.</i> Мовно-мовленнєва семантика речень з предикатом включення.	90
<i>Наталія Кобченко.</i> Формально-граматичний вияв категорії предикативності.	98

МОНІТОРИНГ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ СУЧАСНИХ ДІАЛЕКТІВ

<i>Інна Гороф'янюк.</i> Флорономінація в говірках центрального Поділля: від витоків до сучасних тенденцій.	113
<i>Алексей Романчук, Елена Пупулова.</i> Некоторые лексические булаештско-бойковские параллели в пространстве карпатско-украинских говоров: предварительный анализ.	121
<i>Леся Поліщук.</i> Східноподільські говірки в контексті подільського говору.	132

УКРАЇНСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ОНОМАСТИКА В СИНХРОНІ І ДІАХРОНІ

<i>Наталія Павликівська.</i> З історії вивчення українських псевдонімів.....	142
<i>Михайло Торчинський.</i> Власні назви українських засобів масової інформації: типологія, словотвір, мотивація.	150
<i>Віта Павлюк.</i> Конотативність індивідуальних прізвиськ (на матеріалі Вінниччини).	159
<i>Оксана Мельник.</i> Особливості творення ергонімів на позначення освітніх організацій (на прикладі школонімів м. Вінниці).	168
<i>Наталія Григорук.</i> Словотвірний спектр номінацій спортивних товариств України.	175
<i>Юлія Коношевич.</i> Статус прізвиська у слов'янському мовознавстві.	183

МОВА І СОЦІУМ У ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ

<i>Інна Завальнюк.</i> Безсполучникові складні речення у ролі заголовків газетних публікацій: нові риси й тенденції.	191
<i>Жанна Колоїз.</i> Репрезентація кількості в паремійному корпусі Українців.	197
<i>Тамара Слободинська.</i> Мова фундаментального науково-теоретичного пізнання: прагматичний компонент.	207
<i>Ольга Павлушенко.</i> Концептуалізація аксіологічного поняття «добре» в дискурсі української соціально-побутової казки.	213
<i>Ольга Куц.</i> Формування мовної особистості учня в сучасному українському соціумі.	221
<i>Олена Похилюк.</i> Евфемізми лексико-семантичного поля на позначення людських пороків та негативних вчинків.	232
<i>Надія Скрипник.</i> Вербалізація концепту «гордість» у народнопоетичному дискурсі.	242
<i>Тетяна Врублевська.</i> Концепт та суміжні термінологічні одиниці: фрейм, гештальт, схема, сценарій, скрипт.	249
<i>Оксана Дудник.</i> Лінгвокультурна інтерпретація фітономенів мікрополя «квіткові рослини» (на матеріалі творів подільських письменників).	256
<i>Людмила Завальнюк.</i> Тропи як засоби образної мовної конкретизації в газетно-журнальному тексті.	266
<i>Наталія Деренчук.</i> Комунікативна ситуація «мітинг» в українському політичному дискурсі.	273
<i>Віталія Куцик.</i> Сучасний український телепростір: позитивні лінгвістичні тенденції.	280

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ФУНКЦІОНАЛІСТИКИ

Людмила Коваль

(м. Вінниця)

УДК 811.161.2 '367.33

ПРЕДИКАТ ДІЇ В РОЛІ ЯДРА БАЗОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ВОКАТИВНОГО РЕЧЕННЯ

В українському синтаксисі кінця ХХ – початку ХХІ ст. постав новий перспективний підхід до вивчення синтаксичних одиниць, що передбачає дослідження співвідношень компонентів різних ярусів структури простого речення, – міжрівневий. У річищі такого аналізу вже виконано студії К. Г. Городенської [3], К. О. Косенко [4], О. В. Годз [6]. Однак головний компонент вокативного речення не був об'єктом міжрівневого аналізу, що засвідчує новизну та актуальність нашої наукової розвідки, мета якої – схарактеризувати особливості кореляції простого головного компонента вокативного речення української мови із семантично елементарним та семантично неелементарним реченнями, породженими предикатом дії.

Типовим формально-синтаксичним виявом простого головного компонента вокативного речення є кличний відмінок (вокатив) іменника. Характеризуючи семантико-синтаксичні потенції кличного відмінка, І. Р. Вихованець виділяє чотири його функції: одну первинну функцію адресата – потенційного суб'єкта дії, з якою корелює первинна формально-синтаксична функція підмета, і три вторинні – функцію семантично акцентованого адресата, функцію ідентифікації та функцію конденсата суб'єктно-предикатно-адресатної структури [1, с. 77–79]. Саме функцію конденсата суб'єктно-предикатно-адресатної структури дослідник співвідносить із формально-синтаксичною функцією головного компонента вокативного речення. На його думку, за своєю значеннєвою суттю ця семантико-синтаксична функція тотожна функції кличного відмінка у

двоскладних простих реченнях із дієслівним предикатом у формі наказового способу – функції адресата вольової дії мовця – потенційного суб'єкта дії [1, с. 78], що дає підстави кваліфікувати односкладні вокативні конструкції як результат формально-синтаксичної редуції предиката вихідного двоскладного речення (*Тату!* ← *Тату, мовчи!*), а базовою семантико-синтаксичною основою головного компонента похідного вокативного речення вважати не окрему предикатну синтаксему, а речення, сформоване предикатом та складною суб'єктно-адресатною синтаксемою. Крім того, установлюючи систему кореляцій головного компонента вокативного речення української мови з семантико-синтаксичними відповідниками, важливо також диференціювати такі головні компоненти за специфікою семантико-синтаксичного потенціалу їхньої іменникової основи, оскільки особливості деривації цих іменників так само зумовлюють зміни в співвіднесенні формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак вираженого ними головного компонента.

Типовим виразником головного компонента вокативного речення української мови є непередикатні іменникові лексеми. Вони непохідні, пор.: *Сину! Підійди!* Це дає підстави базовим семантико-синтаксичним корелятом головного компонента вокативного речення, вираженого непередикатним іменником уважати семантично елементарне речення, сформоване предикатом та складною субстанціальною адресатно-суб'єктною синтаксемою.

Зважаючи на апелятивне функціональне спрямування вокативних конструкцій, логічно, що експлікаторами їхнього головного компонента є предикатно-непередикатні іменникові лексеми.

Предикатно-непередикатні іменники є переважно назвами суб'єкта дії за предикатною або якоюсь непередикатною ознакою, що утворилися внаслідок згортання дво- або трикомпонентної структури базового семантично елементарного речення в реальний іменник (*акомпаніатор, вчитель, жнець, різьбяр, сіяч; бандурист, кіоскер; ложкар; штабіст*). Це означає, що

суб'єктна семантико-синтаксична позиція вокативної конструкції на зразок *Мовнику! Працюй!* співвідносна із семантично елементарним реченням, а саме його трикомпонентною предикатно-суб'єктно-об'єктною структурою: Мовник ← Людина, яка вивчає мови. Отже, базовим семантико-синтаксичним корелятом конструкції *Мовнику!*, утвореної внаслідок редукції предиката (пор.: *Мовнику! ← Мовнику! Працюй!*), є два семантично елементарних речення, одне з яких – базовий семантико-синтаксичний відповідник самого предикатно-непредикатного іменника *мовник*, а інше – корелят вокативної конструкції *Мовнику!*

Предикатні іменникові лексеми в зумовленій валентності предиката субстанціальной позиції не виражають «елементарного синтаксемного значення, а формують ускладнене значення, що об'єднує вихідне предикатне значення і значення, набуто предикатним іменником у субстанціальной позиції» [2, с. 249]. Саме тому головний компонент вокативного речення, експлікований предикатним іменником, співвідноситься із семантично неелементарним реченням, складниками якого є предикат і ускладнена субстанціальной адресатно-суб'єктна синтаксема, напр.: *Часе! Зупинись!*

Вокативну конструкцію з простим **головним компонентом** в українській мові досить часто супроводжує пре- (за препозиції імперативного речення наступне вокативне матиме спонукальну модальність) або постпозитивне імперативне речення, із структури й семантики якого встановлюється редукований предикат базової семантико-синтаксичної структури, напр.: ***Петре! Швидко іди сюди*** (В. Медвідь) ← *Петре, іди; Пане начальнику! Відпустить додому* (В. Медвідь) ← *Пане начальнику, відпустить; Матронко! Ходить сюди* (М. Матіос) (*Матронко! ← Матронко, ходить; Синку! Піди до Вери Бартушки* (В. Медвідь) ← *Синку, піди!* На відміну від писемного, в усному мовленні ідентифікація предиката має не контекстуальний, а ситуаційний характер, коли обставини ситуації дають змогу так само однозначно виявити зредукований предикат. Істотно, що, незважаючи на латентну форму, такий предикат має точний і однозначний

вияв. Проте бувають випадки, коли неможливо однозначно ідентифікувати предикатну синтаксему. Наприклад, аналізуючи контекст *Михайле! Чому не прийшов?* (М. Матіос), не можна точно визначити базовий семантико-синтаксичний корелят **головного компонента вокативного речення** *Михайле!*, оскільки незрозумілим є його предикат. Свідомість продукує низку можливих альтернативних варіантів для його вираження: *Михайле, скажи (повідом, проінформуй)!* або *Михайле, поясни!* Утім, як бачимо, контекст жодного із них не виявляє.

Н. М. Костусяк **установила семантико-синтаксичну специфіку** адресатно-суб'єктного вокатива в українській мові. На її думку, він «може функціонувати в ролі залежного компонента, підпорядкованого предикатам дії, предикатам процесу, предикатам стану, локативним предикатам, предикатам якості та предикатам якості-відношення» [5, с. 165]. Зважаючи на аналогічність семантико-синтаксичних функцій кличного відмінка в односкладному вокативному та двоскладному реченнях, семантичний діапазон предикатної синтаксеми вокативного речення визначаємо як такий, що охоплює значення дії, стану, локативності, процесу, якості, якості-відношення.

Незважаючи на відзначені відмінності зв'язку формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак головного компонента вокативного речення залежно від його семантичного наповнення, причому в ролі такого предиката можуть бути предикати всіх окреслених семантичних різновидів – предикати дії, предикати процесу, предикати стану, локативні предикати, предикати якості та предикати якості-відношення.

В українській мові найбільш репрезентабельна кореляція «простий **головний компонент вокативного речення** ↔ предикат дії + адресат – потенційний суб'єкт дії» (*Дарусю! Ходи до лісу!* (М. Матіос); *Михайле! Прожени того невігласа від нашої хати* (М. Матіос); *Світланко! Повертайся швидко* (Міла Іванцова). Домінування цього різновиду кореляції пов'язане з тим, що як виразник предиката дії базової семантико-

синтаксичної структури дієслово зі значенням дії якраз і «передбачає наявність живої істоти – потенційного виконувача спонукованої дії» [3, с. 15], водночас і адресата мовлення. Зважаючи на об'єктивну багатоплановість дії як онтологічної категорії, розмежуємо низку значеннєвих різновидів предиката дії, здатних у сполученні з адресатно-суб'єктною синтаксею формувати семантично елементарну та семантично неелементарну конструкцію залежно від семантико-синтаксичного наповнення іменникової основи **головного компонента**: предикат конкретної фізичної дії, акціонально-локативний предикат, предикат руху, предикат розумової діяльності, предикат мовлення, предикат чуттєвого сприйняття.

Предикати дії цієї базової конструкції насамперед репрезентують дієслівні лексеми лексико-семантичної групи конкретної фізичної дії, що охоплюють дві семантичні підгрупи:

а) дієслова зі значенням творення (руйнування), видів діяльності: *боронувати, будувати, бурити, варити, виготовляти, доїти, жати, клеїти, клепати, косити, кроїти, кувати, ламати, майструвати, малювати, міряти, молоти, молотити, мурувати, орати, пасти, пиляти, полоти, прасувати, прати, прясти, ремонтувати, руйнувати, садити, сапати, сіяти, скиртувати, склити, скородити, споруджувати, творити, тесати, ткати, цементувати, шити, штукатурити* і под.;

б) дієслова, що вказують на вищий або нижчий рівень інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *бгати, бити, бомбити, бороти, валити, вішати, в'язати, гасити, гальмувати, гноїти, гнuzдати, гнути, горнути, гребти, гризти, гріти, дерти, ділити, клювати, колоти, краяти, крити, кришити, купати, кусати, латати, мити, мазати, мести, милити, мити, місити, м'яти, палити, парити, пороти, ранити, рвати, рівняти, різати, рубати, сікти, смалити, сушити, терти, тиснути, товкти, топтати, торкати, чавити, чистити, чіпляти, шматувати, щербити* тощо.

Предикатні синтаксеми конкретної фізичної дії репрезентують семантику вольової дії особи, пов'язаної з виробничим процесом або

повсякденним життям адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії: *Доню! Не мети до порога* (А. Подолинний); – *Лікарю! Та рвіть вже!* (А. Гарматюк). В українській мові вони досить послідовно породжують семантично елементарні речення, співвідносні з головним компонентом вокативного речення. Виразником такого головного компонента можуть бути як непередикатні, так і передикатно-непередикатні іменникові лексеми. Характерно, що, якщо семантико-синтаксичним корелятом головного компонента, експлікованого непередикатним іменником, буде семантично елементарне речення зразка «передикат конкретної фізичної дії + адресат – потенційний суб'єкт конкретної фізичної дії», то базовим відповідником головного компонента вокативного речення – передикатно-непередикатного іменника, буде два семантично елементарних речення: одне з яких – сформоване передикатом конкретної фізичної дії та адресатом – потенційним суб'єктом конкретної фізичної дії, а друге – семантично елементарне речення, що лежить в основі утворення самого передикатно-непередикатного іменника. Передикатні іменники як виразник головного компонента вокативного речення, співвідносного із семантично неелементарним реченням, породженим передикатом конкретної фізичної дії, рідко вживаються і функціонують здебільшого у метафоризованих контекстах, пор.: *Фортуно! Не топчи мої мрії* (Є. Козюк).

Роль передиката дії, який разом із синтаксею адресата – потенційного суб'єкта дії становить семантико-синтаксичну основу простого **головного компонента вокативного речення**, виконують також акціонально-локативні дієслова, що «поєднують у своїй структурі значення переміщення в просторі та конкретної фізичної дії» [6, с. 90] на зразок *везти, вести, волокти, котити, нести, сунути, тягти* і под. Вони об'єктивують передикат семантико-синтаксичної структури **вокативного речення** зразка «акціонально-локативний передикат + адресат – потенційний суб'єкт із акціонально-локативним значенням», напр.: *Матронко! Приведи корову з пасовиська* (М. Матіос); *Андрію! Неси цю валізу!* До акціонально-локативних

дієслів близькі дієслівні лексеми руху, які так само виражають переміщення, але без значення конкретної фізичної дії, пор.: *бігати, бігти, збігати, іти, їхати, їздити, літати, летіти, плавати, пливти, спускатися*. Корпус цієї лексико-семантичної групи формують також дієслівні лексеми, що позначають вихідний та кінцевий пункти руху, напр.: *вибігати, вибігти, виїздити, виїжджати, виїхати, вийти, вилітати, вилетіти, виходити, дійти, доходити, прибувати, прибути, спуститися* тощо. Вони експлікують предикат семантично елементарного речення «предикат руху + адресат – потенційний суб'єкт руху», напр.: *Дарусю! Підійди до мене!* (М. Матіос); *Уляно! Присядь* (М. Старицький); *Дарусенько! Ходи-но зі мною до річки!* (М. Матіос); *Настусю! Підійди-но сюди!* (А. Гарматюк); *Маріє! Їдь вже до міста!* (М. Матіос).

Функцію предиката дії базової семантико-синтаксичної структури виконують також предикати розумової діяльності. Їхнім морфологічним репрезентантом є дієслова лексико-семантичної групи розумової діяльності на зразок *аналізувати, вивчати, вимірювати, відгадувати, відмінювати, віднімати, гадати, ділити, додавати, досліджувати, думати, збагнути, згадувати, з'ясовувати, класифікувати, множити, мотивувати, обґрунтовувати, обчислювати, ототожнювати, переосмислювати, порівнювати, пригадувати, пояснювати, рахувати, розраховувати, розв'язувати, планувати, тлумачити, узагальнювати, усвідомлювати, учити, формулювати* та ін. Такі дієслова представляють семантично елементарне речення зразка «предикат розумової діяльності + адресат – потенційний суб'єкт розумової діяльності», напр.: *Хлопці! Поясніть мені цю історію незрозумілу* (М. Матіос); *Іване! Згадай свою матір* (М. Матіос); *Олю! Скільки можна! Та множ уже!* Ці конструкції лежать переважно в основі головного компонента вокативного речення, вираженого непередикатним іменником. Рідше вони разом з іншим елементарним реченням репрезентують *головний компонент вокативного речення* –

предикатно-непредикатний іменник, напр.: *Сучасний журналісте! Ретельно переосмислюй усе почуте* («Сільські вісті», 27.12.2013).

Периферійними морфологічними експлікаторами предиката дії як організаційного центру семантико-синтаксичної структури головного компонента вокативного речення є дієслова мовлення (*балакати, белькотати, буркати, відповідати, говорити, казати, мовити, обговорювати, оповідати, переказувати, провіщати, радити, розповідати, співати, твердити, читати, шептати* тощо, напр.: **Оксано!** *Ну, заспівай! Будь ласка!* (М. Старицький); **Мамо!** *Заспівай мені тієї пісні* (М. Матіос); **Никаноре Порфировичу!** *Виступіть* (А. Гарматюк) та дієслова на означення чуттєвого сприйняття (психічної діяльності) (*бачити, дивитися, відчувати, нюхати, оглядати, помічати, слухати, спостерігати, чути* і под., напр.: **Дарусю!** *Не плач!* (М. Матіос); **Тату!** *Та поміть ти вже!* (Міла Іванцова); **Маріє!** *Не дивись так сумно і печально* (М. Матіос).

Предикати мовлення та предикати інтелектуальної діяльності як ядро семантико-синтаксичної структури вокативного речення, досить часто мають латентний вияв: **Петре!** *Де та хустка?* (В. Медвідь) (пор.: *Петре!* ← *Петре, скажи!* (зізнайся); **Славко!** *Це не там* (В. Медвідь) (пор.: *Славко!* ← *Славко, знаєш!*).

Предикати дії також формують предикатно-предикатну структуру на означення фазового розгортання вольової дії, що становить основу семантично елементарного речення, співвідносного із простим головним компонентом вокативного речення, напр.: **Андрію!** *Починай копати! Скільки теревенити!* («Сільські вісті», 03.12.2013) (*Андрію!* ← *Андрію, починай копати!*). Основний предикат такої предикатно-предикатної структури реалізують здебільшого дієслова лексико-семантичної групи конкретної фізичної дії, а супровідний – дієслівні лексеми, які визначають початкову, рідше завершальну фази цієї дії.

Головний компонент вокативного речення української мови залежно від семантико-синтаксичного потенціалу його іменникової основи базовим

відповідником має семантично елементарне або семантично неелементарне речення, породжені предикатом дії, зокрема шістьма його значеннєвими виявами – предикатом конкретної фізичної дії, акціонально-локативним предикатом, предикатом руху, предикатом розумової діяльності, предикатом мовлення, предикатом чуттєвого сприйняття. Предикати дії також утворюють предикатно-предикатну структуру фазового розгортання вольової дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови [Текст] / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Городенська К. Г. Симетрія та асиметрія між'ярусних співвідношень [Текст] / К. Г. Городенська // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Донецьк : ДонДУ, 1998. – Вип. 4. – С. 6 – 11.
4. Годз О. В. Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Годз. – К., 2013. – 18 с.
5. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. Л. Даскалюк. – Чернівці, 2005. – 25 с.
6. Косенко К. О. Предикатна основа та семантично-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові [Текст] : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Косенко Катерина Олександрівна. – К., 2010. – 192 с.
7. Костусяк Н. М. Адресатна синтаксична одиниця на тлі міжрівневої взаємодії [Текст] / Н. М. Костусяк // Науковий вісник Волинського

національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 1. – С. 63–67.

8. Межов О. Г. Об'єктна мінімальна семантико-синтаксична одиниця у формі знахідного відмінка [Текст] / О. Г. Межов // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2011. – Вип. 1. – С. 90–94.

9. Нагель В. В. Оцінні найменування осіб в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Нагель. – Дніпропетровськ, 2008. – 22 с.

10. Олексенко В. П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників [Текст] : [монографія] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2001. – 240 с.

11. Тищенко О. В. Структура і семантика дієслівних предикатів афекту [Текст] / О. В. Тищенко // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство). – 2012. – Т. 137. – С. 115–118.

12. Шрамко Р. Г. Семантико-структурна інтерпретація речень із предикатами стану української мови в межах трикомпонентної функційної парадигми N1 + VF / N1 + ADJ / N3 + ADV [Електронний ресурс] / Р. Г. Шрамко. – Режим доступу : <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1977/1/Shramko>

Уперше в українській лінгвістиці досліджено семантично елементарне та семантично неелементарне речення, породжені предикатом дії, як семантико-синтаксичну основу головного компонента вокативних речень в українській мові: встановлено набір базових семантично елементарних речень, із якими корелює головний компонент вокативних речень, визначено ієрархію таких кореляцій, виявлено їхній семантичний діапазон.

Ключові слова: вокативне речення, головний компонент односкладного речення, предикатний іменник, непередикатний іменник,

предикатно-непредикатний іменник, семантично елементарне речення, предикат дії.

For the first time in the Ukrainian linguistic the semantic elementary and semantic unelementary sentence, constituted by action predicate, as the semantic-syntactic base of the main component of vocative sentence in the Ukrainian language has been researched: the set of semantic elementary sentences, correlated with the main component of the vocative sentence, has been established, the hierarchy of those correlations has been fixed, their meaning diapason has been determined.

Key words: *vocative sentence, the main component of one-member sentence, predicate noun, unpredicate noun, predicaty-unpredicate noun, semantic elementary sentence, action predicate.*

Людмила Прокопчук

(м. Вінниця)

УДК 811. 161 2'367.5

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОРЯДКУ СЛІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Незважаючи на давні традиції вивчення порядку слів в українському мовознавстві, наукову його кваліфікацію не можна вважати завершеною, оскільки багато питань ще потребують повнішого осмислення і ґрунтовних досліджень, що й зумовило *актуальність* нашої наукової розвідки. *Мета* дослідження – проаналізувати основні підходи до наукового витлумачення порядку слів у вітчизняному мовознавстві й окреслити перспективи для подальших наукових студій.

Уперше про особливості словопорядку йшлося в праці М. Смотрицького «Грамматіки Славѣнскія правилое Синтаґма...» (1619), у якій автор подає правила розташування слів у реченні. Такий виклад матеріалу, очевидно, зумовлений тим, що ця граматика адресована

насамперед викладачам. Таке «щільне поєднання наукових, кодифікаційних і навчальних завдань», на думку В. Німчука, було характерною особливістю давнього мовознавства, а отже, й граматичних студій [11, с. 9]. «Граматика» М. Смотрицького значно вплинула на граматики закарпатських філологів А. Коцака (1768), М. Лучкая (1930), слугувала одним із джерел і рукописної «Грамматики языка славенорусского» (1824) І. Могильницького, у якій порядку слів присвячено третій розділ четвертої частини граматики. Автор, як і попередники, пропонує лише правила словопорядку, зауважуючи при цьому, що вони значною мірою залежать від логіки, властивостей мови і народних традицій [6, с. 50]. Загальний огляд особливостей словопорядку в давньоруській мові подано в «Нарисах з історичного синтаксису української мови» О. Безпалька [3, с. 209–223]. У II половині XIX ст. – початку XX ст. з'являється декілька граматик української мови (С. Смаль-Стоцького [6], В. Сімовича [14] та ін.), у яких питання порядку слів подано, урахувавши шкільне викладання мови з опертям «не стільки на мовознавчі критерії, скільки на логічні або психологічні» [17, с. 7]. Автори розмежовували два типи порядку слів, запропонувавши власні варіанти їхньої номінації: *нормальний / свободний* у С. Смаль-Стоцького [6, с. 157], *звичайний / довільний* у В. Сімовича [14, с. 395]. Більш докладну класифікацію порядку слів запропонував М. Перегінець. Він виокремив такі типи порядку слів: природно-логічний, або узуальний; контактний; порядок слів, зумовлений конкретністю, реальністю окремих понять; імпульсивний, або збуджувальний; імпресивний, або напружувальний; музичний, або ритмічний [12, с. 202–203]. На думку мовознавця, порядок розташування слів у реченні значною мірою залежить від змісту висловлювання. Подібною до типології М. Перегінця є класифікація Ю. Шереха, який, окрім узуального, імпульсивного й експресивного, виділяє розповідні типи порядку слів, до яких, за переконанням автора, вдаються, щоб передати живу, схвильовану розповідь [17, с. 145]. Науковець виокремлює просторово-розповідний і часово-розповідний типи порядку слів [17, с. 145–146].

У сучасному українському мовознавстві сформувалося два основні підходи до витлумачення поняття «порядок слів». Представники першого (І. Чередниченко, П. Дудик, К. Шульжук та ін.) розглядають порядок слів у зв'язку із граматичними особливостями мови й визначають його як властиве певній мові розміщення слів у реченні, яке зумовлене його змістом і структурою. Хоч порядок слів в українській мові *відносно вільний*, проте кожне зі слів зазвичай має типове для себе розташування в реченні: типове, але не абсолютне, не єдино можливе. В українській мові розмежовують такі два основні різновиди порядку слів: *прямий* і *непрямий*, або *інверсійний*. Прямий порядок слів має два основні вияви: 1) *морфологічний*, коли, зокрема, іменники стоять перед дієсловами, прикметники, слова прикметникової форми (деякі займенники й числівники) перед іменниками, прислівники способу дії – перед дієсловами, а місця – після них та ін.: *Легенька хвиля ледве помітно зносить човен убік* (О. Довженко); *Легенький вітерець подихає з теплого краю* (П. Мирний); і 2) *синтаксичний*, загально й звично застосовуваний тоді, коли, наприклад, присудок уживається після підмета; означення – перед підметом чи головним членом у реченнях односкладних номінативних; перед додатком чи обставиною; додаток і обставина після присудка або ж після дієслівного головного члена односкладного речення і т. ін. [8, с. 128].

Багато мовознавців (І. Чередниченко, С. Єрмоленко, П. Дудик та ін.) виокремлює три основні функції порядку слів: граматичну, семантичну, стилістичну [17, с. 7]. Граматична роль порядку слів полягає в тому, що в окремих випадках він слугує синтаксичним засобом визначення структури й типу речення. Це стосується тих синтаксичних побудов, які утворилися іменниковою й прикметниковою словоформами, напр.: *Сонячний ранок* – односкладне номінативне речення, пор.: *Ранок сонячний* – двоскладне речення; у якому підмет і присудок виражені іменником у формі називного відмінка: *Моя мати* (підмет) – *лікар* (присудок), пор.: *Лікар* (підмет) – *моя мати* (присудок).

Порядок розміщення слів може слугувати критерієм визначення синтаксичної ролі інфінітива в реченні, напр.: *Переховуватись далі на цьому боці було небезпечно* (М. Коцюбинський), *переховуватись* – підмет. У реченні *Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий наш діду Києве!* (П. Куліш) інфінітив *згадувати* слугує головним членом односкладного інфінітивного речення. Такі речення розрізняються також і стилістично: перше з них містить оцінку ситуації; друге слугує засобом вираження внутрішнього емоційного стану людини. Певне словорозташування, на думку С. Єрмоленко, дає змогу визначити стильову належність тексту, впливає на виникнення «додаткових стилістичних відтінків (колеритів) мовлення – описовості, розповідності, інформативності, урочистості тощо» [9, с. 121]. Про семантико-стилістичні функції порядку слів ідеться в працях І. Чердиченка, С. Єрмоленко [16; 8; 1; 13].

Зміна порядку слів досить часто впливає на семантику повідомлюваного, напр.: у словосполученнях із кількісним числівником у препозиції до означуваного слова міститься вказівка на чітко окреслений період або точно визначену кількість осіб, тимчасом як перенесення числівника в постпозицію змінює значення вислову на приблизне: *Сім років минуло відтоді*; пор.: *Років сім минуло відтоді*.

У другій половині ХХ століття порядок слів почали витлумачувати у зв'язку з актуальним членуванням речення. Проте докладне й цілісне уявлення про закономірності смислового функціонування порядку слів, за переконанням О. Мельничука, можливе лише тоді, «коли порядок слів як носіїв різної смислової ваги в реченні буде розглядатися у зв'язку з членуванням речення на синтагми» [10, с. 254]. Науковець вважав, що те смислове членування, яке В. Матезіус визначав як «актуальне членування», є насправді членуванням синтагматичним [10, с. 252]. Синтагму О. Мельничук розглядає як «інтонаційно виділюваний і позиційно цілісний (не розділюваний іншими не належними до нього елементами) однослівний чи багатослівний відрізок мовлення, що виявляє певну смислову єдність і

вступає в смисловий зв'язок взаємності чи однорідності з суміжним відрізком мовлення, виділюваним на тому самому рівні» [15, с. 434]. Він поділив синтагми на прості й складні, які також є «результатами виділення на різних рівнях синтагматичного членування мовного потоку» [15, с. 438]. Проте запропонована процедура сегментування синтаксичних структур не знайшла широкої підтримки серед українських мовознавців. Такий підхід до аналізу порядку слів використано лише в посібникові «Синтаксис сучасної української літературної мови» М. Каранської [9].

Порядок слів у взаємозв'язку з актуальним членуванням розглядає М. Вінтонів. Він подав тільки окремі зауваги про особливості українського словопорядку, пов'язаного з оформленням того чи того типу актуального членування речення [4, с. 68–74], що зумовлює актуальність і перспективність подальших досліджень у цьому напрямі.

Отже, в українському мовознавстві сформувалося два основні підходи до вивчення порядку слів: у зв'язку з граматичною характеристикою мови та актуальним членуванням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусова О. І. Граматична специфіка мови українського законодавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Білоусова. – Дніпропетровськ, 2010. – 23 с.
2. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К. : Рад. школа, 1960. – 234 с.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах : [редкол. : І. К. Білодід (голова), Ю. Л. Булаховська, Т. Б. Лукінова (відп. секретар), О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1977. – Т. 2. Українська мова. – С. 448–471.
4. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви [Текст] : монографія : [відп. ред. А. П. Загнітко] / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.

5. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в. / М. Возняк // Записки НТШ. – 1909. – Т. ХС, кн.. ІV. – С. 50–51.
6. Граматика руської мови / Улож. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – [3-е вид., перероб. і доп.]. – Відень, 202 с.
7. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 127.
8. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
9. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посіб. / М. У. Каранська. – К. : НМК ВО, 1992. – 400 с.
10. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
11. Німчук В. Мовознавство на Україні в ХІV-ХVІІ ст. / В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1985. – 223 с.
12. Перегінець М. Синтаксичне вживання граматичних форм / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – Х. : Рад. школа, 1931. – С. 191–240.
13. Рогожа В. Г. Порядок слів у висловленнях з експресивно-вольовою модальністю в текстах кодексів України / В. Г. Рогожа. – Режим доступу : // www.univer.km.ua Університетські записки, 2006, № 2 (18) – С. 418–422.
14. Сімович В. Граматика української мови : [для самонавчання та в допомогу шкільній науці] / В. Сімович. – Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. – Мюнхен, 1986. – С. 394–398.
15. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
16. Чередниченко І Г. Стилістико-синтаксичні функції порядку слів у реченні і речень у контексті в сучасній українській літературній мові / І. Г. Чередниченко // Українська мова і література в школі. – 1961. – № 5. – С. 14–22.

17. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. – 402 с.

18. Шухова О. О. До генези та сутності синтаксичного поняття інверсії / О. О. Шухова // Мовознавство. – 2012 – № 6. – С. 70–78.

Простежено історію вивчення порядку слів в українському мовознавстві. Зроблено узагальнення про два основні підходи до вивчення проблеми порядку слів: у зв'язку з граматичною характеристикою мови та проведенням актуального членуванням речення, наголошено на перспективності другого підходу.

Ключові слова: *порядок слів, прямий порядок слів, непрямий порядок слів, інверсія, синтагматичне членування речення, актуальне членування речення.*

The article represents an attempt to summarize experience in studying peculiar features of the word order in the Ukrainian linguistics and identify the issues that need reviewing and scientific comprehending. In modern linguistics one can find two main approaches to the interpretation of the term «word order»: it can be viewed in connection with the actual division of a sentence and in connection with the grammatical characteristics of the language.

Key words: *word order, direct word order, indirect word order, inversion, syntagmatic division of a sentence, actual division of a sentence.*

Олена Кадочнікова

(м. Київ)

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ ПАРНОГО ДІЄСЛІВНОГО ПРИСУДКА

Завдяки поширеному в синтаксичних студіях ХХ ст. формально-граматичному підходу вдалося розробити детальну типологію різних синтаксичних одиниць: від речень – простих і складних – до їхніх компонентів. Особливу увагу лінгвістів завжди привертала головні члени, зокрема присудок як носій предикативності й центральний конститутивний компонент речення. Проте не всі форми присудків на сьогодні є детально описаними, зокрема досі дискусійним постає питання про дефініцію присудків на зразок *Я ляжу відпочину до півночі...* (УНТ); *Третя дочка й каже: «Мамочко, і я піду послухаю»* (УНТ); *Олег он сидить хвилюється* (Розм.); *На в'їзді в місто стали оглянули околиці* (Розм.), де обидва компоненти виражені дієвідмінюваними формами. Саме такі утворення й постають об'єктом пропонованого дослідження. Виразна спрямованість аналізованих конструкцій у сферу розмовного мовлення є свідченням обмеженої сфери їхнього вживання – це, передусім, уснорозмовне мовлення та тексти публіцистичного чи художнього стилів, де такі конструкції використані з метою стилізації. Тож джерелами ілюстративного матеріалу послужили записи з розмовного мовлення й спорадично – фіксації з творів українських письменників.

Вивчення підходів до типології присудка в сучасній українській мові дало такі результати: у працях українських лінгвістів зрідка натрапляємо на згадки про такі форми присудка: так, М. Каранська в «Синтаксисі сучасної української мови» характеризує їх як парні дієслівні присудки, наголошуючи, що «... значення першого дієслова – підготовче, тло, а значення другого дієслова є основним у комунікативному змісті речення» [3, с. 31]. Укладачі Правопису не пропонують власної дефініції, кваліфікуючи такі утворення як

«два однакові формою дієслова, що означають дію та мету її» [6, с. 157], і застерігають від сплутування з однорідними присудками. Автори граматики російської мови [8] такі форми вважають різновидами простого ускладненого присудка, спираючись на їхнє емоційно-експресивне забарвлення й не пропонуючи додаткових пояснень ні щодо семантичної природи складників, ні щодо їхнього граматичного значення. Відома також думка про «двоприсудковість» таких речень [624, с. 234]. Очевидно, що задовільне пояснення можна знайти тільки після того, як будуть сформульовані відповіді на низку запитань, зокрема: йдеться про один чи кілька членів речення?; якщо це один член речення, то якою є його структура, в чому полягають особливості семантики і які функції виконують його складники?

На нашу думку, дати відповіді на ці питання можна тільки послідовно проаналізувавши такі утворення в семантико-синтаксичному, формально-граматичному та комунікативному аспектах, що і є метою наукової розвідки.

Свідченням цільнооформленості компонентів на зразок *Піди спитай у своєї мами, синку* (Розм.); *Коли повернувся брат, я лежала читала його журнал* (Розм.) є насамперед їхня інтонаційна єдність з наголосом на другому компоненті, завдяки якій дієслівна словосполука сприймається як синтаксично неподільна на позначення нерозчленованої дії: семантика предиката постає як дія, пов'язана з рухом туди, де відбудеться її реалізація, або як дія, конкретизована вказівкою на спосіб перебування у просторі. Теоретично можлива їхня перебудова в конструкції з двома простими присудками, які перебувають між собою у сурядному зв'язку, який виражає відношення одночасності чи послідовності, напр.: *Піди, спитай у своєї мами, синку* (послідовні дії); *Коли повернувся брат, я лежала, читала його журнал* (одночасні дії), однак внаслідок такої трансформації помітно зростає самостійність кожного з компонентів і відбувається нейтралізація значення неподільності зв'язку між власне-дією і рухом чи фіксацією в просторі як її підготовчим етапом. Варто зауважити, що порядок компонентів у межах такого члена є змінним, пор.: *Спитай піди у своєї мами, синку; Коли*

повернувся брат, я читала лежала його журнал, що супроводжує зміщення інтонаційного акценту – виділення все одно зберігається препозиційному на дієслові, що позначає власне-дію. Однак за результатами аналізу ілюстративного матеріалу можна зробити висновок, що найчастіше препозицію посідає дієслово з семантикою руху чи стану.

З огляду на формальну двокомпонентність будови аналізованого присудка постає питання про специфіку зв'язку його форми та значення.

Морфологізація синтаксису уможливила окреслення функцій різних лексико-граматичних класів слів, виокремлення простого та складеного присудків, а також протиставлення дієслівних присудків іменним [5, с.111]. Однак граматична двочленність присудка самостійно не може виконувати диференційної функції, цей критерій «працює» тільки в сполученні з аналізом семантичної природи складників члена речення. Зокрема, двокомпонентний присудок може бути простим (синтетичним), напр.: *Побігла я на вулицю та давай кричати...* (Г. Ткаченко), ... *а ти візьми і в приват напиши!!!* (Розм.); складеним (аналітичним), напр.: *Зразу говорили тото на жарт, а далі декотрі почали й напевне говорити* (І. Франко); *Я не стану кричати і плакати* (Розм.); або складним, напр.: *Це все вона написала збуджена і знервована* (Розм.); *Криниця вже давно стоїть забута* (Розм.). Саме врахування семантичної повноцінності чи неповноцінності складників присудка, співвіднесеності їхніх значень дозволяє з'ясувати функцію кожного з його компонентів і встановити місце головного члена в загальній класифікації. Дводієслівна експлікація предикатів аналізованого зразка теоретично уможлиблює його інтерпретацію або як простого, або як складеного присудка. Бінарність структури простого присудка може бути зумовлена прагненням мовця надати висловленню додаткового відтінку значення – з цією метою до дієслова-основного виразника предикативності додають різноманітні частки чи повтори, які, проте, в семантичному плані не є повноцінними, адже не мають конкретного лексичного значення. Низка часток в складі такого простого ускладненого

присудка за походженням є віддієслівними, напр.: *було, бувало, візьми (і/ї), знай* [5, с. 117]. Відрізнити їх від повнозначних дієслів не становить проблеми, адже вони зовсім втрачають зв'язок зі своїм конкретним первинним значенням, модифікуючи семантику повнозначного компонента: «у сполученні з частками *візьми і, візьми та й* дієслова означають несподівану, невмотивовану дію... частка *знай* надає дієслову відтінку обов'язковості, повторюваності» [5, с. 117]. Очевидно, що в аналізованих сполуках такої семантичної нівеляції не відбувається, як не відбувається і ранжування семантики на головну і другорядну дії. Окрім того, наявність додаткового відтінку значення не може бути диференційним критерієм, залученим деякими авторами для встановлення структурного типу конструкції [8, с. 88]. А надто якщо брати до уваги той факт, що стилістично марковані конструкції ніколи не бувають нейтральними щодо модальних значень, а відтінки цих значень закладені в самій формі конструкції і невіддільні від неї [10, с. 10].

Якщо розглядати співвіднесеність аналізованого дводієслівного присудка зі складеним присудком, то до уваги треба брати той факт, що в межах аналітичного присудка виразно виокремлюються зв'язка – носій насамперед граматичного значення та компонент-виразник лексичного значення, нездатний поєднуватися безпосередньо з іншим головним членом – підметом. Отже, різниця між синтетичним та аналітичним видами присудків полягає в способі вираження реального й граматичного значень.

М. Вінтонів так пояснює сутність аналітизму на рівні членів речення: «Під аналітизмом слід розуміти розподіл речового та граматичного значень між різними компонентами, структурно та семантично об'єднаними у межах однієї граматичної категорії» [1, с. 46]. Таке усвідомлення складеного присудка обмежує потенції морфологічного вираження його компонентів: зв'язкове дієслово та незмінна дієслівна форма. Однак обидва складники аналізованого утворення є виразниками одночасно і граматичного, і лексичного значень. До того ж, немає жодних підстав фіксувати зв'язкову

функцію одного з компонентів, яка, як переконливо доводять лінгвісти, полягає не просто в семантичній неповноцінності дієслова, а в неповноцінності «сміслового вираження предикативного судження» [4, с. 46], адже дієвідмінювана форма безпосередньо координує з підметом, напр.: *Ну, ти **під** скажи професорові, що кума казала...* (П. Загребельний); *А ти вибери бажаний рейс і **поїдь** дізнайся всі деталі* (Розм.) — Пор.: *Ти **під** до професора; Ти **скажи** професорові; Ти **поїдь**; Ти **дізнайся** всі деталі.*

Морфологічне оформлення аналізованих членів завжди обмежене двома дієвідмінюваними формами, напр.: *Ану **під** глянь, що там таке? – басом сказала жінка* (В. Нестайко); *Під кабінетом **стоять** чекають відвідувачі* (Розм.); *Ви не бійтеся, я там на підвіконні **посиджу** почекаю* (Розм.), одна з яких має значення руху або положення в просторі, а друга – дії, яку виконує суб'єкт. Оскільки частиномовне вираження будь-якого члена речення – це лише зовнішній вияв його семантики, то, безумовно, варто простежити й правила лексичної сполучуваності його складників. Як свідчить мовний матеріал, аналізовані компоненти речення належать до лексично обмежених сполучень слів, конститuentами яких виступають слова певних семантичних груп. Тобто можемо стверджувати, що в основі цих побудов лежить не якась абстрактна схема, що дозволяє будь-яке лексичне наповнення, а вербальне наповнення такої схеми є не тільки категорійно, а й лексично обмеженим [10, с. 18]. Абсолютна більшість аналізованих членів складається з компонента з семантикою руху (*підти, поїхати* тощо) або положення в просторі (*стати, зупинитися, лягти* тощо) та дієслова на позначення конкретної дії. Взаємодія цих лексичних значень творить синтаксичну семантику аналізованого члена, яку Н. Шведова схарактеризувала як «конкретна дія, що здійснюється в процесі перебування в певному стані» [10, с. 57]. До цієї характеристика варто додати, що дія, виражена таким присудком, є двохаспектною, тобто розгортається одночасно у двох вимірах – просторовому і власне-подієвому, причому локативність (у широкому розумінні) підпорядкована певній меті, репрезентованій

постпозиційним дієсловом. Семантична складність предикативної ознаки свідчить про її вторинність, похідність, унаслідок процесів синтаксичної деривації, адже такі синтаксеми «корелюють з відповідними типами семантичних відношень між елементарними реченнями» [2, с. 10]. К. Городенська характеризує два дериваційні типи предикатних синтаксем: утворені внаслідок згортання формально-граматичної структури складносурядного та складнопідрядного речень [2, с. 130]. Намагання встановити твірну одиницю для аналізованих синтаксем не дозволяють зробити однозначний висновок: основою для формування аналізованих дериватів можуть бути як паратаксічні, так і гіпотаксічні утворення, напр.: *Вчора брат знову ходив нагадував про свою заяву* (Розм.) ← *Вчора брат знову ходив і нагадував про свою заяву* та *Вчора брат знову ходив, щоб нагадати про свою заяву*. Особливість здійсненої трансформації полягає в тому, що жоден з новоутворених компонентів не втрачає граматичних ознак вираження предикативності, зберігаючи свою первинну форму, але вони втрачають самостійне інтонаційне оформлення. Сформовані в результаті структурної редукції одиниці характеризуються перебудовою синтаксичних зв'язків між компонентами, що зумовлено здатністю одиниць вищого рангу трансформуватися в одиниці нижчого рангу [2, с. 179].

Як нам видається, найбільш адекватним витлумаченням природи синтаксичного зв'язку між компонентами аналізованого присудка є потрактування його як недиференційованого синтаксичного зв'язку, який «не завжди дає змогу чітко визначити семантико-синтаксичні відношення, що виникають на його основі» [7, с. 267]. Застосування лінгвістичного інструментарію складного речення до аналізу простого загалом не суперечить методології дослідження, адже аналізовані утворення виявляють асиметрію формально-граматичної і власне семантичної структур, відображаючи в межах одного члена не просто дві пропозиції, а й логіко-семантичні відношення між ними.

Граматична специфіка парного дієслівного присудка безпосередньо впливає і на механізм предикативного зв'язку між ним та підметом. Впадає в око його подібність до зв'язку між підметом та подвійним (складним) присудком, визначеному як тяжіння. Кваліфікувати предикативний зв'язок у реченнях *Думаю собі: я зараз **сяду почекаю** його* (Розм.); *Ти **постій роздивися** поки цей будинок* (Розм.); *Ось і я тут чудово **посиджу на самоті поміркую*** (Розм.) як тяжіння можна завдяки тому, що обидва компоненти однаково попарно пов'язані з підметом, координуючи з ним в категоріях числа, роду / особи, а тотожність морфологічного вираження складників присудка зумовлює дублювання граматичних значень. Проте специфіка тяжіння полягає у поєднанні різнотипних форм присудків – дієслівного й недієслівного, а сутність аналізованих конструкцій визначає саме паралельний однотипний зв'язок підмета з обома аналогічними за особово-способовим та часовим вираженням складниками присудка. Позірну схожість з тяжінням як формою предикативного зв'язку заперечують і семантико-синтаксичні відношення, що формуються внаслідок поєднання компонентів: при тяжінні складники присудка виражають одночасність двох предикативних ознак – дії та стану щодо підмета, а в досліджуваних одиницях складники присудка позначають нечленовану складну дію, розгортання на часовій шкалі якої можна позначити як точку (одночасність) або відтинок (послідовність), напр.: *Я зараз **сяду** (а потім) **почекаю** його; Ти **постій** (і одночасно) **роздивися** цей будинок*, причому другий компонент послідовно ускладнений семантикою мети.

Отже, системний аналіз речень на зразок *Я зараз **піду домовлюся** зі стюардесою* (Розм.); *А ти **ляж відпочинь**, і бажання щось робити зникне* (Розм.); *Я був сьогодні в центрі, **стояв чекав** автобус і ти якраз **ішла*** (Розм.) дозволяє зробити висновок, що предикативність у таких реченнях виражено складним за структурою присудком, другий компонент якого ні граматично, ні семантично не співвідносний з дуплексивом. Тому вважаємо доречним для позначення таких конструкцій вживати запропонований М. Каранською

термін «парний дієслівний присудок». Дослідження семантико-синтаксичної структури дозволяє зробити висновок про складний характер таких предикатних синтаксем, що виражають значення конкретної дії, нерозривно пов'язаної з рухом чи положенням у просторі, які уможливають її реалізацію, а здійснення конкретної дії, своєю чергою, є метою руху чи положення суб'єкта. Як і будь-яка складна синтаксема, парний дієслівний присудок є результатом контамінації семантико-синтаксичних відношень, що на формально-граматичному рівні віддзеркалено структурною редукцією твірних одиниць та перебудовою системи синтаксичних зв'язків. Передумовою для поєднання компонентів в межах парного дієслівного присудка визначаємо сполучуваність його складників: структурна схема, за зразком якої відтворюються аналізовані побудови, є лексично обмеженою: один з її компонентів позначає рух або положення в просторі, що супроводжує певну дію. Семантико-синтаксичні відношення, що виникають між складниками парного дієслівного присудка, засвідчують нейтралізацію опозиції сурядність / підрядність і співвідносні одночасно з темпоральним і каузальним значенням. Аналізовані речення є асиметричними мовними знаками, що постали внаслідок синтаксичної деривації – згортання компонентів складнопідрядного чи (і) складносурядного речень до меж конструкції нижчого рангу – предикатної синтаксеми зі збереженням неелементарності семантико-граматичної структури. Формальним виразником зв'язку присудка з підметом постають однакові дієслівні флексії, що попарно координують з підметом у числі та роді / особі; співвіднесеність лексем як компонентів того самого члена речення виражена в дублюванні формальних засобів зв'язку. Інтонційне оформлення досліджуваних одиниць є однією з визначальних класифікаційних ознак, що дозволяє зафіксувати їхній самостійний статус, на відміну від, скажімо, ряду однорідних присудків, маркуючи синтаксичну неподільність споловосполуки та однофункціональність її компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Михайло Олексійович Вінтонів. – Донецьк, 1997. – 181 с.
2. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К.: Вища школа, 1991. – 330 с.
3. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – Київ : Либідь, 1995. – 312 с.
4. Ковбаса Н. Л. Складений присудок в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ніна Лаврентіївна Ковбаса. – К., 1970. – 370 с.
5. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : Навч. посіб. для студ. філол. фак. ун-тів / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ : Вища школа, 1994. – 670 с.
6. Український правопис / НАН України ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні ; Інститут української мови. – К. : Наукова думка, 2012. – 288 с.
7. Христіанінова Р. Складні речення з недиференційованим зв'язком в сучасній українській мові / Р. Христіанінова // Типологія та функції мовних одиниць. – 2014. – № 2. – С. 262–274.
8. Синтаксис современного русского языка : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Г. Н. Акимова, С. В. Вяткина, В. П. Казаков, Д. В. Руднев ; под ред. С. В. Вяткиной. – СПб. : СПбГУ; М. : Академия, 2009. – 346 с.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
10. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1960. – 378 с.

Стаття присвячена аналізу семантико-синтаксичної, формально-граматичної та комунікативної структури простих речень з особливим

різновидом присудка, вираженого двома дієвідмінюваними формами. З'ясовано місце такого члена в загальній типології присудків, схарактеризовано специфіку його зв'язку з іншим компонентом граматичної структури речення – підметом.

Ключові слова: *парний дієслівний присудок, семантична неелементарність, синтаксична деривація.*

The article is devoted to the analysis of semantic, grammatical and communicative structure of simple sentences with the special variety of the predicate expressed by two verbs. The place of such components in the general typology of predicates is found out, specific of its connection with other component of grammatical structure of sentence – subject – is characterized.

Key words: *double-verb predicate, semantic unelementariness, syntactic derivation.*

Анастасія Онатій

(м. Київ)

УДК 81'367.335.2: 811.161.2

ДО ПИТАННЯ АСИМЕТРІЇ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ РЕЧЕНЬ

Поняття «займенниково-співвідносне речення» (ЗСР) увійшло в науковий ужиток у 50-60-ті рр. ХХ століття на позначення складнопідрядних конструкцій, головна частина яких містить прономінатив, що разом зі сполучниками та сполучними словами виступає засобом зв'язку між предикативними частинами. Проблема типології цих конструкцій і до сьогодні остаточно не розв'язана. Деякі мовознавці вважають ці одиниці простими реченнями [6; 7; 16], однак більшість дослідників розглядають їх як окремий тип складнопідрядних конструкцій, хоча й з деякими застереженнями [1; 2; 4; 8; 15].

В останніх наукових працях ЗСР досліджують кризь призму симетричності їхньої структури [8; 1; 2; 4; 15], проте різне тлумачення ключових понять унеможлиблює єдність підходів до класифікації цих синтаксичних одиниць. З огляду на це метою пропонованої статті став аналіз опорної для класифікації прономінативно-співвідносних речень опозиції «симетрія» / «асиметрія». Результати цієї розвідки конкретизують вживання аналізованих лінгвістичних термінів та доповняють уявлення про структурно-семантичну організацію займенниково-співвідносних речень.

Явища симетрії та асиметрії мовних одиниць уперше дослідили представники Празького лінгвістичного гуртка, зокрема цьому питанню присвячені роботи С. Карцевського [5] та В. Скалічки [14]. С. Карцевський обґрунтовував основні ідеї на лексичному рівні, аналізуючи явища синонімії та полісемії. Автор вважав, що «будь-який лінгвістичний знак є в потенції омонімом і синонімом одночасно, тобто він водночас належить до ряду переносних, транспонованих значень одного і того ж знака, і до ряду подібних значень, які виражені різними знаками» [5, с.148].

У статті «Асиметричний дуалізм мовних одиниць» В. Скалічка розглядає асиметричний дуалізм на морфологічному та синтаксичному рівнях мови. Лінгвіст звертає увагу на особливу будову двосторонніх мовних знаків, які мають у собі формальну та змістову складову. На рівні синтаксису асиметрія полягає в тому, що речення, маючи змістову та формальну організацію, може виявляти невідповідність цих двох елементів [14].

Відповідно до цього підходу в синтаксисі була започаткована традиція розглядати асиметрію одиниць як явище невідповідності речень у форматі їхньої простоти / складності. Для цього було обрано терміни, що описують формально-синтаксичний і семантико-синтаксичний рівні речення: йдеться про «предикативність» та «пропозитивність» (монопредикативність / поліпредикативність корелює з простотою / складністю або елементарністю / неелементарністю речення). Асиметричними вважаються монопредикативні

неелементарні речення або поліпредикативні елементарні. Наприклад: *Бувають в житті такі моменти, коли найвищою чеснотою і найбільшим моральним вчинком є звільнення від своєї присутності* (С. Жадан). Це речення трансформуємо в: *Моментами найвищою чеснотою і найбільшим моральним вчинком є звільнення від своєї присутності*. Отже, маємо невідповідність змістової та семантичної організації, оскільки воно є монопредикативним та складним. За проілюстрованим підходом, речення є асиметричним. Цього розуміння асиметрії дотримуються К. Г. Городенська в монографії «Деривація синтаксичних одиниць» [3, с. 56], щодо ЗСР це поняття застосовує С. В. Ломакович у дисертаційному дослідженні «Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові» (1993 р.) [8]. Автор порушує проблему визначення поняття «асиметрії», ставить питання, що варто розуміти під «формою» речення, коли йдеться про її невідповідність змісту. С. В. Ломакович вважає, що «формальний тип складного речення визначають специфічні формальні та формально-семантичні ознаки: характер синтаксичного зв'язку, наявність асемантичних та семантичних його засобів, модально-часовий план предикативних частин, гнучкість / негнучкість структури» [8, с. 305]. Ці ознаки співвідносяться з семантичними, які, на думку автора, виражені в особливостях лексико-семантичного оформлення предикативних частин. Отже, на думку С. В. Ломакович, «поняття форми складного речення – це не тільки кількість предикативних одиниць у складі речення, а й комплекс ознак, які сприяють формуванню певного відношення між предикативними частинами» [8, с. 305-306]. Дослідниця наводить приклад: ***Якщо** прийде журба, **то** не думай її розвести у веселошах бучних* (Леся Українка). Кожна з предикативних частин передає зміст, відповідний уявленню про умовний зв'язок між явищами реальності. У реченні ж ***Якщо** Козел з очима гнилого винограду являв собою скоріше інтернаціональний тип бурмила, **то** Квіцінський, або Клишко, десь одних з Козлом літ, своєю зовнішністю дуже скидався на польського шляхтича* (Б. Антоненко-Давидович), де також є сполучник якщо, умовне

відношення не сформовано. «Цьому сприяє специфічне лексико-семантичне оформлення паралельних синтаксичних позицій у складі частин (пор.: *являв собою - скидався; бурмило - шляхтич*). Умовне значення сполучника «*якщо...то*» трансформується і він сприймається як зіставний» [8, с. 305-306]. Як бачимо, в цьому випадку зміна змістових параметрів не пов'язана з кількістю предикативних частин, вона є лише якісною, і спричинена лексико-семантичними чинниками. С. В. Ломакович робить висновки: «типово організованими, і відповідно *симетричними*, слід вважати складні речення, зміст яких формується відповідно до семантики складного речення, за якої зміст відповідає формі. *Асиметричними* ж є такі речення, зміст яких не відповідає структурній схемі, відходить від зразка, заданого його формальним механізмом, суттєво трансформується» [8, с. 305-306]. Наведеним тлумаченням понять послуговуються також сучасні дослідники О. В. Нітенко, С. В. Огаренко [11; 12]. Це визначення звужує класичні уявлення про асиметрію синтаксичних одиниць, транспонуючи це поняття на рівень реалізації конкретних формально-граматичних (тип зв'язку, засоби зв'язку тощо) та семантичних (лексико-семантичне наповнення) ознак речення.

Ще одне звужене трактування поняття асиметрії знаходимо в сучасному функційно-категорійному підході І. Р. Вихованця [2]. Як і С. В. Ломакович, науковець звертає увагу на те, що асиметрія є ознакою передовсім речень займенниково-співвідносного типу. Проте І. Р. Вихованець застосовує критерій семантичної однорідності корелятивів та релятивів для визначення симетричності / несиметричності речень. За специфікою поєднання співвідносних слів і засобів зв'язку, дослідник виокремлює такі класи ЗСР:

1. Речення *симетричної структури*, у яких функціонує семантично однорідна корелятивна пара : той – хто, той – що, такий – який, так – як, там – де, туди – куди, звідти – звідки, туди – де, тоді – коли, доти – доки і под.: *Той, хто створив ці сузір'я німі, напевне забув про нас із тобою* (С. Жадан); *Справжня свобода – не тоді, коли вона є, а тоді, коли її по-справжньому*

хочеш (Ю. Андрухович). У межах цього класу І.Р. Вихованець окреслює субстанційні (зі значенням предметності), атрибутивні (означальні) та адвербіальні (місця і часу).

2. Речення *несиметричної структури*, у яких корелятом є співвідносне слово означальної семантики, а релятом – асемантичні (що, щоб) та порівняльні (мов, немов, наче, неначе, ніби) сполучники: *Відчуття було **таке, наче** виверне зараз на оглядини Богові свої легені* (Л. Денисенко); *Але я не **такий** дурний, **щоб** не знати: вночі цього обійстя не покинеш* (В. Шевчук).

3. Речення *несиметричної структури*, побудовані за моделлю «співвідносне слово те (найбільш нівельоване в семантичному плані) + сполучні слова та асемантичні сполучники що, щоб», наприклад: *Цю проблему не так легко розв'язати, надто коли ти сама-одна в чужій країні й чужому місті, в порожній квартирі, де телефон озивається хіба **на те, щоб** запропонувати тобі – рідкісна нагода, тільки на цьому тижні! – колосальну знижку на передплату місцевої газети* (О. Забужко); *Нам же залишається кріпитися духом і всупереч усьому таки продовжувати наш семінар, зберігаючи твердість і надію **на те, що** вже завтра уславлений Росинант привітає нас під цими стінами своїм радісним іржанням* (Ю. Андрухович).

Можна зробити висновок, що І. Р. Вихованець вкладає в поняття асиметричності значення семантичної невідповідності та непередбачуваності засобів зв'язку: співвідносного слова і сполучного компонента. Застосовуючи цей підхід, варто зараховувати речення, на кшталт, ***Той, хто** говорив з нею, – керівник відділу архівних матеріалів* (Ю. Андрухович), до симетричних структур, проте, за підходом С. В. Ломакович, воно належить до несиметричних одиниць, адже його зміст може бути виражений у простому реченні без втрати семантики: *Говорив з нею керівник відділу архівних матеріалів*. Отже, існування термінологічної омонімії призвело до протилежної кваліфікації однієї синтаксичної структури.

Більшість сучасних дослідників також послуговується поняттями «симетричність» та «асиметричність» у значенні семантичної невідповідності корелятивної пари ЗСР [12; 15]. У праці «Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові» [15] Р. О. Христіанінова пропонує об'єднати два типи несиметричних конструкцій у межах однієї групи – катафоричні асиметричні речення. На нашу думку, цей підхід є цілком правомірним, адже дає змогу розглядати два цілком рівнозначні опозиційні типи речень.

Отже, проаналізувавши варіативні підходи, вважаємо за необхідне розмежувати опорні класифікаційні терміни. Класичну дефініцію понять «симетрія» / «асиметрія» (за С. Карцевським) пропонуємо розуміти як широке трактування, а дефініцію І. Р. Вихованця – як вузьке тлумачення, яке варто брати за основу класифікації ЗСР. Підсумовуючи, пропонуємо визначити *синтаксичну асиметрію* як 1. Явище кількісної невідповідності предикативної та пропозитивної будови речення (широкий підхід). 2. Явище семантичної невідповідності співвідносного слова і сполучного засобу, що беруть участь у формуванні прислівно-кореляційного зв'язку займенниково-співвідносного речення (вузький підхід). Розмежування двох тлумачень дає можливість уникнути термінологічної омонімії в синтаксисі складного речення, а також запобігти сплутуванню ключових класифікаційних понять. Окреслене питання потребує подальших наукових розвідок у проекції на синтаксис інших різновидів складного речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1991. –192 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Морфологія.

- Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
5. Карцевский С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. 2. – 468 с.
 6. Колосова Т. А. Принципы классификации сложноподчиненных предложений и их отражение в учебной литературе / Т. А. Колосова // Сложное предложение : традиционные вопросы теории и описания, новые аспекты его изучения : материалы научн. конф., 23 – 24 апр. 1998 г., Москва. – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 60 – 70.
 7. Колосова Т. А. ИмPLICITные сложные предложения с контактирующими скрепами // Полипредикативные конструкции и их морфологическая база. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 34 – 48.
 8. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 / Ломакович Світлана Володимирівна. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
 9. Максимов Л. Ю. Местоименно-союзный соотносительный тип сложноподчиненных предложений // Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина : Современный русский язык (морфология и синтаксис) / [под ред. проф. И. Г. Голанова]. – М., 1964. – С. 99 – 142.
 10. Максимов Л. Ю. Многомерная классификация нерасчлененных сложноподчиненных предложений / Л. Ю. Максимов // Многомерная классификация сложноподчиненных предложений (на материале современного русского литературного языка). – Пятигорск, 2011. – С. 337 – 546.
 11. Нітенко О. В. Складні нормативні одиниці в структурі займенниково-співвідносних ототожнювальних речень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Нітенко Ольга Валеріївна. – Харків, 2003. – 19 с.
 12. Огаренко С. В. Позиційна структура речень із займенниковими

компонентами : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спец. 10.02.01 / Огаренко Тетяна Анатоліївна. – Кіровоград, 2004. – 186 с.

- 13.Поспелов Н. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – №2. – С.19 – 27.
- 14.Скаличка В. Асимметричный дуализм языковых единиц / В. Скаличка // Пражский лингвистический кружок / [под ред. Н. А. Кондрашова]. – М., 1967. – С. 119 – 127.
- 15.Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
- 16.Черемисина М. И. Очерки по теории сложного предложения / М. И. Колосова, Т. А. Черемисина. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – 226 с.

У пропонованій статті автор аналізує доцільність функціонування синтаксичних термінів «симетрія» та «асиметрія» в теорії складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу нерозчленованої структури. Результати проведеного дослідження засвідчили, що доцільним є розмежування широкого та вузького тлумачень поняття «синтаксична асиметрія», що уможливить застосування єдиного класифікаційного підходу до типології прономінативних речень.

Ключові слова: *складнопідрядні займенниково-співвідносні речення, синтаксична симетрія, синтаксична асиметрія, прислівно-кореляційний зв'язок, класифікація складнопідрядних речень нерозчленованої структури.*

In this paper, the author analyzes the feasibility of the syntactic terms «symmetry» and «asymmetry» in the theory of the complex correlative pronoun-type sentences by undifferentiated structure. Results show that it is appropriate to delimit broad and narrow interpretations of the concept of «syntactic asymmetry» that allows to use of the single classification approach to the typology of pronominal sentences.

Key words: complex correlative pronoun-compound sentences, syntactical symmetry, syntactical asymmetry, word-correlative connection, classification of complex undifferentiated structure sentences.

Юлія Лебедь
(Вінниця)

УДК: 811.161.2'367.4/5

ОДНОСЛІВНА / КІЛЬКАСЛІВНА ДІЄСЛІВНА НОМІНАЦІЯ

Сучасне мовознавство позначене комплексним вивченням повнозначного слова, у центрі дослідження – реалізація повнозначним словом його семантичного потенціалу, який слово реалізує у синтаксичній та лексико-семантичній сполучуваності.

Україністика має значні досягнення щодо вивчення дієслівної лексики. Останнім часом учені поглиблено вивчають семантичні та функціональні особливості дієслова (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, В. І. Кононенко, І. К. Кучеренко, О. С. Мельничук, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський, М. І. Степаненко, К. Ф. Шульжук та ін.).

Результатом поглибленого вивчення різнорівневої природи дієслова є виокремлення вченими різних класів дієслівної лексики: «релятивні» (В. Шмілауер, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко); «синсемантичні» (А. Марті, О. В. Гулига, Н. Я. Дзюбишина); «дієслова відкритої семантики» (Р. М. Гайсина, Г. О. Золотова); «відносні», «несамостійні» (Л. В. Щерба, В. В. Виноградов); «семантично ненасищені» (У. Юнг); «несамодостатні» (М. В. Мірченко); «незамкнені» (М. Брінкман); «інтенційні» (Я. Оравець, Р. Мразек, М. П. Володченков) «дієслова неповної предикації» (В. Г. Гак).

Мета статті – визначити вплив сполучувальних можливостей дієслова під час номінації дії.

Об'єкт дослідження – однослівні / кількаслівні дієслівні номінації.

Предмет дослідження – однослівні / кількаслівні номінації.

У дієслівній сполучуваності науковці (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський, Й. Ф. Андерш, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко) вбачають основу дієслівної номінації. Сучасний підхід до вивчення повнозначного слова передбачає урахування їхніх сполучувальних властивостей. Такий підхід забезпечує об'єктивні висновки щодо сутності кількаслівної номінації. Диференціація однослівної / кількаслівної номінації ґрунтується на вченні про обов'язкове / факультативне поширення слова на рівні словосполучення. На основі сили підрядного зв'язку (сильного / слабкого), яким поєднуються слова у підрядне словосполучення, реалізується розмежування обов'язковості / факультативності поширення стрижневого слова у словосполученні. Сильний підрядний зв'язок – це зв'язок, що виникає тоді, коли поширення слова іншими формами слів передбачається його лексико-граматичними властивостями. Отже, обов'язкова сполучуваність як граматичне явище виступає там, де доповнення одного слова іншим для завершення конструкції вимагається загальними граматичними особливостями першого слова, його належністю до певного розряду чи певною граматичною формою [1, 112].

Досліджуючи сполучувальні можливості дієслова, дослідники дійшли висновку, що для дієслівних лексем властивий різний ступінь семантичного наповнення, що й зумовило розмежування дієслівної лексики на релятивні й абсолютні одиниці [4, 190; 5, 46-48; 6]. Ще В. В. Виноградов зазначав, що існує опозиція дієслів, що проявляється у спроможності / неспроможності утворювати цілісне значення без обов'язкового поширювача. Враховуючи сполучуваність слів при дослідженні синтаксичної структури речення, Н. Ю. Шведова виокремлює «інформативно достатні», «інформативно недостатні» слова. До останніх дослідниця відносила такі повнозначні слова, «які через своє лексичне значення обов'язково вимагають залежної форми, що інформативно доповнює, розкриває їх зміст, і практично не вживаються абсолютно» [7, 16]. В україністиці поділ дієслівної лексики на класи з

урахуванням спроможності / неспроможності реалізувати власну семантику вперше зробила Н.Я. Дзюбишина. На основі ознаки «семантичної повноти / неповноти» вчений виділила автосемантичні / синсемантичні дієслова [3]. Н. Л. Іваницька поділяє повнозначні слова на слова абсолютивної та релятивної семантики [6]. Слова абсолютивної семантики не вимагають доповнення їхнього змісту іншими словоформами, тому зв'язок таких слів з іншими словоформами є ослабленим, а отже елементи, які поширюють слова абсолютивної семантики на рівні словосполучення кваліфікують як факультативні поширювачі: *щирий сміх, прокидатися рано, первісний за походженням*. Слова релятивної семантики (за Н.В. Гуйванюк, інформативно недостатні [2, 20]), будучи повнозначними, не здатні самотійно реалізувати свою семантику, і вимагають компенсації змісту залежними від них словоформами [6]. Саме тому прислівний зв'язок між залежним і головним словом буде сильним: *подарувати мамі квіти, повен галасу, повідомлення про відпустку*.

Диференціація абсолютивності / релятивності дієслівних лексем ґрунтується на інформативній достатності / інформативній недостатності, на лексичному автосемантизмі / синсемантизмі дієслова [8, 59]. Абсолютивність / релятивність значення слова фіксується у тлумачних словниках. На релятивність слова вказують питальні або неозначені займенники, що містяться у словниковій статті: (*подарувати* – 1. Дати, віддати **що-небудь комусь** назовсім, безплатно. 2. Наділити **ким-, чим-небудь**, обдарувати; *повен* – 1. У якому немає вільного місця, заповнений до краю, наповнений, сповнений. У якому є, міститься, вміщується порівняно багато **кого-, чого-небудь**. 2. Цілком пройнятий, охоплений **чим-небудь**, сповнений **чимсь**, насичений; *повідомлення* – 1. Дія за значенням повідомити, повідомляти (доповідати, робити донесення **про що-небудь**, розповідати **про що-небудь**, казати **що-небудь**)). Отже, абсолютивними вважають дієслова, які є самодостатніми для вираження свого змісту, мають достатнє семантичне наповнення й не відкривають обов'язкових позицій для

заповнення їх словами-конкретизаторами. Релятивні дієслова не спроможні самотійно реалізувати свою семантику, що зумовлює появу при них обов'язкових придієслівних поширювачів із певним семантико-граматичним значенням [6].

Під кількаслівною дієслівною номінацією розуміємо такі дієслівні номінації, що утворені на базі підрядного дієслівного словосполучення, а вилучення залежного компонента словосполучення веде до неспроможності реалізувати номінативну функцію стрижневим словом. Критерієм розмежування однослівної / кількаслівної дієслівної номінації є елімінація (опущення до нуля) залежного компонента [8; 21]. Якщо при елімінуванні залежного від дієслова компонента спостерігається дієслівна семантично-структурна неповнота, то такий поширювач є обов'язковим, а дієслівна номінація – кількаслівною: *Мотря з Торбою заплющила очі й бубоніла скоромовкою* (Є. Гуцало). Вилучення придієслівного поширювача *скоромовкою* не порушує ні змістової, ні структурної завершеності речення: *Мотря з Торбою заплющила очі й бубоніла*. Вилучення ж придієслівного поширювача *очі* порушує і змістову, і структурну завершеність речення: *Мотря з Торбою заплющила (що?) й забубоніла*.

Морфологічне вираження кількаслівної дієслівної номінації варіативне. Різноманітність форм зумовлена лексичним значенням стрижневого слова – дієслова. Типовими моделями вираження кількаслівної дієслівної номінації є:

- дієслово + іменник (займенник) у родовому відмінку з прийменником (до, на, з, з-поміж) або без: *Серед них не було **мандрівників** за професією, **блукачів** за покликанням* (П.Загребельний); *Практично всі види мистецтва в ХХ ст. зазнали **зламів**, розриву з усталеними традиціями* (З журн.); *У нього вистачило б мужньої **впертості** для боротьби з ворогом* (П.Загребельний); *Обернулось тоді **до нього** дві чи три голови* (П. Куліш); - *Ні, – каже, – **на мене** він не нарікатиме* (П.Куліш); *Стогін... наче йшов **не з землі*** (М. Стельмах); ***З-поміж гамору** вирізнялися перешіптування* (П. Загребельний);

- дієслово + іменник (займенник) у давальному: **Нам** дорікають у перевищенні повноважень якраз ті, хто боїться відповідальності (З гезети); Я покораюсь вашій **волі** (І.Котляревський); Ідея належала **шляхтичу**, наукове обґрунтування – **Гриші Фрусіну** (П. Загребельний);

- дієслово + іменник (займенник) у знахідному відмінку з прийменником (за, на, з, про) або без: Але після таких випадків долаєш **страх** і сміливо виходиш для виконання наступної спроби (З гезети); Я вас поважаю (І.Котляревський); Дивляться наші **на тії дива** (П. Куліш); Якось забулося **за Тетяну**, і женихання наше притихло (М.Стельмах); І я боротимуся **за них** до загину (П. Загребельний); Ось він уперся **в чийсь тин**, а той йому обізвався приємним гучанням (М. Стельмах); Увійшла **в світлицю** Леся (П.Куліш); Не варто забувати і **про** ключового **гравця** на цьому полі (З газети).

- дієслово + іменник (займенник) в орудному відмінку з прийменником (з, за) або без: Запорожці, запорожці **з світом** прощаються (П. Куліш); З залу **війнуло на італійця теплом** і пахновинням дорогих сигар (П.Загребельний); Чорти **за ними** приглядали (І. Котляревський).

- дієслово + іменник (займенник) у місцевому відмінку: **На порозі** в здивуванні стоїть невелика повненька дівчинка (М. Стельмах); Ще жалість, і прохання, і крихти надії пробилися **в голосі** Данька (М. Стельмах).

- дієслово + прислівник: І чому саме **сюди** прикотився пузатий вагон з хлібом... (П. Загребельний); **Навколо** лежали безгоміння і сон (М. Стельмах).

Існує низка дієслів релятивної семантики, які потребують для семантичного заповнення придієслівних позицій двох обов'язкових поширювачів: *перетворити* (кого? що? на кого? на що?); *подарувати* (кого? що? кому? чому?); *ставитись* (до кого? до чого? як?); *примусити* (кого? що? до чого?); *вважати* (кого? що? ким? чим?) тощо. Морфологічне вираження можна подати за допомогою моделі: дієслово + дві форми непрямого прийменникового / безприйменникового іменника (займенника): *Як багато натхнення для моєї майбутньої творчості дало мені сільське оточення ще в дитячі роки* (З журн.); *Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками* (І.

Котляревський); *Упродовж усього періоду перебування в молодиках в ініціантів перевіряли винахідливість, кмітливість.* (З газети); *Він рукавицею стирає з очей сніг, стирає видіння...* (М.Стельмах).

Отже, взаємодія лексики й синтаксису дає змогу з'ясувати закономірності лексичного наповнення номінацій, виявити закономірності впливу сполучуваності слів на структуру номінацій. Трансформаційний прийом елімінування підтверджує необхідність уживання іменників (займенників), прислівників кільकाслівних дієслівних номінаціях.

Перспективи запропонованого дослідження кільकाслівних дієслівних номінацій полягають у можливостях встановлення структурної та семантичної ієрархії кільकाслівних номінацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Завершенность конструкции как явление синтаксической формы / В. Г. Адмони // Вопросы языкознания. – 1958. – №1. – С.111 – 117.
2. Гуйванюк Н. В., Слинько Г. Г. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання [навч. пос.] /Н. В. Гуйванюк, Г. Г. Слинько. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
3. Дзюбишина Н. Я. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні / Н. Я. Дзюбишина // Організація тексту (граматика і стилістика). – К., 1979. – С. 5–13.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія /Загнітко А. П. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
5. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Золотова Г. А. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
6. Іваницька Н. Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97–103.
7. Русская грамматика. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 1980. – 709 с.

8. Савчук Т. В. Релятивні дієслова як структурно семантичний клас дієслівної лексики / Т. В. Савчук // Українська мова. – 2003. – № 1(6). – С.51– 60.

9. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності в структурі словосполучення та речення / Степаненко М. І. – К., 1997. – 216 с.

У статті розглянуто лінгвальну природу однослівної / кількаслівної номінації, зокрема дієслівної. Визначено основні моделі морфологічного вираження кількаслівної дієслівної номінації.

Ключові слова: номінація, дієслівна номінація, однослівна номінація, кількаслівна номінація.

The article is devoted to nomination. It determinates the Verb nomination of few words. The article presents the main models of Verb few words nomination.

Key words: nomination, Verb nomination, few word nomination.

Ніна Кухар, Марія Мошноріз
(м. Вінниця)

УДК 81-11

ТЕОРІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ГРАМАТИКИ О. В. БОНДАРКА

У сучасному мовознавстві увагу вчених привертають питання розвитку функціональної лінгвістики. Функціональна лінгвістика є перспективним напрямом мовознавства. Останнім часом певні аспекти функціональної лінгвістики об'єднуються з такими перспективними областями дослідження як когнітологія, психолінгвістика й теорія мовної комунікації. Як зазначено в Лінгвістичному енциклопедичному словнику: «Функціональна лінгвістика (функціоналізм) – сукупність шкіл і напрямів, які виникли як одне з відгалужень структурної лінгвістики, яка характеризується переважною увагою до функціонування мови як засобу спілкування» [5, с. 565]. Основний принцип функціональної лінгвістики – розуміння мови як цілеспрямованої

системи засобів вираження – був висунутий Р. О. Якобсоном, Н. С. Трубецьким і С. О. Карцевським в «Тезах Празького лінгвістичного гуртка», а потім розвинений в роботах інших представників празької лінгвістичної школи.

У сучасній лінгвістичній традиції до функціоналізму в широкому розумінні відносять різні теоретичні течії. Як зазначає А. Е. Левицькій, що на сьогодні виділяють три основні напрямки розвитку функціоналізму залежно від початкової традиції: західноєвропейський, американський, радянський і пострадянський напрям мовної діяльності [4, с. 32]. Американський функціоналізм, переосмисливши категорії традиційної граматики, спрямованої на дескрипцію, поставив за мету пояснення мовних явищ у дискурсі. Однак визначення мотивації мовних фактів не рівноцінне встановленню закономірностей їхнього функціонування. Взаємопроникнення різних галузей мовознавчої науки зумовили виокремлення в межах загальної функціональної теорії функціонально-семантичного, функціонально-когнітивного, функціонально-комунікативного, функціонально-прагматичного та інших аспектів. Особливо популярною в мовознавстві є теорія функціональної граматики, запропонованою О. В. Бондарком, як системи різнорівневих мовних одиниць із спільною функцією.

Основна мета цієї статті полягає в тому, щоб узагальнити сучасні тенденції в розвитку функціонального напрямку, один із аспектів якого граматика функціонально-семантичних полів (ФСП) і категоріальних ситуацій (КС), яка розробляється під керівництвом О. В. Бондарка. У зв'язку з цим завдання даної публікації передбачають: 1) узагальнити основні етапи розвитку теорії функціональної граматики; 2) охарактеризувати поняття функції, семантичної категорії, функціонально-семантичного поля і категорійної ситуації.

Згідно з точкою зору О. В. Бондарка функціональна граматика – це різновид граматики, що має об'єктом вивчення функції одиниць ладу мови та закономірності їх функціонування; граматика даного типу розглядає в єдиній

системі засоби, які відносяться до різних мовних рівнів, але об'єднані на основі спільності їх семантичних функцій; при описі мовного матеріалу використовується напрямок від функцій до засобів [5, с. 486] .

У дослідженні будови мови, описі її одиниці на засадах функціоналізму можна назвати декілька шкіл. Серед них французька школа функціональної лінгвістики (А. Мартіне і його послідовники), які орієнтуються на граматичні аспекти мови та аналізують їх із погляду комунікативної функції мови; представники празької лінгвістичної школи (Ф. Данеш, М. Докуліла, П. Сгалл та інші), які концентрують увагу на співвідношенні мовної системи і використанні мовцем мовних засобів у конкретній ситуації мовлення. Поняття функції відіграє провідну роль у граматичних дослідженнях низки німецьких лінгвістів (В. Шмідта, Г. Хельбіг, В. Бека, В. Гладрова, Р. Льоча та інших). Голландські вчені (С. Дік, К. де Гроот та інші) прагнуть послідовно реалізувати функціональну точку зору на природу мови та її рівні. У Росії розробляються теоретичні проблеми функціональної граматики (роботи В. Г. Адмоні, О. В. Бондарка, В. Г. Гака, Н. А. Слюсарева, Н. Ю. Шведової, М. А. Шелякіна та інших), функціонально-синтаксичні концепції (роботи Г. А. Золотової, Д. Н. Шмельова, Н. А. Слюсарева), концепції функціональної аспектології (роботи Ю. С. Маслова, О. В. Бондарка, Т. В. Булигіна, М. Я. Гловінського, М. А. Шелякіна, А. М. Ломова, Д. М. Насілова та інших), досліджується взаємодія граматики і лексики, зокрема з використанням теорії поля (роботи М. М. Гухман, Є. В. Гулиги та інш.). В українському мовознавстві вивчення будови мови, опис її одиниць на засадах функціоналізму обґрунтували І. Р. Вихованець («Нариси з функціонального синтаксису української мови», 1992), А. П. Загнітко («Основи функціональної морфології», 1991), К. Г. Городенська, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ та інші.

Формування концепції теорії функціональної граматики почалося в 1970–1980 рр., коли О. В. Бондарко опублікував статтю «Основи побудови функціональної граматики». З 1981 до 1987 р ним розроблено основні

принципи концепції, визначено основні поняття – функціонально-семантичне поле і категорійна ситуація. У 1987 р з'являється перший том шеститомної колективної праці під загальною назвою «Теорія функціональної граматики». Підсумки цього колективного дослідження (1990 – 1996) підведено в книзі О. В. Бондарка «Основи функціональної граматики: Мовна інтерпретація ідеї часу» (2001).

Розглянемо, що є предметом функціональної граматики, її цілями, завданням, принципами побудови цього типу граматики. Як зазначає О. В. Бондарко, функціональна граMATика, насамперед, відповідає на питання: «Як це функціонує? Як функціонують одиниці, категорії мовної системи. Що ж стосується побудови функціональної граматики, то центральну роль відіграє напрямок спочатку від семантики певних системних утворень до засобів їх вираження, потім від засобів до функції» [1, с. 17]. Принципи побудови функціональної граматики знайшли відображення в серії шести колективних монографій. Загальна назва серії «Теорія функціональної граматики». Ці розробки стали основою наукового напрямку, який згодом отримав назву Петербурзької школи функціональної граматики.

Кожна граматична теорія має у своїй основі певні наукові поняття, які виявляються основними інструментами подання мовного матеріалу. У теорії функціональної граматики – це поняття функції, семантичної категорії, функціонально-семантичного поля і категоріальної ситуації.

У понятті «функція мовної одиниці» О. В. Бондарко розмежовує дефініцію значення та дефініцію функція певного мовного засобу: «Значення – це знаковий зміст форми, її системно значима внутрішня властивість, яка виокремлюється насамперед на основі її категорійного значення. Реалізація ж функції – це мета використання того чи того засобу, чи комплексу засобів, які виходить за межі мови» [2, с. 43–44]. О. В. Бондарко виокремлює «семантичні функції, які не тотожні значенню, оскільки «кожне значення може розглядатися як функція певного засобу або комплексу мовних засобів» [2, с. 44]. О. В. Бондарко зазначає, що «функція має певні форми існування не

тільки на більш високих рівнях, але й на тому рівні, який констатується даною одиницею» [2, с. 46–47]. У понятті функції як призначення тієї чи іншої одиниці мови розрізняють два аспекти потенційний і результативний. Функція в потенційному аспекті – це притаманна тій чи іншій одиниці у мовній системі здатність до виконання певного призначення і до відповідного функціонування. Функція в результативному аспекті – результат функціонування даної одиниці від взаємодії з її середовищем.

Щодо питання семантичної категорії, то О. В. Бондарко дотримується концепції стратифікації семантики. Під цим терміном розуміють розмежування і співвіднесення мовного значення і сенсу на різних рівнях опису мовних фактів [3, с. 281–299]. До семантичних категорій О. В. Бондарко відносить час, простір, якість, кількість, які є універсальними семантичними константами, що складають змістовну основу функціонально-семантичного поля. Ідея стратифікації семантики в роботах функціонального напрямку розглядається як на рівні мовної системи, так і на рівні її мовних реалізацій. Таке трактування передбачає поглиблене інтегративне дослідження потенційних можливостей мовної системи [3, с. 209]. При цьому в першу чергу розмежовуються поняття значення і сенсу. Значення – «це той зміст, який складає план змісту знаків, форм, конструкцій саме даної мови», а сенс – «це той зміст, який передається різними засобами і в даній мові, і може передаватися засобами різних мов...» [1, с. 281].

«Функціонально-семантичне поле (ФСП) – це угруповання різнорівневих засобів даної мови, взаємодіючих на основі спільності їх семантичних функцій, які виражають варіанти певної семантичної категорії» [1, с. 289]. Функціонально-семантичне поле – «це семантична категорія, яка розглядається в єдності з системою засобів її вираження в даній мові» [6, с. 17].

У шеститомнику теорії функціональної граматики російська граматична система подана як сукупність функціонально-семантичних полів: аспектуальність (вид і способи дієслівної дії), часова локалізованість

(приватні значення категорії часу), таксис (одночасність / асинхронність), темпоральність, модальність, персональність, стан, суб'єктність, об'єктність, комунікативна перспектива, означеність / неозначеність, локативність, буттєвість, посесивність, зумовленість. За концепцією О. В. Бондарка, можуть виділятися такі два структурні типи функціонально-семантичного поля:

Моноцентричні – поля, які ґрунтуються на граматичній категорії. Наприклад, аспектуальність – ядро: категорія виду; темпоральність – ядро: категорія часу; компаративність – ядро: категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Ядро в цих полях є чітко окресленими і цілісними. Моноцентричні поля можуть мати два різновиди: а) функціонально-семантичне поле з цілісним граматичним ядром; б) функціонально-семантичне поле з комплексним ядром. Моноцентричні поля будуються на основі однієї висхідної системи в поєднанні із середовищем.

Поліцентричні функціонально-семантичні поля слабо центровані, оскільки спостерігаються певні труднощі у виявленні ядра поля. Прикладами поліцентричного поля є поля кількості, причини, порівняння, посесивності. Поліцентричні поля – це об'єднання декількох висхідних граматичних і лексико-граматичних систем, кожна з яких виступає у поєднанні зі своїм середовищем. У межах поліцентричного поля виділяють два основні підвиди: а) функціонально-семантичне поле дифузної структури; б) функціонально-семантичне поле компактної поліцентричної структури [6, с. 62–67].

Отже, можна сказати, що поліцентричні поля – це декілька окремих комплексів «система – середовище», об'єднаних у загальну систему.

Категоріальна ситуація – основа для парадигматичного узагальнення функціонально-семантичного поля. Це виражена різними засобами висловлення типова змістова структура, що ґрунтується на певній граматичній категорії й утвореному нею в даній мові функціонально-семантичному полі і виступає як один із аспектів загальної ситуації, яка

передає висловленням, одну з категоріальних ознак. «Якщо опис кожного функціонально семантичного поля дає уявлення про парадигматичну систему різнорівневих мовних засобів для вираження варіантів певної семантичної категорії в досліджуваній мові, то категоріальні ситуації, подані в багатоступеневій системі варіативності, відображають репрезентацію семантичних категорій у промові» [6, с. 18]. Таким чином, функціонально-семантичне поле – це спосіб збирання дослідником мовних засобів різних рівнів навколо однієї семантичної категорії і спосіб подання цієї категорії в описовій граматиці. Поняття категоріальна ситуація «служить для аналізу функціональних варіантів даної семантичної категорії, які подаються у висловленні» [6, с. 19]. Поняття категоріальна ситуація в теорії функціональної граматики використовується для пояснення відносин між мовною категорією і умовами її вираження в мові, тобто, на думку О. В. Бондарка, для пояснення відносин між «системою і середовищем».

Зазначимо, що категорійна ситуації пов'язує мову та мовлення, однак лише у межах висловлення. Функціонально-семантичне поле та категорійна ситуація утворюють єдину систему. Категорійні ситуації виділяють на основі семантичної категорії і описують із погляду конкретного функціонально-семантичного поля. Але, з іншого боку, дослідження функціонально-семантичного поля можливе лише на матеріалі висловлень, де семантична категорія реалізується через категорійну ситуацію. Так, коли визначається склад компонентів функціонально-семантичного поля, предметом аналізу є різнорівневі мовні одиниці у їх системних парадигматичних зв'язках. У цьому типі системно-парадигматичного аналізу кожен з мовних засобів трактується як такий компонент, що має певний семантичний потенціал. Поряд з цим, всі судження про здатність компонентів того чи іншого поля виражати певні значення спираються на аналіз конкретних висловлень, де репрезентовано семантичні функції у їх результативному аспекті, тобто категорійною ситуацією. Таким чином, категорійна ситуація зумовлює функціонування тієї самої семантичної категорії (у тому чи іншому її

варіанті) у мовленні, де парадигматичний план виступає у зв'язку з синтагматичним [1, с. 45-46].

Можемо зробити висновок, що методологічні принципи, які закладено й розвинено у працях представників Петербурзької лінгвістичної школи, ґрунтуються, насамперед, на поняттях функціонально-семантичного поля як системи різнорівневих засобів реалізації певної семантики та категорійної ситуації як варіанта реалізації інваріантної семантичної категорії. Тому дослідження представників функціональної граматики, спрямовані на вивчення семантики мовних засобів, важливі з наукового погляду як спосіб дослідження семантики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Категоризация в системе грамматики. – М. : Языки славянских культур / А. В. Бондарко. – 2011. – 488 с.
2. Бондарко А. В. Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии. СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета / А. В. Бондарко. – 1996. – 219 с.
3. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики : На материале русского языка / А. В. Бондарко. – М., 2002. – С. 209 – 299.
4. Левицкий А. Э. Функциональный подход в современной лингвистике / А. Э. Левицкий // *Studia Linguistica*. – 2010. – Выпуск 4. – С. 31 – 38.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Проблемы функциональной грамматики : Полевые структуры / Отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик – С–Пб. : Наука, 2005. – 480 с.
7. Теория функциональной грамматики. Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис [Текст] / отв. ред. А. В. Бондарко. – Изд. 6–е. – М. : Либриком, 2011. – 352 с.

У статті проаналізовано основні питання розвитку функціональної лінгвістики, зокрема функціональної граматики. Охарактеризовано предмет функціональної граматики, її цілі, завдання, принципи побудови функціональної граматики. Значну увагу приділено питанням розуміння поняття функції, семантичної категорії, функціонально-семантичного поля і категорійної ситуації.

Ключові слова: *функціональна лінгвістика, функціоналізм, функція, функціонально-семантичне поле, категорійна ситуація.*

The article analyzes the main issues of functional linguistics, in particular functional grammar. Functional grammar subject, its goals, objectives, principles of functional grammar are characterized. Special attention is paid to interpretation of the concept of function, semantic category, functional-semantic field and categorial situation.

Key words: *functional linguistics, functionalism, function, functional-semantic field, categorial situation.*

Яна Коваль
(м. Хмельницький)

УДК 811.116.2'367

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИКЛАДКИ ЯК ОКРЕМОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ В ДІАХРОНІЇ

Останнім часом у колі семантичних досліджень простежуємо «ренесанс» логічного підходу як до мови загалом, так і до структури речення зокрема. У лінгвістиці ХХ ст. (Т. Б. Алісова, Й. Ф. Андерш, Н. Д. Вихованець, В. Г. Гак, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, Г. О. Золотова, Н. Л. Іваницька, О. В. Падучева, В. М. Русанівський, І. І. Слинко, Т. В. Шмельова, К. Ф. Шульжук та ін.) спостерігаємо антропогенне дослідження семіотичних моментів мови, вияв лінгвокогнітивних та

лінгвокультурних властивостей мовних фактів і моделей [2, с. 123]. Дифузні логіко-семантичні явища, які демонструє прикладка як особлива форма атрибутизації, її категорії, які традиційно розглядаються в синтаксисі простого речення як одна із синтаксичних форм слова або словосполучення (зокрема і як напівпредикативного утворення), також прикладка поєднує ознаки субстантивних і ад'єктивних категорій, тому і викликає особливий інтерес.

До найбільш важливих і водночас не розв'язаних остаточно в мовознавчій науці проблем належить: 1) проблема виникнення і розвитку прикладки, що, як і всі інші граматичні категорії, є результатом тривалої абстрагуючої роботи людського мислення; 2) місце прикладки в системі другорядних членів речення і її морфологічне вираження.

Вищезазначені аспекти зумовлюють актуальність теми нашого дослідження, метою якого є провести аналіз наукових робіт та публікацій у діяхронії (XIX – XX ст.), де започатковано аналіз вказаних проблем, підсумувати та зробити висновок щодо питання походження та виокремлення прикладки як окремої синтаксичної одиниці.

Прикладка, апозиція – різновид означення, виражений іменником і узгоджений з опорним словом у формі відмінка. Термін започаткували С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер у «Російській граматиці» (1893). Граматична своєрідність прикладки виявляється у словозміні, де залежний іменник-прикладка набуває однотипних ї опорним словом-іменником відмінкових форм [10, с. 524].

У розробці питання про генезис прикладки найвидатніше місце належить О. О. Потебні, у якого «освітлення еволюції синтаксису слов'янських мов... і тепер – найкраще, що на цій ділянці створено нашою наукою» [7, с. 41].

Прикладка виникла, коли іменник і прикметник граматично ще не розрізнялися, не виділяючись із загальної категорії – імені. Через це теза про

походження прикметника з іменника (точніше імені), висунута і досліджена О. О. Потебнею, має велике значення для історії прикладки.

О. О. Потебня, використавши в своїх працях українську, російську та інші слов'янські мови, на численному ілюстративному матеріалі переконливо довів, що різниця між іменником і прикметником не споконвічна, що прикметник походить з іменника, тобто був час, коли властивість мислилась тільки конкретно, тільки як річ [7, с. 43].

Думки О. О. Потебні значною мірою стали основою для подальших досліджень історії прикметника, водночас досліджень зв'язаної з ним проблеми походження прикладки: «у багатьох випадках, – як правильно зауважував О. О. Шахматов, – межа між прикладкою і означенням стирається, що частково можна простежити й історично, маючи особливо на увазі доведене Потебнею зменшення різниці між іменником і прикметником у напрямку до минулого часу» [11, с. 273].

Одні лінгвісти, зокрема Ф. І. Буслаєв, О. Х. Востоков, М. І. Греч, О. О. Шахматов, розглядали прикладку у вузькому значенні, як другорядний член речення – означення, яке, будучи виражене іменником, пояснює другий іменник і узгоджується з ним у відмінку, власне і є прикладкою.

О. О. Потебня, Д. М. Овсянко-Куликовський, вважаючи прикладку теж означенням, поширили способи її граматичного вираження: прикладка у них, крім іменника, могла бути виражена ще й прикметником, діеприкметником, тобто відокремленими означеннями.

І. М. Воскресенський, К. Ф. Петров, О. Г. Руднев, В. І. Харцієв розглядали прикладку ще ширше, а саме: як будь-який член речення, що пояснював, уточнював, розкривав зміст того чи іншого попереднього члена речення; отже прикладка, на їх погляд, могла бути виражена різними частинами мови, прикладка у загальному, широкому плані.

О. М. Пешковський та його послідовники прийшли навіть до заперечення прикладки.

Перший напрям у розумінні прикладки, який розглядав її у вузькому плані як другорядний член речення – означення, виражене іменником, що пояснює другий іменник і узгоджується з ним у відмінку, – має давню історію.

Ще у праці Мелетія Смотрицького «Граматики словенския правильное синтагма» (1619 р.) є згадка про два іменники, що пояснюють одну і ту ж річ і узгоджуються у відмінку (*Афон гора, Павел Апостол, град Афини*), тобто мова йде про прикладку [8, с. 10].

М. І. Греч, у якого вперше викладені всі розділи російського синтаксису з великими подробицями, запровадив в російській граматичній науці термін «прикладка», вживаючи деколи і латинський термін «апозиція». Його дослідження містить значно більше, ніж у попередників, систематизованого матеріалу з прикладками, здебільшого відокремленими. М. І. Греч вважав прикладку одним з видів означення: «Буває, що іменник визначається другим іменником, з означенням і додатками. Наприклад, *«майор, мой сосед, уехал в Москву»*, *«поет Державин»*, *«герой Святослав»*. Таке означення і називається прикладкою» [8, с. 11].

О. Х. Востоков, крім підмета і присудка, виділяв у реченні ще й означальні та додаткові слова. Прикладку він відносив до означальних слів. Другий іменник, який служить означенням одного і того ж предмета, він і називав прикладкою. Визначення прикладки, запропоноване О. Х. Востоковим, поширилося у лінгвістичній літературі, особливо в шкільних підручниках, зазнавши незначних змін [8, с. 12].

Представник логіко-граматичного напрямку в російському мовознавстві, Ф. І. Буслаєв, розглянувши більше фактичного матеріалу, ніж його попередники, також прийшов до висновку, що прикладка є означенням, вираженим іменником. Але в «Учебнике русской грамматики...» автор, відступаючи від свого попереднього твердження, зазначив, що прикладка також може бути виражена прикметником [8, с. 13].

О. О. Шахматов дав таке визначення прикладці: «Іменник, ужитий як атрибут до іншого іменника, називається прикладкою; прикладка – це те залежне слово, яким у формі іменника означається властивість-якість або родова ознака панівного слова. Шахматов також зазначав, що прикладка, крім іменника, може бути виражена і субстантивованим словом [11, с. 273].

Представники психологічного напрямку в граматиці, зокрема О. О. Потебня, Д. М. Овсянико-Куликовський, зазначали, що прикладка-означення може бути виражена не тільки іменником, а й прикметником, дієприкметником.

О. О. Потебня першим запропонував учення про апозицію, визначив три різновиди атрибута: власне атрибут, атрибут апозитивний (прикладка) і атрибут предикативний. Він виступає проти вузького розуміння «прикладки», висловлюючи нову точку зору щодо морфологічного виразу її. Спостерігши, що відокремлені означення, виражені прикметниками і дієприкметниками, мають, як і відокремлені прикладки, поруч з означенням ще й елементи предикативності, він вирішив на цій підставі віднести відокремлені прикметники та дієприкметники до відокремлених прикладок. Особливо схильний до апозитивного вживання дієприкметник, який перебуває «ближче до дієслова, ніж іменники і прикметники» [8, с. 17].

Отже, О. О. Потебня, вважав прикладками синтаксичні конструкції, які сучасні граматики, вишівські та шкільні, відносять до відокремлених означень, виражених як поодинокими прикметниками, дієприкметниками, так і з пояснюючими словами.

Д. М. Овсянико-Куликовський також приділив прикладці значну увагу, дотримуючись в основному поглядів О. О. Потебні і прагнучи при цьому викласти його вчення у загальнодоступній формі [8, с. 19].

Прикладка, за Д. М. Овсянико-Куликовським, є різновидом означення, проте відрізняється від означення тим, що вона не підпорядковується означуваному, а є паралельною формою із предикативними відношеннями.

В. І. Харцієв в «Учебнике русского языка» 1909 р. до неузгоджених прикладок відносив і звороти при прислівниках, при додатках, що вказують на місце, час, спосіб дії та ін. Прикладка, як вказував автор підручника, може бути виражена іменником, прикметником, порядковим числівником [8, с. 21].

К. Ф. Петров, автор «Синтаксиса русского языка в образцах» (1923 р.), під прикладкою розумів слово або декілька слів, що пояснюють який-небудь член речення [8, с. 21].

І. М. Воскресенський виступав проти традиційного визначення прикладки як означення, вважаючи прикладкою всі слова, що уточнюють, пояснюють попереднє поняття. Прикладка, на думку вченого, не означення, бо вона може бути виражена й іменником у називному відмінку, тобто тією формою, в якій другорядний член речення не виступає. Навівши ряд прикладів, І. М. Воскресенський стверджував, що прикладкою може бути не тільки іменник при іменникові, а й дієслово при дієслові, прикметник при прикметникові, прислівник при прислівникові, тобто прикладка може бути виражена будь-якою повнозначною частиною мови і стояти при різних членах речення [8, с. 25].

Автор статті «Обособленные члены предложения» О. Г. Руднев намагався по-новому розглянути прикладку, в поширеному понятті: «Відокремлені прикладки за своєю роллю в реченні не можуть бути віднесені до жодного з визнаних лінгвістикою членів речення, бо виконують функцію, відмінну від інших членів речення, підсилюючи, розкриваючи, пояснюючи або більш точно виражаючи зміст того чи іншого члена речення» [9, с. 38 – 39].

Отже, за О. Г. Рудневим, відокремленою прикладкою може бути будь-який член речення, який пояснює другий член.

Вивчення граматичних законів сполучення слів у реченні є особливо актуальним для українського мовознавства. На висвітлення цих законів наші вітчизняні вчені вже давно звернули увагу, ще на початкових стадіях розробки синтаксису. Дослідження цієї проблеми не припинялося і пізніше.

Погляди сучасних науковців щодо визначення терміну «прикладка» теж мають багато спільного та відмінного.

Найбільш ґрунтовно описав прикладку у своїй дисертації Л. Л. Рогозін, він зазначає, що прикладка посідає своєрідне місце в системі другорядних членів речення, виконуючи в реченні роль, близьку до ролі прикметника, тобто означення. Однак, будучи вираженою іменником, прикладка має й свої особливості, які відрізняють її від звичайного узгодженого означення: прикладка (на відміну від прикметника, який вказує на ознаку предмета безпосередньо) вказує на ознаку предмета за допомогою іншої субстанції, приєднуючись до якої, набуває нових якостей, стаючи не стільки назвою предмета, скільки його якісною характеристикою [8, с. 258].

За О. Д. Пономаревим, прикладка – різновид означення, що виражається іменником, узгодженим з означуваним іменником у відмінку і числі. Прикладка одночасно означає, характеризує і дає іншу, паралельну назву. Прикладка може стосуватися іменника, займенника, а також субстантивованих частин мови [6, с. 255].

К. Ф. Шульжук вважає прикладкою означення, виражене іменником, узгоджуваним словом у відмінку [14, с. 99].

Н. І. Шкурятяна прикладкою називає означення, виражене іменником чи іншою субстантивованою частиною мови, узгоджуване з означуваним словом у відмінку [13, с. 505].

І. Р. Вихованець як різновид означення традиційно виділяє прикладку, яку називає узгодженим означенням, вираженим іменниками [4, с. 89].

За С. В. Шевчук, прикладка виражає ознаки, якості, властивості предмета, даючи йому іншу назву. Виражається іменником, що стосується будь-якого іменника або іншої частини мови в значенні іменника і узгоджується з означуваним словом у відмінку [12, с. 334].

П. С. Дудик стверджує, що прикладки (відокремлені і невідокремлені) – це два своєрідні різновиди означення. Це означення у формі іменника, узгодженого з пояснювальним словом у відмінку і , як правило, в числі;

звісно, й невідмінюваний іменник здатний вживатися у функції прикладки [3, с. 135].

Як і інші види означень, прикладка може стосуватися будь-якого члена речення, вираженого іменником, а також займенником, субстантивованим прикметником, дієприкметником, числівником. Означення, виражене іменником-прикладкою, близьке за значенням до означення, вираженого прикметником, однак не тотожне з ним [1, с. 68].

А. К. Мойсієнко за функціонально-смісловим навантаженням у реченні до уточнювальних, відокремлено-уточнювальних компонентів відносить відокремлену прикладку.

Про своєрідність прикладкової конструкції пише М. Я. Плющ: відокремлюючи певну синтагму, прикладка «вирізняє актуальну значущість компонента, який уточнює, пояснює, ідентифікує означуване ім'я» [5, с. 83].

Отже, не всі лінгвісти однаково розуміли прикладку: одні розглядали її у вузькому, традиційному плані, а інші – в широкому плані, по-різному визначаючи її місце серед членів речення і засоби морфологічного вираження.

Представники традиційного розуміння прикладки (Ф. І. Буслаєв, О. Х. Востоков, М. І. Греч, О. О. Шахматов), вважали не окремим членом речення, а означенням чи особливим видом означення, яке, будучи виражене іменником, узгоджується з другим іменником. О. О. Потєбня, Д. М. Овсянко-Куликовський, визнаючи прикладку теж означенням, зазначали, що вона може бути виражена, крім іменника, ще й прикметником і дієсловом. І. М. Воскресенський, К. Ф. Петров, О. Г. Руднєв, В. І. Харцієв називали прикладкою будь-який член речення, що пояснює, уточнює, розкриває зміст того чи іншого попереднього члена речення. Отже, прикладка, на їх думку, може бути виражена різними частинами мови.

Сучасні ж вітчизняні мовознавці визначають вже прикладку саме як різновид означення, виражений іменником чи іншою субстантивованою частиною мови, які зазвичай узгоджуються з означуваним словом у відмінку,

а іноді пов'язуються лише інтонаційно, тобто поєднуються такими синтаксичними зв'язками, як кореляція, рідше – прилягання.

Не розв'язане повністю у синтаксичній науці і питання про граматичний зв'язок прикладки з пояснюваним словом, що стане темою нашої наступної розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Горголюк Н. Г. Особливості функціонування категорії прикладки в логіко-семантичному аспекті // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки. Випуск 20. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 792 с.
3. Дудик П. С. Просте ускладнене речення : навчальний посібник / П. С. Дудик. – Вінниця, 2002. – 336 с.
4. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
5. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення / А. К. Мойсієнко. – К. : ПП Я. Січовик, 2006. – 240 с.
6. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова : підр. / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. / за ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
7. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике : Докторская диссертация / А. А. Потєбня. – Воронеж : Издание 4-х томное : тт. 1, 2 – 1874, т. 3 – 1899, т. 4 – 1941.
8. Рогозін Л. Л. Прикладка в сучасній українській мові : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. Л. Рогозін. – 280 с.

9. Руднев А. Г. Обособленные члены предложения в истории русского языка // Ученые записки Ленинградского госпединститута имени А. И. Герцена / А. Г. Руднев. – Л. : 1959, – 255 с.

10. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.

11. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка : учебник / А. А. Шахматов. – Гос. учебно-педагог. изд-во накомпроса РСФСР, 1941. – 620 с.

12. Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник. – 2-ге вид., виправл. і доп. / С. В. Шевчук, Т. М. Лобода. – К. : Арій, 2008. – 384 с.

13. Шкуратяна Н. І. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник / Н. І. Шкуратяна, С. В. Шевчук. – К. : Літера, 2000. – 688 с.

14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с

У статті проведено аналіз наукових робіт та публікацій, в яких започатковано дослідження проблем виникнення і розвитку прикладки у діяхронії (XIX – XX ст.), її місце в системі другорядних членів речення та її морфологічне вираження; підсумовано та зроблено висновок щодо питання та виокремлення прикладки як окремої синтаксичної одиниці

Ключові слова: лінгвіст, дослідження, синтаксис, другорядні члени речення, прикладка.

In the article, the analysis of scientific works and publications, which initiated the study of the origin and development of the apposition in diachronic (XIX – XX century), its place in the system of secondary members of the sentence and its morphological expression; summarized and concludes the results and made conclusions on the issue and allotment of the apposition as a separate syntactic unit.

Key words: linguist, research, syntax, secondary members of the sentence, apposition.

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У РІЗНОСТИЛЬОВИХ ТЕКСТАХ

Василь Ожоган

(м. Київ)

УДК 81'367.62

СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗАЙМЕННИКОВИХ СЛІВ

На сьогодні проблема розподілу слів за частинами мови, зокрема й витлумачення семантичної та граматичної природи займенників, встановлення їхнього статусу і місця в граматичній системі мови, залишається однією з найскладніших і найдискусійніших проблем загального мовознавства [1, с. 128-130; 2, с. 41-49; 3, с. 184-216; 4, с. 16; 5, с. 51; 6, с. 17-32; 8, с. 151-152; 9, с. 65-66; 10, с. 75-89; 12, с. 158-176; 13; 14, с. 119; 16, с. 31-32, 11-124; 19, 1974, с. 78-81; 20, с. 62-68; 21, с. 110-141; 22, с. 53-63 й под.].

В українській лінгвістиці найпоширенішою є традиційна класифікація займенникових слів, за якою виокремлюють дев'ять (інколи, об'єднуючи питальні і відносні, вісім) основних семантичних розрядів: 1) особові: *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*; 2) зворотний: *себе*; 3) присвійні: *мій, твій, його, її, наш, ваш, їхній, свій*; 4) вказівні: *той, цей, такий, стільки, там, тут, сюди, так, тоді, тепер, відтоді, доти, тому*; 5) питальні: *хто, що, який, чий, котрий, скільки, де, куди, звідки, коли, відколи, доки, поки, чому, навіщо, як, наскільки*; 6) відносні: *хто, що, який, чий, котрий, скільки, де, куди, звідки, коли, відколи, доки* тощо; 7) заперечні: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, ніде, нікуди, нізвідки, ніколи, ніяк*; 8) неозначені: *абихто, дехто, хтось, будь-хто, казна-хто, хто-будь, хто-небудь* й ін., утворені поєднанням афіксів *де-, аби-, -сь, будь-, казна-, хтозна-, -небудь, будь-* з основами питальних прономінативних слів; 9) означальні: *весь, увесь, сам, самий,*

кожен, кожний, жоден, жодний, інший [7, с. 294-304; 18; 17та ін.]. На нашу думку, недоліки цієї класифікації полягають у тому, що при класифікації за розрядами деякі займенникові слова не отримали логічного й вмотивованого витлумачення. Так, наприклад, до якого розряду відносити прономінативні субстантиви *я, ти, ми, ви* (до персональних чи дейктичних?), прономінативні ад'єктиви *мій, твій, наш, ваш* (до персональних, посесивних чи дейктичних?), *чий* (до питальних, відносних чи посесивних?) і под. Неправомірним, як нам видається, є так само зарахування до розряду дейктичних лише займенникових слів *той, цей, такий, стільки* тощо. Оскільки функція вказівності властива й іншим семантичним розрядам, то доречніше названі одиниці кваліфікувати як власне-дейктичні і разом з особовими прономінативними субстантивами *я, ти, ми, ви*, прономінативними посесивними ад'єктивами *мій, твій, наш, ваш*, прономінативними прислівниковими словами *по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому*, які вказують на учасників мовленнєвої ситуації, зараховувати до дейктичних. У семантичній класифікації не проаналізовано деякі займенникові слова, що активно функціонують в українській мові, зокрема особово-предметні (*він, вона, воно, вони*), їх безпідставно зараховано до особових, проте вони корелюють не лише з особами, а й з предметами, пор.: *Страшний скрипаль підняв уже смичок. Він буде грати реквієм* (Ліна Костенко) – *Біднесенький мій ліс, він зовсім задубів!* (Ліна Костенко). Пор. думку В. Виноградова, який пропонував виокремити займенники в специфічний лексико-семантичний тип слів, до складу якого зараховував лише предметно-особові та похідні від них [Виноградов, 1986, с. 268].

У лінгвістиці поширені й інші семантичні класифікації займенникових слів [14, с. 163; 11, с. 219; 15, с. 54-55], які, однак, здебільшого ґрунтуються на традиційних підходах. Хоча й ці класифікації не позбавлені недоліків. Так, О. Пешковський пропонує розподіляти займенникові слова за розрядами з урахуванням семантики їхніх кореневих морфем, а не семантики займенникових слів: «Займенники являють собою таку єдину в мові і

надзвичайно парадоксальну в граматичному відношенні групу слів, у яких неграматичні частини слів (корені) мають саме це суб'єктивно-об'єктивне значення, тобто позначають ставлення того, хто мислить, до того, про що він мислить» [14, с. 163]. Якщо брати за основу класифікації такий підхід, то тоді доведеться до складу прономінативних зараховувати всі слова із займенниковими коренями: до розряду особових – *якати, тикати*; до власне-вказівних – *тутешній, тутеський, тамтешній, тодішній, теперішній*; до зворотних – *особа, собічити, відсебеньки, присвоювати, присвійний, свійський, свояк*; до означальних – *всячина, самота, іншість, інакшість, наскрізний, повсюдний, звідусільний*; до питальних – *колишній, кудикати*; до заперечних – *нічия, нікудишній, нічийний, ніяковий, ніяковіти*; до неозначених – *будь-колитися* тощо, що суперечить загальноприйнятому підходові кваліфікації мовних одиниць. Подібну класифікацію займенникових слів подає В. Мігірін [11, с.218], який, окрім традиційних семантичних розрядів прономінативних слів, виокремлює комунікативно-відносні, емоційні, взаємні і вказівно-неозначені. Проте і ця класифікація не позбавлена недоліків: по-перше, до неї включено не лише займенникові слова, а й сполуки їх з іншими словами (еквіваленти прономінативних слів), по-друге, не цілком вмотивовано розряд емоційних займенникових слів. О. Сидоренко, виокремлюючи п'ять розрядів займенникових слів (питальні, вказівні (до цієї групи вона зараховує власне-вказівні, предметно-особові, зворотні, присвійні), неозначені, узагальнювально-видільні і заперечні), зазначає, що «відносні, традиційно виділювані в окремий розряд, поєднують у собі низку ознак прономінативів і сполучників, тобто являють собою контамінантні одиниці, а тому повинні бути виведені за межі займенників» [15, с.61]. Якщо погодитися з тим, що до складу займенникових слів не варто включати контамінанти, то на яких засадах до семантичної класифікації введено безособово-предикативні прономінативні одиниці, адже вони так само виступають як контамінанти – поєднують безособово-предикативні і прономінативні функції. Не зупиняючись детальніше на інших

класифікаціях, хотілося б зазначити, що займенникові слова підлягають внутрішньому семантичному членуванню, яке ґрунтується на їхній кореляції з власне-іменниками, власне-прикметниками, власне-прислівниками і лексичними морфемами (у традиційному витлумаченні кількісними числівниками). Займенникові слова, по-різному співвідносячись із мовною узагальненою вказівністю і мовленнєвою опосередкованою конкретністю, поділяються на семантичні розряди, які об'єднуються в три групи – дейктичні, анафоричні і квантитавні (див. табл. 1).

I. Де й к т и ч н і прономінативні слова пов'язані з учасниками комунікативної ситуації чи з комунікативною ситуацією. Їх розподіляємо на 1) власне-вказівні: займенникові прикметники *той, отой, цей, оцей, такий, отакый*, займенникові прислівники – локативні (*тут, отут, там, отам, туди, отуди, сюди, осюди, звідти, звідтіля, звідси*), темпоральні (*тоді, отоді, відтоді, тепер, отепер, відтепер, зараз*), причини (*тому*), способу дії (*так, отак*), міри і ступеня (*стільки, настільки*), аналітичні морфемі (*стільки*), напр.: *Чорна, ламана, зла, зимова тиша, як смерть, стоїть за дверима. З цієї зими залишиться мова – та, якою ти говорила* (Сергій Жадан); *Ми ніколи більше не повернемося сюди* (Сергій Жадан); *Де вчора ще блакить текла й бриніла Крізь золото, тепер лягла безкрила Глухоніма шпитальна тишина* (Євген Маланюк); *І щойно торкнеться дим якогось дерева, як воно зараз же спалахує високим та стрімким полум'ям* (Тодось Осьмачка); 2) особові іменники і посесивні прикметники (1 і 2 особи однини і множини: *я, ти, ми, ви; мій, твій, наш, ваш*), атрибутивні прислівники способу дії (*по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому*), що вказують на адресанта чи адресата мовлення, напр.: *Я знаю: знову буде розп'ято, Червоне серце, – Серед неба у хмарах, І кров'ю сходу Обіллеш білі гони на всесвіт* (Майкл Йогансен); *Я буду просто її любити, буду просто її пам'ятати* (Сергій Жадан); *Ти ходиш по вічних задуманих росах, А я тебе, мамо, і досі не стрів* (Іван Драч); *Верни до мене, пам'яте моя...* (Василь Стус); *Я Ваші очі пам'ятаю, Як музику, як спів. Зимовий вечір. Тиша. Ми*

(Павло Тичина); *Віддайте мені мову, якою **мій** народ мене благословив* (Ліна Костенко); *Мені шкода, що ніхто не чує **вашої** молитви про страдну долину* (Роман Федорів) тощо.

П. А н а ф о р и ч н і займенникові слова виражають послідовний зв'язок між одиницями висловлення чи тексту, до якого вони входять, і пов'язані або з попереднім (власне-анафора), або (рідше) з наступним (антиципація, катафора) його антецедентом (чи частиною) кореферентними відношеннями. До анафоричних належать: 1) особово-предметні прономінативні субстантиви третьої особи (*він, вона, воно, вони*), прономінативні посесивні ад'єктиви (*його, її, їхній, їх*), займенникові атрибутивні прислівники способу дії (*по-його, по-її, по-їхньому*), напр.: *Цього Чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він **його** виграв у Федька* (Володимир Винниченко); *З кедрових квадрів, тісно при собі **вона** стоїть, простора і широка, ця хата з танком* (Олег Ольжич); *Той ліс зашумить, і ті сніг ізійдуть і являть тебе **вони** в небі і в морі, У синьому небі, у синьому морі... Тебе **вони** являть і так і замруть* (Микола Вінграновський); *Хоч у крокет я ніколи ще не грав, однак швидко опанував **його** нехитрі правила...* (Борис Антоненко-Давидович); *На ранок розгледіти колір **її** очей і зрозуміти, що саме такими їх собі уявляв* (Сергій Жадан); 2) вказівні якісні прономінативні ад'єктиви (*той, отой, цей, оцей, такий, отакий*), локативні (*тут, отут, там, отам, туди, отуди, сюди, осюди, звідти, звідтіля, звідси*), темпоральні (*тоді, отоді, відтоді, тепер, отепер, відтепер, зараз*), причинові (*тому*), способу дії (*так, отак*), міри і ступеня (*стільки, настільки*), прономінативні адвербіальні слова й аналітичні морфеми (*стільки*), напр.: *Я не знаю, хто душу мою освітив, що вогнями вона блищала; може, **той**, що повз вікна весною ходив, хто в руках своїх квіти пахучі носив і кого я в юрбі пізнавала* (Олена Журлива); *Я повертаюсь без принуки На землю, де помру колись, На землю, що одна-єдина Мені безсмертя може дати. Я **там** – творець, я **там** – людина, А тут – чужої правди тать!* (Дмитро Павличко); *Золото на воді й вогні за рікою. Всі твої сльози **звідси** й радощі **звідси*** (Сергій Жадан); *Й **тоді**, як умру я, Й **тоді**, як*

істлю, - *Красою затчу я Заставлену мрію* (Павло Тичина); 3) зворотні займенникові слова *себе, один одного, свій, по-своєму*, напр.: *При згадці про хліб Чайчиха мимоволі зітхає, дивиться на ту діжку, в якій місила тісто для себе й молодого Чайченка, а потім для дітей та внуків* (Михайло Стельмах); *Ми йшли і з захопленням оповідали один одному свої враження* (Олег Ольжич); *Мені не треба слави, ані грошей, ані щоб сильний вітер похвалив, - аби хто-небудь, мислю возросший, до мене часом слух свій прихилив* (Ліна Костенко); 4) відносні прономінативні ад'єктиви (*який, котрий, чий*), обставинні й атрибутивні прономінативні прислівники (*де, куди, звідки, звідкіля, коли, відколи, доки, поки, допоки, чому, навіщо, нащо, як, скільки, наскільки*), напр.: *Це бездомна земля: хто тут жив, той не втік, і запізно говорити про це – всяке місце по людях залізне* (Оксана Забужко); *Тому, хто боїться – потрібна віра. Тому, хто любить – достатньо пам'яті* (Сергій Жадан); *Якщо не хочеш про мене згадувати, якщо не маєш сили та спокою, думай про ліс, що стоїть загатою – міцною, надійною та високою* (Сергій Жадан); *Образ, який з'явився на його маленькій дощечці, захоплював його все більше і більше...* (Олександр Жовна); *Іще я люблю до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії* (Микола Хвильовий); *Коли в людини є народ, тоді вона уже людина* (Ліна Костенко) й под.

III. К в а н т и т а т и в н і займенникові слова. До цієї групи зараховуємо такі розряди: 1) неозначені займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові прислівники й аналітичні морфемі, утворені за допомогою словотворчих афіксів *казна-, бозна-, хтозна-, -сь* (*казна-хто, хтозна-хто, бозна-хто, хтось, казна-що, хтозна-що, щось, казна-який, хтозна-який, якийсь, казна-котрий, хтозна-котрий, котрийсь, казна-чий, хтозна-чий, чийсь, хтозна-де, десь, казна-куди, хтозна-куди, кудись, хтозна-звідки, звідкись, колись, хтозна-чому, чомусь, якимсь, казна-як, хтозна-скільки тощо*), напр.: *Хтось говорив, що рецензувати поезію – значить цитувати її* (Василь Симоненко); *Щось у мені вмерло, а*

щось народжувалось (Валерій Шевчук); *І хоч в'яжіть, хоч плітку або клітку, хоч бозна-хто розкаже бозна-де, якщо він лицар – жінка кине квітку, на все життя очима проведе* (Ліна Костенко); *Десь на початку осені з'являються тиша й міць, так, немов небеса зачинають свої майстерні* (Сергій Жадан); *Чомусь так гірко плакала вона, Ховаючи обличчя у долонях, І щось боліло в грудях і у скронях, І в душу не приходила весна* (Олександр Пономарьов); 2) інтродуктивні прономінативні субстантиви (*дехто, децо*), ад'єктиви (*деякий, декотрий, дечий*), обставинні локативні й темпоральні адвербіальні слова (*де-не-де, де-де, декуди, подекуди, деколи, коли-не-коли, інколи, іноді*), напр.: *Видно вже, як люди тягнуться по снігу, важко переставляючи ноги, дехто ліг* (Василь Барка); *Десь після ночі сонце знайде листи, Ненаписані тобі. Все так сталося. Просто візьми й відпусти. Так буває інколи* (Валерій Харчишин); *Тепер я іноді зустрічаю своїх учнів* (Олександр Довженко); 3) екзистенційні займенникові іменники і прикметники, утворені за допомогою префіксів *аби-, будь-* і постфіксів *небудь, -будь* (*абихто, будь-що, абиякий, який-небудь, чий-будь* тощо), займенникові прислівники з префіксами *аби-, будь-* і постфіксами *-небудь, -будь* у своїй структурі (*абизвідки, абиколи, будь-куди, будь-як, де-небудь, коли-будь, як-будь* тощо) й аналітичні прономінативні морфеми (*скільки-небудь, скільки-будь*), напр.: *Нарешті, хіба серед наших численних «молодих поетів» багато хто навчився від неокласиків абичого* (Володимир Державин); *І ще мені здається невірним, коли будь-яким нашим стосункам настане повне забуття* (Олександр Жовна); *Хто-небудь та де-небудь хай зо мною кличе* (Богдан-Ігор Антонич); *Нічого на світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізросло* (Олександр Довженко); *Щовечора Шворень ховався в найгустіших куцах якого-небудь парку і весь перетворювався на слух* (Василь Симоненко); *Хотілося одного: присісти де-небудь хоч на хвилинку, на маленьку хвилиночку тільки і задрімати* (Богдан Лепкий); 4) універсальні (*весь, увесь, усякий (усяк), кожний (кожен), жодний (жоден), інший, сам (самий), усюди, повсюди, повсюдно, скрізь, звідусіль,*

звідусюди, завжди, завше, усяко, інакше, по-всякому, по-іншому: **Все**, що тільки я чув, та сказати не вмів, Я у тобі уздрів (Богдан Лепкий); **Відстань** – це те єдине, що не має **жодного** значення (Сергій Жадан); **Кожен** день був очікуваним, як дарунок (Сергій Жадан); ... якщо ти говориш зі мною, ти в цей час не говориш із кимось **іншим** (Сергій Жадан); 5) заперечні, які вказують на відсутність осіб, предметів, ознак тощо (**ніхто**, **ніщо**, **нікого**, **нічого**, **ніякий**, **нікотрий**, **жодний** (**жоден**), **нічий**, **ніде**, **нікуди**, **нізвідки**, **нівідкіля**, **нізвідкіля**, **ніколи**, **нівідколи**, **ніяк**, **ніскільки**: **Мій світ стоїть мені уперше знов! І тихну я, і світ у тиші плаче... Ми з ним удвох... ніхто і не побаче, Ніхто** не захвилює нашу кров (Микола Вінграновський); **Той, хто нічого** немає, **нічого** й не матиме, той, кому немає чого втратити, **нічого** не втратить (Сергій Жадан); **Ми навіть не пам'ятаємо, хто і що говорив, ми навіть не помічаємо жодну** із твоїх прикрас (Сергій Жадан); 6) питальні, що вживаються для оформлення запитання про осіб (**хто**) або предмети (**що**), про ознаки, якості чи належність предмета (**який**, **чий**), про місце (**де**, **куди**, **звідки**), час (**коли**, **відколи**, **поки**, **доки**, **допоки**), причину (**чому**), мету (**нащо**, **навіщо**), міру (**скільки**, **наскільки**), спосіб дії (**як**), про порядок і кількість предметів при лічбі (**котрий**, **скільки**), напр.: **Вдягає ніч жалобно рам'я. О, хто це ранить утлу пам'ять?** (Михайло Драй-Хмара); **Що** в твоїм серці, країно, **що** в твоїй голові?(Сергій Жадан); **Куди** йдемо?**Який** лишає слід? (Ліна Костенко); **Звідки** ти, чорна валко, пташина зграє? (Сергій Жадан); **Чому** саме ви потрапили до темних потоків? (Сергій Жадан); - **Скільки** ж вам літ, батюшко? – поцікавився автор (Павло Загребельний).

Отже, прономінативні слова, зважаючи на їхню кореляцію з власне-іменниками, власне-прикметниками, власне-прислівниками і лексичними морфемами, підлягають внутрішньому семантичному членуванню. Займенникові слова, по-різному співвідносячись із мовною узагальненою вказівністю і мовленнєвою опосередкованою конкретністю, поділяються на семантичні розряди, які об'єднуємо в три групи – дейктичні, анафоричні і квантитативні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : [учеб. пособие для вузов] / В. В. Виноградов / отв. ред. Г. А. Золотова. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська / за ред. Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. Гавранек Б. К вопросу о порядке размещения частей речи в грамматике / Б. Гавранек // Языкознание в Чехословакии : [сб. ст., 1956-1974 / под ред. А. Г. Широковой]. – М. : Прогресс, 1978. – С. 49-54.
6. Жирмунский В. М. О природе частей речи и их классификации / В. М. Жирмунский // Вопросы теории частей речи : На материале языков различных типов. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – С. 7-32.
7. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : [підручник для факультетів мови і літ. пед. ін-тів] / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – 2-ге вид., випр. – К. : Рад. шк., 1961. – 408 с.
8. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – М. : Высш. шк., 1974. – 303 с.
9. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
10. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія : у 2 ч. / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – Ч.1. – 172 с.
11. Мигирин В. Н. Язык как система категорий отображения / В. Н. Мигирин. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 240 с.

12. Мухин А. М. Части речи и синтаксические единицы // А. М. Мухин // Вопросы теории частей речи : На материале языков различных типов. – Л. : Наука, 1968. – С. 158 – 176.
13. Ожоган Василь. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови / Василь Ожоган. – К., 1997. – 230 с.
14. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 6-е изд. – М. : Учпедгиз, 1938. – 452 с.
15. Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка / Е. Н. Сидоренко. – К. ; Одесса : Лыбидь, 1990. – 148 с.
16. Суник О. П. Общая теория частей речи / О. П. Суник. – М. ; Л. : Наука, 1966. – 131 с.
17. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
18. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
19. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
20. Admoni W. Der deutsche Sprachbau / W. Admoni. – Л. : Просвещение, 1972. – 312 с.
21. Fries Ch. The structure of English : An introduction to the construction of English sentences / Ch. Fries. – 2nd impress. – London : Longmans, 1959. – XI, 304 p.
22. Tesniere L. Elements de syntaxe structurale / Tesniere L. – 2-e ed., revue et corrigee. – Paris : Klincksiesk, 1969. – 670 p.

У статті проаналізовано традиційні й новітні підходи щодо класифікації займенникових слів в українському мовознавстві, запропоновано розподіл займенникових субстантивів, займенникових ад'єктивів, займенникових прислівників й аналітичних морфем на дейктичні, анафоричні й квантитативні компоненти з урахуванням різних аспектів.

Ключові слова: займенникові слова, займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові прислівники, дейктичні займенникові слова, анафоричні займенникові слова, квантитативні займенникові слова.

The paper deals with the analysis traditional and innovational Ukrainian linguistic approaches to the classification of pronoun words. The distribution of pronoun substantives, pronoun adjectives, pronoun adverbs and analytical pronoun morphemes to deictic, anaphoric and quantitative components is propounded according to different aspects.

Key words: pronoun words, pronoun substantives, pronoun adjectives, pronoun adverbs, deictic pronoun words, anaphoric pronoun words, quantitative pronoun words.

Табл. 1. СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗАЙМЕННИКОВИХ СЛІВ

№ з/п	Семантичні типи	Частини мови								Аналітичні морфєми
		Іменник	Прикметник	Прислівник						
				локативні	темпоральні	причинові	мети	способу дії	міри і ступеня	
I.	власне-дейктичні		той, отой, цей, оцей, такий, отакий	тут, отут, там, отам, туди, отуди, сюди, осюди, звідти, звідтіля, звідси	тепер, отепер, зараз, тоді, отоді, потім, відтоді, відтепер, доти, досі	тому		так, отак	стільки, наскільки	стільки
	Особові	я, ми, ти, ви	мій, твій, наш, ваш					по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-наськи, по-вашому		
II.	особово-предметні	він, вона, воно, вони	його, її, їхній, їх					по-його, по-її, по-їхньому		
	Вказівні		той, отой,	тут,	тепер,	тому		так,	стільки	стільки

			<i>цей, оцей, такий, отакий</i>	<i>отут, там, отам, туди, отуди, сюди, осюди, звідти, звідтіля, звідси</i>	<i>отепер, зараз, тоді, отоді, потім, відтоді, тепер, доти, досі</i>			<i>отак,</i>	<i>на-стільки</i>	
	Зворотні	<i>себе, один одного, один другого</i>	<i>свій</i>					<i>по-своєму</i>		
	Відносні	<i>хто, що</i>	<i>який, чий, котрий</i>	<i>де, куди, звідки, звідкіля</i>	<i>коли, відколи, доки, поки, допоки</i>	<i>чому</i>	<i>нащо, навіщо</i>	<i>як</i>	<i>скільки, на-скільки</i>	<i>скільки</i>
І І І	Неозначені	<i>казна-хто, хтозна-що, хто, хтось, казна-що, хтозна-що, щось</i>	<i>казна-який, хтозна-який, якийсь, казна-котрий, котрийсь, хтозна-чий</i>	<i>казна-де, хтозна-де, дець, казна-куди, хтозна-куди, кудись, казна-звідки, хтозна-звідки, звідкись</i>	<i>казна-коли, хтозна-коли, колись</i>	<i>чомусь</i>	<i>наві-щось</i>	<i>казна-як, хтозна-як, якось</i>		<i>казна-скільки, хтозна-скільки, скількись</i>
	інтродуктивні	<i>дехто, децо</i>	<i>деякий, декотрий, дечий</i>	<i>де-не-де, де-де, декуди, подекуди, деінде</i>	<i>деколи, коли-не-коли, інколи, іноді</i>					
	екзистенційні	<i>абихто, будь-хто, хто-небудь, хто-будь, абищо, будь-що, що-небудь, що-будь</i>	<i>абиякий, будь-який, який-небудь, який-будь, абичий, будь-чий, чий-небудь, чий-будь</i>	<i>абизвідки, будь-звідки, звідки-небудь, абикуди, будь-куди, куди-небудь, абиде, будь-де, де-небудь</i>	<i>абиколи, будь-коли, коли-небудь,</i>			<i>абияк, як-небудь, б удь-як</i>		<i>аби-скільки, скільки-небудь, скільки-будь</i>

	універсальні	усякий, усяк, усе, усі, кожний, кожен	весь, увесь, усякий, усяк, кожний, кожен, жодний, жоден, інший, сам, самий	усюди, повсюди, повсюдно, скрізь, звідусіль, звідусюди зівсюди	завжди, завше			усяко, інакше, по- всякому, по- іншому, по-інак- шому		
	Заперечні	ніхто, ніщо, нікого, нічого	ніякий, нікотрий, жодний, жоден, нічий	ніде, ніде, нікуди, нізвідки, нівідкіля, ні- звідкіля,	ніколи, нівід- коли			ніяк		ніскільки
	Питальні	хто? що?	який? чий? котрий?	де? куди? звідки? звідкіля?	коли? від- коли? поки? доки? допоки?	чому?	на- віщо? нащо?	як?	скільки? на- скільки- ки?	скільки?

Ніна Кухар

(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'367

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЧЕНЬ ІЗ ФАКУЛЬТАТИВНИМИ ПРИСЛІВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ АТРИБУТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Специфіку атрибутивної семантики факультативних прислівних компонентів дослідники пов'язують із «заміщенням морфологічними категоріями атрибутивної позиції [3, с. 182]». На рівні частин мови такі некатегоріальні вираження властиві: іменникам (безприйменниковим і прийменниково-відмінковим словоформам): *блакить неба, сік берези, круг для плавання, пара від галушок, вуйко з сопілкою, дірка в стіні, небо в зірках*; прислівникам: *дорога вліво, закуска нашвидкуруч, домовленість звечора*.

У реченнєвій структурі української мови атрибутивність семантики факультативних компонентів, що займають приіменникову позицію, досить

виразно засвідчує їхня маркована постпозитивність, на відміну від препозитивності прикметниково-іменникового факультативного компонента: *А вдень бачили сиві верхів'я Ельбрусу* (М. Хвильовий); *Капають від часу і до часу напівдостиглі жолуді на дубах* (І. Франко); *В гаю я зривала кучерики з хмелю* (Леся Українка); *Згадались йому вулиця, веселі ласкаві дівчата, пісні на колодках, місячні ночі і ясні зорі на небі* (О. Довженко)

Посилена увага дослідників до різного роду живих мовоутворень, заглиблення в синтаксис усного мовлення уможливили значні теоретичні зрушення в усталених теоретичних постулатах, зокрема й у сфері розв'язання чималої кількості проблем, пов'язаних із семантикою синтаксичних міжкомпонентних відношень (В.В. Бабайцева, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Г.О. Золотова, З.І. Іваненко, Н.Л. Іваницька, С.Д. Кацнельсон, Г.В. Колшанський, В.І. Кононенко, Є. Курилович).

В.В. Бабайцева, досліджуючи семантико-синтаксичні відношення між членами речення, неодноразово наголошує на наявному «напівприхованому» чи зовсім «схованому» синкретизмі синтаксичних відношень; можливо, а то й зовсім неможливого виявленні переваг того чи іншого семантичного типу відношень, утворених членами речення різної морфологічної природи [1; 2].

Н.Л. Іваницька пропонує цілу систему додаткових синтаксичних прийомів, за допомогою яких, на її думку, можна подолати наявний синкретизм у визначенні міжкомпонентних семантико-синтаксичних відношень [4; 5; 6].

Надійною базою розв'язання цих проблем стала теорія деривацій, зокрема синтаксичної деривації (Ш. Баллі, Л. Теньєр, С.Д. Кацнельсон, І.І. Ковалик, Є. Курилович, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська). У ракурсі цієї теорії з'ясуємо семантику факультативних прислівних компонентів атрибутивного типу. Такими є іменникові, прислівникові, дієслівні приіменникові компоненти.

У сучасній українській мові своєрідно позначеними є іменникові факультативні приіменникові компоненти, виражені родовим відмінком. «З формально-граматичного боку родовий відмінок реалізує підрядний зв'язок між залежним і опорним членами словосполучення, перетворює синтаксичний субстантив у синтаксичний ад'єктив», - зауважує К.Г. Городенська [3, с. 135]. На фоні з'ясування суті атрибутивності відношень у прикметникових приіменникових компонентах іменникові компоненти в родовому відмінку в приіменниковій позиції виявляють більшу прозорість як трансформи базових конструкцій: *спілкування людей* (від *Люди спілкуються*), *голубинь неба* (від *Небо голубе*), *портфель учня* (від *Учень має портфель*, *Портфель належить учневі*, *В учня є портфель*).

Атрибутивність семантики таких факультативних іменниково-приіменникових компонентів є прозорою і незаперечною, що дає підстави розглядати цю модель із властивими їй зазначеними трансформами досить близькою за семантикою до прикметникової моделі. К.Г. Городенська в ракурсі розробленої нею теорії деривацій називає такий родовий відмінок іменників „синтаксичним прикметником” [3, с. 137].

На атрибутивність семантики факультативного приіменникового компонента нашаровуються такі типові значеннєві варіанти:

- просторова реалізація ознаки: *дерева в лісі, яблуни в саду, дуб на дорозі, троянди в букеті, силос у ямі, переговори в Токіо, виступи на майдані, клумба перед вікном, загорожа біля будинку, хмари над містом, веселка в небі, рушниця на плечі, гніздо над віткою, квітник перед будинком, сніг за парканом, дерево поруч із пам'ятником, голуби над майданом, пропуски між рядками, міст через річку;*

- часові реалізації ознаки: *розклад на півріччя, ціна на сезон, прибуття під ранок, зустрічі вечорами, тяганина роками, мода на літо, виміри секундами, дівчина в (свої) сімнадцять років, зарплата на місяць, витрати протягом року, перепочинок після жнив, відпочинок перед наступом, заняття перед обідом;*

- характеристика стану людини, тварини, інших живих істот, предметів: *людина в розпачі, хворий у безсиллі, батько з температурою, собака в злості, кішка в подряпинах, бджола в русі, свитина в латках, життя в злиднях (у багатстві, в розкошах);*

- міри і ступеня вияву ознаки, її кількісні виміри: *драма на три дії;*

- причини (умови): *приємність від побачення, полегшення після операції, результат від переговорів, запаморочення через тиск.*

Додаткові варіанти атрибутивної семантики виявляють залежність від:

- лексичних властивостей слів, що утворюють факультативні компоненти: *біль від втраченого* – додаткове до атрибутивного значення причини зумовлює лексична семантика іменникового компонента *втраченого* (біль, тому що втрачене щось);

- лексичних властивостей слів у функції опорних компонентів: *розпач після смерті* – додаткове до атрибутивного значення причини, що корелює із темпоральним, зумовлює лексична семантика іменникового компонента *розпач* (опанував розпач, причиною якого слугувала смерть);

- прийменникові значення разом із лексичною семантикою іменника в непрямому відмінку в прийменниково-іменникових сполуках: *оголошення біля ректорату* – додаткове до атрибутивного просторове значення зумовлює прийменник *біля* разом із іменником із просторовим значенням *ректорат* (оголошення знаходиться біля ректорату); *оголошення після зборів* – додаткове до атрибутивного темпоральне значення зумовлює прийменник *після* разом із іменником із часовим значенням *збори*.

Зауважимо, що в усій системі різноструктурних моделей факультативної залежності атрибутивного типу найбільш розгалуженими щодо додаткових значень виявились прийменниково-відмінкові приіменникові компоненти за умови поширення ними опорних компонентів, виражених конкретними назвами (переважно назвами предметів): *хустка через плече* – факультативний прийменниково-іменниковий компонент з іменником у знахідному відмінку атрибутивної семантики з додатковим до

атрибутивного просторовим значенням; *хустка для молодого* – факультативний прийменниково-іменниковий компонент з іменником у родовому відмінку атрибутивної семантики з додатковим до атрибутивного цільовим значенням; *хустка від матері* – факультативний прийменниково-іменниковий компонент із іменником у родовому відмінку атрибутивної семантики з додатковим до атрибутивності значенням джерела; *хустка з китицями, у квітках* – факультативні прийменниково-іменникові компоненти з іменниками в орудному та місцевому відмінках атрибутивної семантики з додатковим до атрибутивного значенням зовнішнього доповнення ознак; *хустка за долар* – факультативний прийменниково-іменниковий компонент з іменником у знахідному відмінку атрибутивної семантики з додатковим до атрибутивного значенням кількісного виміру міри ознаки; *хустка на продаж* – факультативний прийменниково-іменниковий компонент із іменником у знахідному відмінку атрибутивної семантики з додатковим до атрибутивного значенням мети. До речі, таким іменникам властиве поширення прикметниковими (займенниковими) факультативними приіменниковими компонентами: *красива хустка, модна хустка, давня хустка, ношена хустка, мамина хустка, дорога хустка, пухова хустка, квітчаста хустка, легка хустка, плетена хустка та ін.*

Отже, факультативні прислівні компоненти атрибутивного типу є досить поширеним явищем у граматичній структурі речення. Вони мають складну дериваційну природу, багатий спектр різноструктурних моделей, вияв атрибутивності семантики яких залежить від природи, структури й лексико-семантичного значення слів у відповідних власне- та невластивих синтаксичних словосполученнях.

Атрибутивна семантика факультативних прислівних компонентів простежується в усіх випадках, незалежно від морфологічної природи цього компонента, за умови заповнення ним слабкої приіменникової позиції, проте можна провести певну градацію повноти (прозорості) цієї семантики: від абсолютної атрибутивності до майже повної її відсутності.

Абсолютна атрибутивність властива прикметниковим факультативним приіменниковим компонентам: *З **ранньої** весни до **пізньої** осені йдуть серед просторів **нового** моря каравани суден з рудою, камінням* (О. Гончар); *Біля **старенького** міста, на околиці лісу, **молода весела** посадка ліщин доходить до самої дороги* (В. Барка); ***Золота кавказька** спека дні над морем налила* (А. Малишко); *Тихо пливе **блакитними** річками льон* (М. Коцюбинський).

Атрибутивність із ознаками інших відношень, об'єктних чи обставинних, характеризує іменникові факультативні приіменникові компоненти та особливо прийменниково-іменникові факультативні приіменникові компоненти: *Твоя могутність у твоїй любові **до колосків** на рідному лану* (М. Руденко) – *любові до чого? любові якій? (любові до колосків); Так вони натрапили в своїх мандрах на підвал **під** спаленою **друкарнею*** (О. Довженко) – *підвал де? підвал який? (підвал під друкарнею); **Ключ угорі** журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї* (М. Рильський) – *ключ де? ключ який? (ключ угорі).*

На відміну від семантики динамічно спрямованої дії чи процесу, властивої іменниковим факультативним придієслівним компонентам у знахідному прийменниковому, такі приіменникові компоненти можуть мати значення загального спрямування (досяжності), що розподіляється між обома складниками (прийменником та іменниковою словоформою). Семантика досяжності об'єднує переважну більшість таких компонентів, незалежно від варіантних семантичних виявів, зумовлених семантикою наявного опорного компонента, як і семантикою опорного компонента, редукованого у глибинній структурі: *поїзд на Київ* (поїзд, який прямує на Київ), *подорож у Карпати* (подорожувати в Карпати); *фотографія на стенд* (фотографію буде розміщено на стенді), *стежка повз пасіку* (стежка проляже повз пасіку); *путівка в санаторій* (путівку купили в санаторій), *килим у квартиру* (килим буде постелено в квартирі).

Із-поміж усіх мовленнєвих реалізацій цієї моделі виокремлюємо такі значеннєві варіанти:

- атрибутивність із додатковою семантикою «шлях руху»: *стежка під гору, дорога в ліс, політ у космос*;
- атрибутивність із додатковою семантикою «напрямок руху»: *вихід на дорогу, вхід у квартиру, напрям на південь*;
- атрибутивність із додатковою семантикою «локалізація просторового значення»: *краплі в ніс, постріл в руку*;
- просторово-кількісні значення: *дорога з кілометр*;
- атрибутивність із додатковою семантикою цільового значення (призначення, пристосування): *книжка на згадку, квитанція на оплату, заява на розлучення*;
- атрибутивність із елементами темпоральних відношень (іменники позначають переважно назви днів тижня, частини доби, пори року, загальних часових понять, явищ, процесів): *дебати з годину, лікування під музику, весілля під осінь, побачення через годину, страви на Святвечір*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Предложение как многоаспектная единица синтаксиса / В. В. Бабайцева. / Русский язык в школе. – 1984. – № 3. – С. 78-82.
2. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
3. Бабич Б. В. Інтерпретаційна модель формально-синтаксичних структур української мови / Б. В. Бабич. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – К., 2000. – 15 с.
4. Безпояско О. К. Дериваційні відношення між реченням і словосполученням / О. К. Безпояско. / Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 32–38.
5. Богдан М. М. Значення і синтаксичні функції родового присубстантивного відмінка / М. М. Богдан. / Мовознавство. – 1999. – № 2 – С. 35–38.

6. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
7. Городенська К. Г. Реченнєвотві́рний потенціал предикатів якості / К. Г. Городенська. / Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. Вип. 7. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – С. 27–32.
8. Іваницька Н. Л. Складні випадки розмежування членів речення /Н. Л. Іваницька. / Українська мова і література в школі . – 1978. – №3. – С. 25–35.
9. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення (складні випадки аналізу) / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1984. – 62 с.
10. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Формально-граматична структура простого речення. Ч. 1. / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 1999. – 155 с.

У статті розглянуто особливості реалізації атрибутивної семантики факультативних прислівних компоненти формально-граматичної структури речення. Проаналізовано складну дериваційну природу атрибутивних поширювачів, багатий спектр різноструктурних моделей, вияв семантики яких залежить від природи, структури й лексико-семантичного значення слів у відповідних власне- та невла́сне-синтаксичних словосполученнях.

Ключові слова: *реченнєва структура, факультативні прислівні компоненти, транспонування словосполучення, абсолютна семантика, приприкметникова позиція.*

The article considers the peculiarities of realizing attributive semantics of subsidiary optional word components of the formal grammatical sentence structure. It also analyzes the complex derivational character of attributive spreaders, the wide range of multi-structural models, whose semantic

representation depends on the nature, structure, lexical and semantic meaning of words in the corresponding proper and non-proper syntactic word combinations.

Key words: *structure of a sentence, adverbial optional components, transposition of a word formation, the absolute semantics, nearby adjective position.*

Валентина Богатько
(м. Вінниця)

УДК 81.367.33.4:070.41

МЕХАНІЗМ ПРОЦЕСІВ ЕЛІПСУВАННЯ ГОЛОВНИХ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНИХ КОМПОНЕНТІВ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ НЕПОВНОЇ СТРУКТУРИ

Інноваційні процеси в українській публіцистиці неодноразово були об'єктом аналізу на окремих часових зрізах. Сприймаючи все нове, що з'являється в усному мовленні, мова газети подає багатий матеріал для спостережень і над новими синтаксичними процесами, що відбуваються в сучасній українській мові. Усе це засвідчує актуальність нашого дослідження.

Будь-яке речення в мові граматично повне або неповне. Комунікативно-стилістична сутність усіх різновидів неповних речень (серед них речень еліптичних і приєднувальних) полягає в тому, що за умови стилістичного користування ними мовець щоразу може висловитись і найприродніше, і, що вкрай важливо, найекономніше, лаконічно.

Упродовж багатьох років неповні речення трактувалися по-різному: за ознакою семантичного заповнення [10], за структурною неповнотою [9; 6; 7] та ін., за ознакою структурно-семантичної неповноти [5]. Кардинально нове витлумачення неповних речень як нормативних структур, які функціонують за специфічних умов діалогічного й монологічного мовлення, у 50-х роках ХХ ст. запропонував В. Виноградов [2, с. 28]. Це й стало поштовхом до

розвитку нової теорії - про структурно-семантичну самостійність еліптичних речень за умов мовленнєвої єдності [8, с.6].

Мета дослідження полягає в розкритті механізму процесів еліпсування головних формально-синтаксичних компонентів простого речення неповної структури.

У статті розв'язуємо низку таких завдань: 1) проаналізувати еліптичні конструкції газетних текстів на предмет відбору найбільш типових у структурному й семантичному планах одиниць; 2) показати роль «мовленнєвого досвіду» та стереотипність знань про світ у процесах «розкодування» структури еліптичних конструкцій; 3) довести вплив семантики наявних у еліптичному реченні компонентів на значення відсутніх членів.

Предметом дослідження є мова публіцистики, зокрема стилістичний синтаксис.

Об'єктом аналізу виступають синтаксичні конструкції з еліпсованим компонентами в газетних текстах.

За словами Г. Винокура, «мова газети позбавлена художньої, поетичної функції і виконує завдання строго і елементарно комунікативні» [1, с. 191]. Домінування простих речень можна пояснити також загальним прагненням творців публіцистики до простоти висловлювання, яка великою мірою знаходить свій вияв у синтаксичній компресії, «збільшенні кількості інформації на одну одиницю плану вираження» [1, с. 133]. Реалізація принципу лаконічності в публіцистиці забезпечує точність і ясність, а також повноту викладу без надмірностей і надлишковості. Лаконічність у газеті – це протидія багатослів'ю, велемовності, туманній яскравості, відходу від чіткого формулювання проблем і питань, які стають об'єктом публіцистичного мовлення. Такі дослідники, як Н. Шведова [12], А. Швець [11] та ін., вважають, що збільшення кількості простих речень у публіцистиці, яке простежується з 20 років ХХ ст., відбувається під впливом

демократизації літературної мови, експансії живого розмовного мовлення в публіцистичний стиль, коли простота стає основною ознакою комунікації.

Широке використання еліптичних структур у публіцистичному стилі деякі дослідники пояснюють тенденцією до економії мовних засобів. Ми розглядаємо еліптичні речення як синтаксичні одиниці з імпліцитним предикатом, як структурно неповні речення, неповноту яких компенсує семантика наявних компонентів, за допомогою яких створюється уявлення про описувану подію. Оскільки «кожне речення з погляду синтаксичного членування становить одиницю з безперервними синтаксичними зв'язками», підпорядковані члени речення свідчать про наявність одиниць, що їх підпорядковують [3, с. 102]. Відсутність тих членів речення, що підпорядковують, і наявність залежних членів речення створює, з одного боку, граматичну неповноту, а з другого, – значення відсутньої граматичної ланки підказує семантика наявних компонентів. Це забезпечує зрозумілість таких речень і поза контекстом, у відриві від конкретної ситуації мовлення. Граматична неповнота еліптичних конструкцій стає особливо очевидною за умови зіставлення їх із двоскладними реченнями, які відповідають структурі логічного судження. Як і власне-неповні речення, еліптичні конструкції мають найрізноманітнішу синтаксичну будову, часто бувають однослівними. Проте вони становлять лише відносно неповні конструкції, неповнота яких є однобічною – структурною. Конситуація має для еліптичних структур загалом не більше значення, ніж для звичайних повних структур. Отже, еліптичні речення утворюють своєрідний різновид структурно неповних речень, найчастіше двоскладних з неназваним присудком, його частиною, зрідка підметом або додатком (при наявному і синтаксично залежному від нього означенні), рідше – односкладних з еліпсисом головного члена чи його частини.

Еліптичні речення поділяють за синтаксичними функціями і семантикою невербалізованого, але уявного в них члена речення, і за наявним лексико-формальним складом еліптичного речення – за характером

сполучення й семантикою вербалізованих компонентів речення [5, с. 172]. За умови еліпсації присудка, на його семантику насамперед вказують залежні від нього додатки й обставини.

Синтаксична будова еліптичних речень у різностильових текстах збігається, проте різною виявляється частотність певних структур та їх різновидів у публіцистичному тексті, порівняно з художнім і розмовно-побутовим. У публіцистичному, зокрема газетному, мовленні значно менше, ніж у художньому і розмовно-побутовому, представлені еліптичні речення з пропущеним предикатом зі значенням руху, пересування в просторі, енергійної дії, а також речення питальної чи спонукальної модальності.

До найпоширеніших типів еліптичних речень належать структури з формально не вираженим присудком (головним членом односкладного речення), з семантикою руху, пересування в просторі, мовлення, сприймання, буттєвості. Вербалізованими в таких реченнях найчастіше бувають обставини й підмет, додаток, залежні від них означення. Підмет пропускають, якщо він зрозумілий із попереднього чи наступного контексту, тобто речення може бути еліптичним і водночас контекстуально неповним.

Серед еліптичних речень у газетних текстах виділяють конструкції з неназваним підметом, семантику якого з'ясовують насамперед на основі залежного від нього означення, та невербалізованими предикативними словами треба, можна у функції присудка за наявністю чи відсутністю другої частини складеного присудка.

Отже, за характером неназваного компонента еліптичні речення поділяємо на дві основні групи: 1) дієслівні еліптичні речення; 2) іменні еліптичні речення.

Іменні еліптичні речення за структурою виокремлюємо на групи: 1) із незаповненою позицією підмета; 2) із незаповненою позицією додатка.

Конструкції з еліпсованими іменними компонентами функціонують у публіцистичному мовленні рідше, вони мають менш різноманітну семантику. Такі структури є досить поширеними в газетних текстах.

Еліпсації може зазнавати підмет двоскладного речення і додаток у двоскладному чи односкладному реченні. Неназваний член речення в таких конструкціях легко вгадується з їхнього змісту і граматичної будови. На семантику еліпсованих компонентів вказують насамперед означення, узгоджені з формально не вираженим членом речення. Адресат мовлення встановлює її, опираючись на власний мовленнєвий досвід та фонд спільних із мовцем знань про світ і способи його відображення в мові.

Наявні в еліптичному реченні такого типу слова найчастіше безпосередньо пов'язані в свідомості мовця з іншими словами, функціонують здебільшого як означення, яке може належати лише до одного компонента лексичної системи. Наприклад, у назві статті *Майже з натури* («Молодь Укр.») на семантику еліпсованого компонента вказує означення *з натури*, яке у свідомості мовця пов'язане зі словами малюнок, зображення. Актуальним для мовця тут є спосіб зображення, який використано у вміщеній далі статті.

Семантику неназваного компонента висловлення може виражати не тільки безпосередньо залежне від нього слово. На неї може вказує також і попередній контекст. Проте, на відміну від контекстуально неповних речень, в еліптичних конструкціях не названо формально відсутній у наступному реченні компонент. Як і саме еліптичне речення, суміжні з ним структури лише імпліцитно виражають можливу семантику неназваного слова, вказують на певні семи, які є важливим диференційним компонентом його значення. Наприклад, у реченні *Ряба несеться мляво. І не золотими, а держзамовними* («Голос Укр.») на семантику еліпсованого додатка залежні від нього означення не можуть вказати без залучення попереднього контексту. Проте попереднє речення пов'язане з наступним досить тісно, бо еліптична конструкція є приєднувальною щодо попередньої. Такі реченнєві ілюстрації виражають одне загальне уявлення. Саме слова *ряба, несеться* вказують на семантику еліптичного об'єкта дії, бо названа дія та суб'єкт дії асоціюються тільки з одним об'єктом. Отже, з еліптичним компонентом зазначений дієслівний предикат *несеться* пов'язаний прямою валентністю і

чітко вказує на його семантику. Використані в наступному приєднувальному реченні означення не мають безпосереднього асоціативного зв'язку з пропущеним компонентом висловлення. Означення *золотими* актуалізує вторинні, похідні уявлення про предмет мовлення, семантику якого вже встановлено з попереднього речення. Ці уявлення належать до емоційної сфери, встановлюються асоціації з казковим сюжетом, який відомий кожному носієві української мови. Крім того, таке означення пов'язане з еліпсованим додатком зворотною валентністю, синтаксично залежить від нього і своєю формою вказує на його граматичні ознаки. Отже, в проаналізованому реченні семантичну і граматичну форму еліпсованого додатка мовець і адресат мовлення усвідомлює досить точно, а не в межах якоїсь семантичної групи чи синонімічного ряду. Таке еліптичне речення не є звичною для носія мови граматичною конструкцією, що набула ознак стійкого звороту. Тому вона «помітна» для адресата мовлення, вимагає зусиль для встановлення пропущеного компонента висловлення, якого, однак, легко відтворити завдяки семантичним і граматичним характеристикам інших слів. Еліпсис об'єкта дії допомагає мовцеві актуалізувати його ознаки, що виступають важливим компонентом повідомлення.

Отже, на комунікативному рівні актуальність повідомлюваної ознаки предмета увиразнена двома способами: приєднувальною конструкцією та імпліцитністю вираження об'єкта.

Проведене нами дослідження підтвердило наші гіпотези і дозволило зробити головний висновок про своєрідність вияву еліпсованих конструкцій у газетних текстах як особливого різновиду публіцистичного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винокур Г. О. Культура языка / Г. О. Винокур. – М. : Федерация, 1929. – 191 с.

2. Виноградов В. В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 1. – С. 3 – 29.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І. Р. Виноградов. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення (Просте речення ; еквіваленти речення) / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1983. – 288 с.
5. Дудик П. С. Еліптичні речення в українській мові / П. С. Дудик // Українська мова в школі. – 1958. – № 2. – С. 3 – 7.
6. Колесников Н. П. Неполные предложения, их структура и условия употребления : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русск. Язык» / Н. П. Колесников. – Тбилиси, 1954. – 19 с.
7. Ломтев Т. П. Основы синтаксиса современного русского языка / Т. П. Ломтев. – М. : Учпедгиз, 1958. – 166 с.
8. Реунова О. И. Эллипсис как лингвистическое явление / О. И. Реунова. – Пятигорск : Изд-во Пятигорск. гос. лингв. ун-та, 2000. – 229 с.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
10. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 640 с.
11. Швец А. В. Публицистический стиль современного русского литературного языка (О некоторых особенностях современной газетной речи и тенденциях ее развития) / А. В. Швец. – К. : Изд-во при КГУ изд. объедин. «Вища школа», 1979. – 127 с.
12. Шведова Н. Ю. О некоторых активных процессах в современном русском синтаксисе (Наблюдения над языком газеты) / Н. Ю. Шведова // Вопр. языкознания. – 1964. – № 2. – С. 3–18.

У статті розглянуто особливості функціонування та експресивний потенціал атрибутивних і об'єктних приєднувальних речень у публіцистичному мовленні.

Ключові слова: *публіцистичний стиль, газетний текст, неповні речення еліпсис.*

The peculiarities of functioning and expressive potential of attributive and objective joining sentences in publicistic style are investigated in this paper.

Key words: *publicist style, newspaper's text, elliptical.*

Лілія Федчук

(м. Вінниця)

УДК 81'367

МОВНО-МОВЛЕННЄВА СЕМАНТИКА РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТОМ ВКЛЮЧЕННЯ

Одним з актуальних завдань синтаксису є такий опис вибраних для вивчення одиниць, який міг би пояснити та передбачити всі можливі уживання їх у мовленнєвій практиці. Перспективним у цьому плані є розгляд семантики окремих фрагментів синтаксичної системи як на мовному, так і мовленнєвому рівнях, що в свою чергу базується на поєднанні номінативного й комунікативно-прагматичного підходів до їх вивчення [1]. Приклад такого опису синтаксичних конструкцій знаходимо в працях Н. Д. Арутюнової, Є. М. Ширяєва та інших учених [2; 3].

Особливу увагу привертають речення, які в силу відсутності в мові однозначної відповідності між формою і змістом мають неоднакову будову, проте можуть функціонувати як синтаксичні синоніми. Такими, зокрема, є речення дієслівної та субстантивної будови з узагальненим значенням включення (інклюдії).

З'ясування сутності й способів вираження на синтаксичному рівні універсального значення включення – проблема не нова. Вона побіжно

згадувалась вітчизняними та зарубіжними мовознавцями в низці праць, присвячених семантичній типології речень [2, с. 308], предикатів [4, с. 54-55; 6, с. 27] та дієслів [5, с. 96-98]. Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджувались на матеріалі англійської [7] німецької [9], російської [6; 10] та української [8] мов. Але в україністиці досі не було приділено належної уваги комунікативним можливостям предикативних синтаксичних конструкцій зі значення включення.

У пропонованій науковій розвідці реченнями з предикатом включення вважається логіко-семантичний клас предикативних одиниць, вихідним моментом виділення яких є мовна семантика, тобто співвіднесеність з тією чи іншою типізованою екстралінгвістичною ситуацією. Якщо ситуацією вважати розумову структуру, яка є результатом відображення певного фрагмента об'єктивної дійсності, то в межах єдиного типологічного класу, що кваліфікується терміном «логіко-семантичний», об'єднуються предикативні одиниці, яким властиві спільні значення двох типів – денотативного, пов'язаного з відображенням певного фрагмента реального світу, та логічного, зумовленого вибраним людиною способом усвідомлення цього явища дійсності.

До логіко-семантичного класу речень з предикатом включення (інклюзивних речень) належать синтаксичні одиниці, змістова структура яких, відображаючи взаємодію двох рівнів семантичного абстрагування – денотативного та логічного, називає той аспект відтворюваного фрагмента дійсності, який пов'язаний з вираженням ознаки належності суб'єкта думки до певного класу об'єктів. Денотативною (онтологічною) основою таких речень є наявність у кожній матеріальній та ідеальній субстанції ознак як індивідуальних, так і спільних, існування яких зумовлює об'єктивну згрупованість предметів реального світу. Належність об'єкта до того чи іншого класу встановлюється в результаті застосування розумово-пізнавальної операції включення (інклюзії) окремої реалії (елемента чи підкласу) в клас. Судження, що є результатом такого процесу пізнання,

створює розумову ситуацію класифікаційного відношення включення, яка і становить логічну основу означеного предмета дослідження.

Структура розумової ситуації позначається на будові речення, яке її матеріалізує, адже кожному елементу ситуації відповідає певна вербальна одиниця. Таким чином, пропозитивна структура речення з предикатом включення, дублюючи позначуване ним судження, складається з компонентів, які несуть у собі такі узагальнені значення, як «окрема реалія (елемент чи підклас елементів)», «основа включення», «відношення включення» та «клас, до якого належить окрема реалія». Мовна репрезентація зазначеної пропозитивної структури здійснюється шляхом відбору номінативних знаків, зорієнтованих відносно відповідних елементів семантики, і об'єднання граматичних одиниць їх вираження в єдину предикативну конструкцію. Прикладом інклюзивного речення, в якому знаходять матеріальне вираження всі його семантичні компоненти, може бути така синтаксична одиниця: *Бензол (ім'я підкласу) за своєю будовою (ім'я основи включення) належить (ім'я відношення включення) до ненасичених вуглеводів (ім'я класу)* (Цветков Л. Органічна хімія). А у синтаксичному синонімі цього речення *Безноз за своєю будовою – ненасичений вуглевод* позицію відношення включення репрезентує абстрактна зв'язка *бути*, яка в теперішньому часі дійсного способу має здебільшого нульову форму.

Мета статті – виявити мовно-мовленнєву семантику речень з предикатом включення (інклюзії).

Структура такого речення, зумовлена будовою позначуваної ним ситуації відношення включення, породжує його мовну семантику – інклюзивне значення, тобто значення належності суб'єкта думки – елемента чи підкласу елементів – до того чи іншого класу: політетичного, який виділяються на основі сукупності ряду суттєвих ознак його членів, чи монотетичного, основою виокремлення якого є одна чи кількох неістотних характеристик його одиниць.

Однак лише мовним значенням не вичерпується семантика реального мовленнєвого утворення. До інклюзивного значення в кожному конкретному випадку постійно додаються інші типи інформації, що утворюються під впливом комунікативно-прагматичних особливостей тієї ситуації спілкування, у якій функціонує речення з предикатом включення. Причому серед семантичних елементів, що комбінуються у реченні-висловлюванні, домінує той, який зумовлюється особливостями мовленнєвої ситуації.

Характер ситуації спілкування визначається, зокрема, спільним фондом знань учасників комунікації про суб'єкт думки, перспективами подальшої комунікації, а також наявністю чи відсутністю в адресата певних відомостей про той клас об'єктів, до якого належить реалія. Зазначені фактори в різних своїх виявах і комбінаціях створюють декілька типів мовленнєвих ситуацій, кожна з яких зумовлює характер повідомлення речення інклюзивної структури, що функціонує за даних обставин. Опишемо виявлені типи ситуацій, а отже, визначимо комунікативний потенціал речень з предикатом включення.

Перший тип мовленнєвих ситуацій характеризується тим, що члени комунікації бачать якийсь об'єкт, але не можуть з тієї чи іншої причини (наприклад, через погані погодні умови й т. ін.) визначити, що він собою являє. Усунення причини, з якої комуніканти не можуть ототожнити предмет з жодним відомим їм класом субстанцій, створює умови для функціонування речення інклюзивної структури, яке за таких обставин передає зміст інклюзії-впізнання. Наприклад: *Поступово небо відокремлюється від землі, і нечітко окреслюються контури якихось дивних предметів, схожих на нахилені телеграфні стовпи... Починає світати. Тепер уже можна розгледіти, що це не стовпи, а гармати* (з газети). Зміст останньої предикативної одиниці наведеного уривка зводиться до повідомлення: *«Об'єкти, що видніються, належать до гармат»*.

Другий тип мовленнєвих ситуацій виникає, коли адресат знає про існування об'єкта, з яким буде пов'язане подальше розгортання думки, але не

має інформації про те, що це за об'єкт. За таких умов завдання полягає в тому, щоб сповістити, до якої категорії природних субстанцій належить цей об'єкт, а отже, сукупністю яких суттєвих ознак, властивих елементам даної категорії, він характеризується. Але зазначеного комунікативного ефекту можна досягти лише тоді, коли адресат має певну інформацію про клас субстанцій, до якого належить окрема реалія. Якщо ж у фонді знань адресата такі відомості відсутні, то речення інклюзивної структури сприймається лише як повідомлення про ім'я об'єкта. Наприклад: *Забралися на скелю, з якої добре видно навколишні пагорби, і звідти побачили удаліні темно-червону пляму. Це телопея!* (З журналу). У наведеному мікротексті речення «Це телопея!», крім інформації про належність окремої реалії до класу телопей (тобто крім інклюзивної інформації), містить ще й чітко не диференційоване значення номінації-глобальної кваліфікації.

Третій тип мовленнєвих ситуацій характеризується тим, що учасники комунікації знають про належність об'єкта до певної предметної сфери і наявність у нього тих чи інших суттєвих ознак, які дозволяють йому бути елементом одного з політетичних класів, що складають цю предметну сферу. Але ні назва цього об'єкта, ні ознаки, якими він відрізняється від інших об'єктів одного політетичного класу, їм не відомі, хоча така інформація необхідна для подальшої комунікації. У мовленнєвій ситуації такого типу речення з предикатом включення виконують інклюзивно-номінативну функцію, тобто повідомляють про належність суб'єкта думки до того чи іншого класу й одночасно інформують про те, як називаються об'єкти цього класу. Так, у мікротексті *У чистих джерелах, криницях та інших невеликих водоймах протягом усього літа можна бачити невеликих безхвостих земноводних, які мають темне забарвлення з яскравими жовтими чи червоними плямами на череві. Це – кумки* (Верес Ю. та ін. Зоологія) зміст останньої предикативної одиниці сприймається як «Ці тварини з ряду безхвостих земноводних належать до виду, який називається кумками» і є темою для подальшої розгорнутої характеристики земноводних цього виду.

Четвертий тип мовленнєвих ситуацій визначають такі фактори: а) у спільному фонді знань співрозмовників є відомості про належність якогось об'єкта до того чи іншого політетичного класу, тобто класу, виділеного на основі врахування комплексу суттєвих, чітко не визначених ознак; б) недостатність цих відомостей для подальшого спілкування викликає комунікативну потребу в наданні суб'єкту думки характеристики за однією чи кількома чітко виділеними несуттєвими ознаками; в) ці ознаки є спільними для багатьох (але не всіх) об'єктів даного класу. Інклюзивні речення, функціонуючи в такій ситуації, надають суб'єкту думки параметризованої характеристики, тобто сповіщають про наявність у нього однієї чи декількох чітко позначених ознак, наявність яких дозволяє віднести їх до тієї чи іншої монотетичної категорії, яка виділяється в межах більш чисельного політетичного класу. Наприклад: *Птахи – теплокровні тварини* (Верес Ю. та ін. Зоологія); *Акули – роздільностатеві тварини з внутрішнім заплідненням* (Верес Ю. та ін. Зоологія).

П'ятий тип мовленнєвих ситуацій характеризується наявністю у фонді знань адресата імені якогось невідомого чи маловідомого йому підкласу, що є предметом подальшого розгортання думки. Відсутність комунікативно необхідної інформації про об'єкти цього підкласу вимагає пояснення змісту його імені і, тим самим, звуження кола об'єктів, яких воно стосується. Розв'язати таке комунікативне завдання можна шляхом використання сукупності предикативних одиниць, об'єднаних в один мікротекст темою визначення денотата імені. У ролі зачину такого мікротексту виступає речення інклюзивної структури, яке за даних умов виконує функцію пояснення імені невідомого підкласу об'єктів через зіставлення його з інтенсіоналом імені якогось ширшого за обсягом класу, частиною якого є об'єкт класифікації. При цьому передбачається, що адресат має певні емпіричні знання про ознаки, які є спільними для елементів цього широкого класу. Наприклад: *Канклес – литовський музичний інструмент* (Укр. рад. енциклопед. словник); *Гуменник – вид диких гусей* (Укр. рад. енциклопед.

словник). Подальше розгортання теми мікротексту йде в напрямі від спільних ознак елементів класу до їх диференційних особливостей.

Шостий тип мовленнєвих ситуацій має такі особливості: а) у фонді знань адресата міститься інформація про ім'я якоїсь широкої предметної сфери, у межах якої виділяється ряд ієрархічних класифікаційних рубрик; б) передбачається, що адресат має певні емпіричні уявлення про представників груп найнижчого класифікаційного рівня; в) мета комунікації – сповістити про особливості об'єктів усієї предметної сфери. За таких умов у середині тексту, присвяченого опису об'єктів тієї чи іншої предметної сфери, можуть вживатися речення інклюзивної структури. Наприклад: *Ознайомитися з класом Дводольних можна на прикладі рослин, які є найпоширенішими в екосистемах і найважливішими в господарській діяльності людини. Ці рослини належать до родин Гарбузові, Капустяні, Букові, Березові та ін... Огірок, гарбуз, кавун, диня, кабачок, патисон належать до родини Гарбузових... Капуста, редька, гірчиця, хрін, рапс відносяться до родини Капустяних... Поширені в лісах України бук і дуб належать до родини Букових, а граб, береза, вільха і ліщина – до родини Березових...* (Морозюк С. Біологія). Використані в цьому тексті інклюзивні речення, крім значення включення, несуть інформацію про репрезентацію (склад) класу більш високого рівня узагальнення.

Отже, спостереження за мовленнєвою поведінкою речень із предикатом включення дає змогу зробити висновок про те, що всі вони мають складне значення, яке утворюється поєднанням семантичних елементів мовного й мовленнєвого рівнів. Мовний елемент інформації – інклюзивне значення – породжує структура речення, яка відтворює будову позначуваної пропозиції. Мовленнєвий елемент інформації виникає під впливом комунікативно-прагматичних особливостей, залежно від характеру яких на інклюзивний елемент змісту може накладатися інформація впізнання, номінації, параметризованої та глобальної кваліфікації, пояснення чи репрезентації. Причому з тих семантичних елементів, що комбінуються,

домінує той, який виникає в реченні-висловлюванні під впливом мовленнєвої ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. О номинативной и коммуникативной моделях предложения / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия Литературы и языки. – М. : 1972. – Т. 32. – С. 41–49.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1979. – 383 с.
3. Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип : структура и значение / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.
4. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
5. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р. М. Гайсина. – Саратов, 1981. – 184 с.
6. Кириченко Н. Л. Включение – один из видов связи объектов в тексте (предикат включения) / Н. Л. Кириченко // Информационные вопросы семиотики, лингвистики и автоматического перевода. – М., 1971. – Вып. 2. – С. 25–31.
7. Нестеренко С. И. Синтаксические конструкции со значением исключения и включения в современном английском языке : дисс. ... канд. филол. наук / С. И. Нестеренко. – Горький, 1977. – 188 с.
8. Ситар Г. В. Моделі речень із предикатами відношення частини й цілого в українській мові : монографія / Г. В. Ситар. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 238 с.
9. Скокова Т. Н. Отношение включения в семантике и синтаксисе немецкого языка : дисс. ... канд. филол. наук / Т. Н. Скокова. – Белгород. – 2000. – 141 с.

10. Федчук Л. И. Семантико-структурная характеристика таксономических предложений современного русского языка : дисс. ... канд. филол. наук / Л. И. Федчук. – К. : 1990. – 183 с.

Стаття присвячена виявленню номінативного значення та комунікативних можливостей речень з предикатом включення.

Ключові слова: синтаксична одиниця, предикат, номінативне значення включення, комунікативний потенціал.

The article is devoted to identify nominal meaning as well as communicative possibilities of sentences with predicate inclusions.

Key words: syntactic unit, predicate, nominal meaning inclusion, communicative potential.

Наталя Кобченко

(м. Київ)

УДК 81'367.7

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИЙ ВИЯВ КАТЕГОРІЇ ПРЕДИКАТИВНОСТІ

Методологія сучасної української лінгвістики спрямована в бік розбудови категорійної граматики, що передбачає виокремлення різноманітних морфологічних, синтаксичних та міжрівневих категорій та опис їхньої структури й мовних засобів вираження. Однією з найскладніших синтаксичних категорій постає категорія предикативності, яка реалізовується на різних рівнях речення, а тому потребує як окремого студіювання в різних аспектах, так і встановлення кореляцій між рівнями її вияву для комплексного осягнення цього явища.

Важливим у цьому контексті постає аналіз формально-граматичного рівня речення, адже тривалий час до потрактування синтаксичних зв'язків та визначення членів речення застосовували морфологічний підхід, що

подекуди зумовило неадекватну кваліфікацію граматичних явищ. Запровадження функційного підходу в граматиці змінило напрям аналізу: зокрема, орієнтація на синтаксичну позицію, а не на морфологічну форму, компонентів та врахування кореляційних відношень між формально-граматичною та семантико-синтаксичною структурами речення сприяли розв'язкові багатьох прикладних проблем та переглядові деяких теоретичних положень.

Завдяки вагомим дослідженням мовознавців у галузі синтаксичних зв'язків у сучасних граматиках підрядний і предикативний зв'язки чітко диференційовані й протиставлені один одному за низкою ознак, визначальною з-поміж яких є напрям синтаксичної залежності. Предикативний зв'язок потрактовують як двобічний, що поєднує компоненти, яким властива взаємозалежність, натомість підрядний зв'язок є однобічним і передбачає обов'язкове підпорядкування одного компонента іншому [1, с. 23-27; 2, с. 36-47; 3, с. 16-28; 12, с. 149-150; 14, с. 19-25]. Проте й досі не описані цілком умови й форми реалізації предикативного зв'язку, відсутній викінчений реєстр засобів вираження компонентів, між якими він встановлюється, що зумовлено як складністю самого явища предикативності, так і відсутністю єдиного погляду на способи його вияву в структурі речення загалом та у його формально-граматичній організації зокрема.

Проблема вивчення категорії предикативності полягає не лише у відсутності єдиного погляду на кількість форм її реалізації, а й різному витлумаченні тих самих форм. Зокрема, в академічній граматиці російської мови виокремлено й описано структурні схеми речень з координувальними [10, с. 241-299] та некоординувальними головними членами [10, с. 299-320]. До сфери реалізації предикативного зв'язку у формі координації зараховано речення, де присудок виражений особовою формою дієслова або іменною частиною мови. Форму некоординації кваліфіковано у випадках, коли підмет виражений номінативом чи інфінітивом, а іменна частина складеного іменного присудка – применниково-відмінковим комплексом, інфінітивом

чи прислівником, а також коли підмет репрезентований інфінітивом, а іменна частина складеного іменного присудка – називним відмінком іменника, інфінітивом або прислівником.

Н.М. Лаврентьева обґрунтовує три форми встановлення предикативного зв'язку – координацію, співположення й тяжіння. Специфікою координації дослідниця вважає «формальне уподібнення головних членів речення один одному» [6, с. 42] і поділяє цю форму предикативного зв'язку на кілька різновидів: власне-координацію (*Зима холодна; Гайдар писав; Ми знаємо; Молодші брати вирости*), змістову координацію (*Я радий; Нанді вказав пальцем на ведмедя; Лікар хороша*), умовно-граматичну (*Хтось прийшов; Конгамато – дуже злий*) та асоціативно-граматичну (*Сочі зустрічало гостей; ТУ-134 здійснив посадку*) [6, с. 42-46]. Варто зазначити, що така диференціація координації аналогічна до класифікації підрядного синтаксичного зв'язку у формі узгодження на власне-узгодження, змістове, умовно-граматичне та асоціативно-граматичне, яку обґрунтувала О.С. Скоблікова [11, с. 176-188]. Співположення, за Н.М. Лаврентьевою, «це взаємозв'язок таких мовних елементів, які через свою морфологічну природу не здатні до уподібнення» [6, с. 47]. Цю форму предикативного зв'язку вчена вбачає у реченнях, де присудок є складеним іменним з нульовою зв'язкою, і поширює її на такі випадки, коли [6, с. 47-49]: 1) підмет виражено номінативом, а присудок іменником з метафоричним значенням (*Ти тюхтій*), іменником із заперечною часткою *не* (*Я не журналіст*) або прислівниковим еквівалентом з образним значенням (*Сестра на побігеньках*); 2) підмет – номінатив, присудок – фразеологізм (*Цей офіцер – шкіра та кісти*); 3) підмет і присудок репрезентовані інфінітивами (*Жити – це знати*); 4) підмет – номінатив, присудок – іменник у формі називного відмінка (*Посадити корабель на мілину – ганьба*); 5) підмет і присудок виражені номінативами (*Брат – учитель; Ці нові корпуси – міська лікарня*); 6) підмет – номінатив, присудок – прислівник (*У них усе по-колишньому*); 7) підмет репрезентовано інфінітивом, а присудок –

прислівником (*Мріяти – легко*). Упадає в око, що деякі з вищенаведених випадків реалізації співположення відповідають ознакам координації, зокрема п. 1 та п. 5. Але мовознавець форму предикативного зв'язку в реченнях на зразок *Брат – учитель* витлумачує як співположення на тій підставі, що однакові морфологічні вияви підмета й присудка тут є не результатом взаємоуподібнення, а просто збігом, оскільки категорії роду й числа іменників самостійні. Хоча далі вона зазначає, що у подібних конструкціях «можливі елементи змістової координації, якщо є можливість вибору форм» [6, с. 49], напр.: *Сестра – учитель* і *Сестра – учителька*. Щодо тяжіння, то сферою його функціонування дослідниця вважає речення зі складеним іменним присудком. Підкреслимо, що Н.М. Лаврентьєва, як і багато дослідників минулого століття, не виокремлювали подвійний присудок і розглядали його в межах складеного іменного, тому й спостерігаємо поширення цієї форми предикативного зв'язку на конструкції різної граматичної природи, пор.: *Бабуся померла примирена з усіма* і *Родина Чехова була шумною* (приклади Н.М. Лаврентьєвої). Між тим, втілення предикативного зв'язку в наведених конструкціях принципово різне, що зумовлено їхнім компонентним складом. Якщо в першому реченні маємо трипозиційну предикативну основу (позиція підмета та дві позиції присудка, що складається з двох повнозначних компонентів – дієслова й дієприкметника) і реалізацію подвійного предикативного зв'язку (підмет вступає у зв'язок з кожним компонентом подвійного присудка), то в другій конструкції предикативна основа двопозиційна (позиція підмета та позиція присудка, вираженого прикметником та зв'язкою, яка не становить окремого компонента речення, а є аналітичною морфемою), а предикативний зв'язок є одиничним.

І.Р. Вихованець єдиною формою реалізації предикативного зв'язку вважає координацію, у якій об'єднано залежність підмета від присудка, що зумовлює вияв підмета у формі називного відмінка, та залежність присудка

від підмета, що полягає в уподібненні присудка підметові формами числа, роду або особи [1, с. 34].

Натомість А.П. Загнітко, окрім координації як форми предикативного зв'язку, виокремлює ще взаємовияв, співположення та співвідносність. Взаємовияв властивий конструкціям, у яких підмет і присудок виражено однією частиною мови [4, с. 145-146], зокрема іменником або інфінітивом. Співположення реалізовано в побудовах, де підмет виражено іменником чи інфінітивом, а присудок – прийменниково-відмінковим комплексом або прислівником, напр.: *Небо в зорях; Уже всі наготові; Це так було красиво – збігати по сходах вниз* (І. Жиленко) [4, с. 146]. Співвідносність можлива лише в реченнях з підметом у формі кличного відмінка та присудком у формі наказового способу [4, с. 146-147]. Варто наголосити, що І.Р. Вихованець такі конструкції потрактовує особливим різновидом координації, оскільки присудки у формі 2-ої особи наказового способу вимагають від підмета форми кличного відмінка, а підмет зумовлює форму числа присудка [1, с. 35].

І. І. Меншикков та І. С. Попова описують три форми встановлення предикативного зв'язку, застосовуючи, проте, дещо іншу термінологію – координація, паралелізм та функціональна предикація. У поняття «паралелізм» науковці вкладають той самий зміст, який А.П. Загнітко вкладає у поняття «взаємовияв», зазначаючи, що у разі паралелізму «присудок дублює форму підмета» [8, с. 43]. Функціональну предикацію вони визначають як «формально не виражений предикативний зв'язок, коли форма підмета й присудка граматично не координуються один з одним», напр.: *Курити шкідливо* [8, с. 44].

Описуючи структуру категорії формально-синтаксичної предикативності, М.В. Мірченко визначає три грами її вияву (три форми реалізації предикативного зв'язку), а саме: координація, транспозиційна синтаксична координація і транспозиційний співвияв [9, с. 197]. Координацію науковець констатує у конструкціях, де присудок виражено особовими формами дієслів, а підмет формою називного або кличного

відмінків. Транспозиційна координація функціонує тоді, коли один з головних членів репрезентований синтаксично транспонованими формами, зокрема, коли в позиції підмета опиняються прикметники, дієприкметники, числівники тощо або коли присудок є складеним іменним, напр.: *А двоє стояли перед собором...* (О. Гончар); *Поезія – це завжди неповторність...* (Л. Костенко) [9, с. 197-198]. Транспозиційний співв'яз, на думку М.В. Мірченка, функціонує в реченнях, обидва головні члени яких виражені неспеціалізованими формами, напр.: *Кохати – нові землі відкривати* (І. Драч) [9, с. 198].

Як засвідчують наукові студії, погляди усіх лінгвістів, які досліджують предикативний синтаксичний зв'язок, збігаються у тому, що він принципово відрізняється від підрядного, і форму його вияву не можна ототожнювати з узгодженням. Центральною формою реалізації предикативного зв'язку є координація, яка найяскравіше відбиває його граматичну сутність, що полягає у взаємній залежності поєднаних компонентів. Однак деякі мовознавці роблять спробу обґрунтувати можливість його встановлення ще й у формі предикативного узгодження [7, с. 183-185; 13, с. 113-117]. Відмінність предикативного узгодження від координації вони вбачають у тому, що тільки в конструкціях, де предикативний зв'язок реалізовується у формі координації, «працює категорія особи (разом з категорією числа)» [7, с. 184]. Інакше кажучи, ці науковці пропонують вилучити зі сфери координації випадки, коли присудок виражено дієсловом у формі минулого часу або коли він є складеним іменним. Таке обмеження сфери координації видається недосить умотивованим, адже й у випадках вираження присудка особовою формою, і у випадках його репрезентації родовою формою чи аналітичним дієсловом (зв'язкою та іменною частиною мови) механізм реалізації предикативного зв'язку той самий: присудок вимагає від підмета форми називного відмінка, а підмет зумовлює вияв присудка у певній числовій та особовій або числовій та родовій формах.

Із попереднього огляду теоретичних джерел насамперед випливає, що сферу функціонування предикативного зв'язку обмежують простим реченням, проте аналіз мовного матеріалу засвідчує, що його реалізація можлива й на рівні складних конструкцій. Ще одним чинником, який унеможлиблює створення викінченої класифікації виявів предикативного зв'язку, є виокремлення різними вченими різного кількісного та якісного складу форм його реалізації. Отже, якщо проблему кваліфікації предикативного зв'язку й визначення його місця в системі синтаксичних зв'язків у загальному вигляді можна вважати розв'язаною, то окремі питання, що стосуються визначення рівнів і форм його реалізації, залишаються відкритими. Зважаючи на це метою нашої розвідки є здійснити системний опис категорії предикативності у формально-граматичному аспекті.

Правильне лінгвістичне обґрунтування формально-граматичного вияву категорії предикативності потрібно будувати на послідовному врахуванні усіх сфер і форм її вираження. Усталилась традиція описувати предикативний зв'язок на рівні простого речення, між тим він функціонує й у складних конструкціях, тому вважаємо за доцільне насамперед виокремити дві сфери його поширення: просте речення й складне речення.

I. Реалізація предикативного зв'язку на рівні простого речення.

На рівні простого речення предикативний синтаксичний зв'язок встановлюється між підметом і присудком, але залежно від позиційного складу предикативної основи може мати одиничний або подвійний вияв.

1. Одиничний предикативний зв'язок охоплює дві позиції структурної схеми речення, реалізуючись між підметом та простим або складеним присудком. Присудок у таких конструкціях виражений власне-дієсловом чи його еквівалентом або аналітичним синтаксичним дієсловом (модальне дієслово + інфінітив, зв'язка + іменна частина), тобто він посідає одну синтаксичну позицію реченневої структури. Зважаючи на морфологічні особливості компонентів, що беруть участь у цьому зв'язку, виокремлюємо дві форми його реалізації – координацію та співположення.

1.1. Координація – форма реалізації одиничного предикативного зв'язку, за якої взаємозалежність підмета й присудка виражена морфологічними засобами. У разі встановлення предикативного зв'язку в цій формі підмет репрезентований номінативом, а присудок: а) особовою чи родовою формою дієслова, напр.: *Та вона знущається з нього!* (Л. Дашвар); *Схилився явір над водою* (Б.-І. Антонич); б) експліцитною зв'язкою та іменником, прикметником, дієприкметником, прислівником, прийменниково-іменниковим комплексом, сталою сполукою тощо, напр.: *Для мене ви були немов святиня* (Леся Українка); *Осіннє повітря було прозоре, тихе* (М. Коцюбинський); *Тепле повітря навкруги було напоєне пахощами степових квітів* (О. Гончар) (у таких конструкціях функцію показника пристосування присудка до підмета бере на себе слово-морфема – зв'язка); в) імпліцитною зв'язкою та іменником, прикметником чи дієприкметником, напр.: *Повітря – мов прив'ялий трунок* (П. Тичина); *Сірість – це компроміс між білим і чорним* (Ю. Рибников). Погоджуємося з позицією І.Р. Вихованця стосовно того, що координація поширюється й на побудови, де підмет виражений формою кличного відмінка, а присудок формою 2-ої особи наказового способу, напр.: *Стефаніє, поклади квіти у воду і подбай про каву для гостя* (С. Андрухович); *Лідо, навіть не пробууй угадати* (Л. Дашвар). Мовна практика дає підстави стверджувати, що подекуди головні члени взаємоуподібнюються не в усіх категоріях, зокрема це відбувається в конструкціях зі складним підметом, що має соціативне чи кількісне значення, напр.: *Платон із Раєю сиділи на килимі* (Л. Дашвар); *Шість років Левкові минуло* (М. Стельмах). У таких випадках є підстави говорити про змістову координацію, адже форма однини чи множини присудка пов'язана з усвідомленням предметів чи істот, виражених підметом, як нерозчленованого цілого чи як їхньої сукупності.

1.2. Співположення – форма реалізації одиничного предикативного зв'язку, за якої взаємозалежність підмета й присудка не має формального вияву. Предикативний зв'язок встановлюється в цій формі, коли компонент,

що на формально-граматичному рівні виконує роль підмета, на семантико-синтаксичному рівні перебуває у валентно зумовленій суб'єктній позиції щодо компонента, який на формально-граматичному рівні виконує роль присудка, однак їхнє взаємоподібнення не відзеркалене в їхній морфологійній формі. Зазвичай предикативний зв'язок реалізовується в цій формі, коли:

1) підметом виступає субстантив, а простим присудком: а) інфінітив, напр.: *Тоді вона мене **цілувати*** (Марко Вовчок); ***Цап** крутнувся, зіп'явся на дибки і **тікати**, задравши хвіст* (С. Олійник); б) дієслівно-вигукова форма, напр.: ***Джмелі** спросоння – **буц!** – лобами! Попадали, ревуть в траві* (М. Вінграновський); *За шиною **двері** під їзду – **грюк!*** (Л. Дашвар);

2) підмет репрезентовано субстантивом у формі називного відмінка, а присудок нульовою зв'язкою та а) прийменниково-іменниковим комплексом, напр.: *Я – від коріння. Я – із предковіку* (Б. Олійник); *А ця **шафа** – для твоїх речей* (Л. Дашвар); б) формою орудного відмінка іменника, напр.: *Голова кругла, під циркуль, **ніс чобітком**, а стільки зарозумілості, що лише люлечки не вистачає* (В. Шкляр); *У душі – не тоскна скрипка. **Звуки візерунками*** (Л. Дашвар); в) інфінітивом, напр.: *Яке то **щастя** – свій народ у світлі **бачити!*** (Д. Павличко); *Ідея фікс – узяти цей трамплін!* (Л. Костенко); г) прислівником чи його еквівалентом, напр.: [*Лісовик*] ***Він** здалека, не з сих лісів [...]* (Леся Українка); *А **Іветта** в гуморі* (Л. Дашвар). Варто наголосити, що в разі вживання цих речень у минулому чи майбутньому часі, зв'язка набуває експліцитного вираження, що змінює форму реалізації предикативного зв'язку зі співположення на координацію, оскільки це словоморфема стає показником уподібнення присудка підметові, пор.: *Вишня вся в цвіту – Вишня була вся в цвіту, мов букет* (М. Коцюбинський) – *Вишня буде вся в цвіту*;

3) роль підмета виконує інфінітив, а роль присудка а) іменник, напр.: ***Згоріть** в житті – єдине **щастя!*** (О. Олесь); ***Не вірить** людям – твій щоденний **труд*** (М.Бажан); б) інший інфінітив, напр.: ***Вік прожити** – не ниву*

пройти гомінку (А. Малишко); *Спинитися – вмерти з одчаю і знемоги* (М. Бажан); в) прислівник, напр.: *Тяжко-важко умирати у чужому краї* (Т. Шевченко); *Знати людину глибоко – страшно* (Г. Тютюнник);

4) підмет виражений генітивом, а присудок – компонентом з кількісним значенням, напр.: *Я один, а їх аж триста* (Леся Українка); *І доріг тих багато, а Вітчизна – одна* (А. Малишко).

2. Подвійний предикативний зв'язок охоплює три позиції структурної схеми речення, реалізуючись між трьома повнозначними компонентами. Ураховуючи граматичну природу й синтаксичні функції цих компонентів, виокремлюємо три вияви подвійного предикативного зв'язку – власне-предикативний, контамінований підрядно-предикативний та предикативно-кореляційний.

2.1. Власне-предикативний подвійний зв'язок встановлюється між підметом та подвійним присудком, напр.: *До готелю я повернулася стишена й заспокоєна* (С. Андрухович). Цей зв'язок функціонує в семантично неелементарних реченнях і є результатом синтаксичного перерозподілу предикативних зв'язків двох елементарних речень – *До готелю я повернулася стишена* ← *Я повернулася до готелю + Я була стишена*. Субстантив, що виконує роль підмета, перебуває одночасно з обома компонентами присудка в предикативному зв'язкові, реалізованому у формі координації. Але й між компонентами самого присудка теж встановлюється певний різновид синтаксичного зв'язку, а тому їм теж притаманний подвійний синтаксичний зв'язок – один з одним та з підметом. На позначення форми реалізації зв'язку між дієсловом та ад'єктивом у складі подвійного присудка вважаємо умотивованим оперувати терміном «тяжіння», хоча й не можемо погодитися з Л.А. Булаховським у тому, що в таких сполуках ад'єктив узгоджується з дієсловом у роді й числі [5, с. 15], адже його морфологійний вияв зумовлений взаємозалежним зв'язком з субстантивом-підметом. Отже, специфікою подвійного предикативного зв'язку є його реалізація у комплексі форм – подвійної координації (між

підметом та обома компонентами присудка) та тяжіння (між компонентами присудка).

2.2. Підрядно-предикативний подвійний зв'язок реалізується в конструкціях формально-структурної моделі $V_f+S_4+Adj_{4,5}$. У таких побудовах акузатив залежить від дієслова, поєднуючись з ним підрядним прислівним зв'язком у формі сильного керування, і водночас сполучається двобічним предикативним зв'язком у формі координації з ад'єктивом, напр.: *Сташку знайшли ледве теплу* (І. Вільде). Прикметник чи його еквівалент, перебуваючи у двобічному рівноправному зв'язкові з субстантивом, за його посередництва також набуває підпорядкованого статусу стосовно дієслова, тобто поєднується з ним підрядним зв'язком. Форму реалізації цього зв'язку логічно інтерпретувати як вільне поєднання, адже ад'єктив не посідає зумовленої валентністю дієслова позиції та свій морфологічний вияв (число й рід) узгоджує не з дієсловом, а з субстантивом. Отже, формально-граматичним виявом подвійного підрядно-предикативного зв'язку є контамінація трьох форм – керування (між дієсловом та акузативом), вільного поєднання (між дієсловом та ад'єктивом) та координації (між акузативом та ад'єктивом).

2.3. Предикативно-кореляційний подвійний зв'язок функціонує в реченнях зі звертаннями та займенниковими іменниками у формі 2-ої особи. Якщо роль присудка виконує дієслово у формі теперішнього часу або наказового способу, воно координує свій вияв з вокативом за посередництва прономінатива, який дублює морфологічні характеристики вокатива (форму числа й особи, адже вокатив втілює значення 2-ої особи), напр.: *Ти візьмеш, сину, мене з собою в моє колись..?* (Б. Олійник). Якщо ж присудок виражений дієсловом минулого часу або є складеним іменним, він координує свій вияв з вокативом і безпосередньо (рід), і за посередництва прономінатива (число), напр.: *Ось ти і розкрив свій сюрприз, Стасе!* (Л. Дашвар); *О молодисте, ти одна незаплямована й хороша* (Б.-І. Антонич). З цього випливає, що сукупність форм реалізації подвійного предикативно-кореляційного зв'язку

становлять подвійна координація (між дієсловом-присудком та вокативом і між дієсловом-присудком і прономінативом) та кореляція (між вокативом і прономінативом).

II. Реалізація предикативного зв'язку на рівні складного речення.

Ще однією сферою реалізації предикативного синтаксичного зв'язку є поліпредикативні конструкції із взаємозалежними частинами, для яких він, за словами А.П. Загнітка, постає реченнєвотвірним [3, с. 18]. Специфікою цих утворень є те, що одна з предикативних частин посідає лівобічну суб'єктну позицію, відкрити валентністю предиката другої предикативної частини, у наслідок чого між цими предикативними частинами встановлюються відношення взаємозалежності, що на формально-граматичному рівні виявляються у предикативному зв'язку, напр.: *Хто сюди входить, ніколи назад не виходить* (І. Багрянний); *Хто захоплює лев'ячу частку, оздоблює й озброює проти себе всіх інших* (П. Загребельний). Оскільки одна з предикативних частин у таких реченнях посідає валентну позицію суб'єктної синтаксеми, що на формально-граматичному рівні корелює з позицією підмета, І.Р. Вихованець пропонує називати її підметовою [1, с. 345-346]. Також лінгвіст, зважаючи на тип предиката, який зумовлює наявність підметової предикативної частини, диференціює складні речення із взаємозалежними частинами на дві групи [1, с. 346-347]:

1) конструкції, підметова предикативна частина яких може бути зумовлена присудком найрізноманітнішого вираження – особовою формою дієслова, іменниковими, прикметниковими тощо формами складеного іменного присудка, напр.: *Що для безсмертя народилось, від зброї смертних не умре!* (М. Рильський); *Хто зайшов би зараз, побачив би сцену неповторну...* (О. Гончар);

2) побудови із з'ясувально-суб'єктною підметовою частиною, зумовленою присудками, репрезентованими дієсловами на *-ся* або предикативними словами на зразок *дивно, відомо, зрозуміло*, напр.: *[...] і часом вчувається, що таки зітхає живий чоловік на глибині [...]*

(В. Барка); *Дивно, що ще не святкуємо святого Патрика і в День Подяки не їмо індичку* (Л. Костенко).

Предикативний зв'язок у таких реченнях реалізується у формі координації [1, с. 346], проте, на відміну від простих речень, тут її показниками виступають, окрім особових форм присудка, сполучні засоби – займенникові іменники *хто*, *що* та сполучник *що* або його еквіваленти.

Отже, предикативний синтаксичний зв'язок як формально-граматична репрезентація категорії предикативності має дві сфери функціонування – просте речення та складне речення із взаємозалежними предикативними частинами. На рівні простого речення залежно від кількості охоплених предикативним зв'язком синтаксичних позицій структурної схеми, або компонентів речення, він характеризується одиничним та подвійним виявом. Одиничний предикативний зв'язок функціонує між двома компонентами речення – підметом і присудком – і має дві форми реалізації – координацію та співположення. Подвійний предикативний зв'язок об'єднує три компоненти речення й залежно від їхньої граматичної природи та синтаксичної позиції поділяється на власне-предикативний, контамінований підрядно-предикативний та кореляційно-предикативний. Його реалізація представлена комбінацією різних форм, зокрема для власне-предикативного це поєднання подвійної координації з тяжінням, для підрядно-предикативного – координації з керуванням і вільним поєднанням, для кореляційно-предикативного – подвійної координації з кореляцією. На рівні складного речення предикативний зв'язок встановлюється між присудком однієї предикативної частини й другою предикативною частиною загалом, яку називають підметовою. Він постає у формі координації, показниками якої виступають морфологічний вияв присудка, який зумовлює наявність підметової предикативної частини, та сполучні засоби – займенникові слова та сполучники. Перспективою дослідження постає подальше студіювання категорії предикативності, зокрема в контексті кореляцій між формально-граматичним і семантико-синтаксичним рівнями її вияву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
3. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису / А. П. Загнітко. – Ч.1. – Горлівка : ГДПШМ, 2004. – 228 с.
4. Загнітко А. П. Синтаксичні зв'язки у внутрішній структурі українського простого речення / А. П. Загнітко // Донецький вісник Наук. тов. ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавн. дім. – 2004. – Т. 5. – С. 144–152.
5. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. шк., 1951. – Т.2 : Синтаксис. – 465 с.
6. Лаврентьева Н. М. Синтаксические отношения и связи уровня простого предложения / Н. М. Лаврентьева. – Саранск : Изд-во Саратов. ун-та «Саран. фил.», 1989. – 152 с.
7. Лушай В. В. Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности : интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики : [монографія] / В.В. Лушай. – Донецк : ДонНУ, 2010. – 255 с.
8. Меншиков І. І. Синтаксичні зв'язки слів у сучасній українській літературній мові : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Д. : РВВ ДНУ, 2001. – 92 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
10. Русская грамматика : [научные труды] / [РАН Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова/ Е. А. Брызгунова, К. В. Габучан, В. А. Ицкович, И. И. Ковтунова, И. Н. Кручинина, М. В. Ляпон, А. Ф. Прияткина,

И. П. Святогор, Н. Ю. Шведова]. – [репринтное издание]. – М., 2005. – Т. 2 : Синтаксис. – 712 с.

11. Скобликова Е. С. Согласование и управление в русском языке / Е.С. Скобликова. – М. : Просвещение, 1971. – 239 с.

12. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

13. Чикина Л. К. Присловные и предложенческие связи в русском синтаксисе : [учеб. пособ.] / Л. К. Чикина, В. В. Шигуров. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 192 с.

14. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 408 с.

Стаття присвячена висвітленню вираження категорії предикативності на формально-граматичному рівні речення. Описано вияви предикативного синтаксичного зв'язку відповідно до сфер його функціонування та кількості охоплених ним компонентів, схарактеризовано форми його реалізації.

Ключові слова: *предикативний зв'язок, форма предикативного зв'язку, подвійний предикативний зв'язок, предикативно-кореляційний зв'язок, предикативна основа речення, підмет, присудок.*

The paper deals with the clearing up the expression of the predicative category on the formal-grammatical level of a sentence. The manifestations of the predicative connection in simple and complex sentences are described. The forms of realization of the predicative connection are characterized.

Key words: *predicative connection, form of predicative connection, double-predicative connection, predicative-correlative connection, subject, predicate.*

УДК 811.161.2'282.2(477.44)

ФЛОРОНОМІНАЦІЯ В ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ: ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Формування української ботанічної термінології докладно проаналізовано І. В. Сабадошем [4], натомість кожний український діалектний ареал вирізняється власними особливостями флорономіації, які спричинені переважно екстралінгвальними чинниками – географічним розташуванням регіону, міжмовною та міжговірковою інтерференцією, власне ботанічним розмаїттям краю. Поділля в цьому контексті вигідно вирізняється: по-перше, це багата лісостепова зона України. По-друге, це регіон, у якому пролягали давні адміністративні та політичні кордони, торгові тракти, ареал свого часу зазнавав впливів як різних слов'янських, так і неслов'янських мов і діалектів. По-третє, подільські говірки Вінниччини, або центральноподільські говірки, межують із середньонаддніпрянським говором південно-східного наріччя на північному сході, з південноволинськими говірками південно-західного наріччя на півночі, з наддністрянським та буковинським говором південно-західного наріччя на заході. Південь та південний захід регіону контактує зі східнороманським мовним континуумом, межею між якими є Дністер.

З огляду на актуальність проблеми та високий евристичний потенціал регіональної лексики Поділля, **метою** нашої розвідки є простежити генезу ботанічної лексики говірок Центрального Поділля з увагою до сучасних тенденцій флорономіації.

Емпіричним матеріалом слугували 5252 номінативних одиниці на позначення рослин, їх сортів, частин та масивів, які вони утворюють,

зафіксованих автором у говірках 94 населених пунктів Вінницької області [2].

Гене́за флорономенів досліджуваного ареалу заслуговує на окрему увагу. Номіна́тивний репертуар формують лексеми, успадковані з праїндоевропейської, праслов'янської мовних спільностей, які активно функціонують і в сучасному українському літературному ідіомі. Нашу увагу зосереджено на флороназвах, що постали внаслідок словотворення, переосмислення слів та запозичення з інших мов, адже саме вони найкраще репрезентують регіональну самобутність центральноподільської флорономіації.

Словотворення флороназв головним чином здійснено морфологічним суфіксальним способом. Продуктивними виявилися суфікси **-к** (*йач¹м'інка* 'поле, з якого зібрали врожай ячменю', 'сухі стебла ячменю', *акац'її¹ки* 'різновид опенька осіннього справжнього, *Armillaria mellea*', *жа¹лиўка* 'кропива жалка, *Urtica urens* L. '), **-(н)ик** (*фостик* 'бокова тоненька ниточка на морквині', 'корінець гарбуза', *мо¹розник* 'айстра волове око, *Aster amellus* L.', *суш¹ник* 'засохле стояче дерево', 'дрібні сухі гілки', 'складені в купу товсті гілки'), **-ец'** (*щав'ї'їец'* 'щавель кислий, *Rumex acetosa* L.', *кл'еве'рец'* 'конюшина біла, *Trifolium repens* L.', *красного'ловец'* 'підосичник, *Leccinum aurantiacum* S.F. Gray'), **-иц'** (*наву'тиц'а* 'березка польова, *Convolvulus arvensis* L.', *китиц'а* 'виноградне супліддя', 'стебло помідорів з плодами', 'суцвіття кукурудзи на вершині стебла', 'колосок вівса, проса', *ду¹биц'а* 'ранній дуб, *Quercus*'), **-ин** (*го¹родина* 'городні культури, заг. назва', 'зібраний врожай овочів', 'частина городу, де ростуть овочі', *ко¹нина* 'конюшина лучна сійна, *Trifolium pratense* L. var. *sativum* Sturm.', 'конюшина біла, *Trifolium repens* L.', 'люцерна посівна, *Medicago sativa* L.', *тата¹рин'а* 'лепеха звичайна, *Asorus calamus* L.').

Спостережено відмінності в наборах афіксів для різних лексико-семантичних групах ботанічної лексики. Так, у центральноподільських говірках утворення із суфіксом **-ин(а)** становлять найактивнішу словотворчу

модель для назв стебел та листя городніх культур: *бара'болин'а, барабо'лин'а, картоп'лин'а, картоф'лин'а, картох'лин'а* ‘зелені стебла картоплі’, *морк'вин'а, морко'вин'а, мор'ков'ін'а* ‘листя моркви’, *ква'солин'а, квасо'лин'а, фа'солин'а, фасо'лин'а* ‘зелені стебла квасолі’, *цибу'лин'а, ци'булин'а* ‘листя молоді цибулі’, *ка'пустин'а, капус'тин'а* ‘листя капусти’, *ма'чин'а* ‘сухе бадилля маку’, *ог'ір'чин'а, огир'чин'а, гойір'чин'а, гуйір'чин'а, гуйі'рин'а* ‘зелені стебла огірків’, *гарбу'зин'а, гар'бузин'а, каба'чин'а* ‘зелені стебла гарбузів’, *гарбу'зин'а* ‘зелені стебла кавунів’. Поодинокі засвідчено також варіанти із словотворчими елементами *-ов-, -іўч-, -іўл'-*: *мако'вин'а* ‘стебла маку на корені’, *мако'вина* ‘сухі стебла маку’, *гурк'іў'чин'а* ‘зелені стебла огірків’, *ма'к'іўл'а* ‘сухі стебла маку’.

Для називання лісу залежно від породи дерева зафіксовано розгалужену систему видових поміп іосі, близьких за способом творення: 1) однослівні номени, що постали внаслідок синкретизму семем ‘флорооб’єкт, загальна назва’ і ‘місце росту’; 2) однослівні назви – суфіксальні деривати від назви дерева; 3) двокомпонентні номінативні одиниці, створені за моделлю „дефінітивний прикметник + л’іс (*куш'ч'і, по'садка*)”; 4) однослівні назви, дериваційно не пов’язані з назвою дерева.

Першу групу представлено назвами *'сосна, 'сосни, сос'ни, 'фойа, 'йолки* ‘сосновий ліс’, *'йолка, 'йолки, йа'лина* ‘йалиновий ліс’, *о'сика* ‘осиковий ліс’, *'в'іл'ха, 'в'іл'хи* ‘вільховий ліс’, *'верби, 'лози, вербо'л'із, вербо'лоз, вербо'лози* ‘місце, заросле верболозом’, *'терен* ‘зарослі терну’, *л'іш'чина, л'іска* ‘зарослі ліщини’, *голойін'ки* ‘зарослі глоду’: *от у нас 'нав'іт' ку'сок 'л'іса та'мо йе / то називайут голійін'ки / бо там 'дуже ба'гато 'тойі голійін'ки.*

Друга група назв переважає за рахунок великої кількості суфіксальних формантів: **-к:** *сосон'ки, йа'линки, дуб'ки, граб'ки*; **-ок:** *тере'нок*; **-ин:** *сос'нина, ду'бина, гра'бина, бе'резина, о'сичина, го'сичина, в'іл'шина, ло'зина*; **-ін:** *дуб'іна*; **-инк:** *дубинка*; **-иник:** *ло'зиник*; **-ник:** *берез'ник, в'іл'шник, го'р'ішник*; **-овник:** *тер'ноўник*; **-ик:** *сос'ник, тер'ник, терни'ки, л'іш'чиник*; **-овик:** *в'іл'хо'вик, лозо'вик*; **-ак:** *в'іл'ша'ки*; **-як:** *сос'н'ак, сосн'а'ки, йел'н'ак,*

лоз'н'ак; **-няк:** *граб'н'ак, берез'н'ак, б'ер'ез'н'ак*; **-чак:** *дубча'ки, грабча'ки*; **-чук:** *грабчу'ки*; **-анк:** *в'іл'шанка, терн'ан'ки*. Найбільш продуктивним при творенні локативів виявився суфікс **-ин(а)**; ця тенденція, започаткована ще в праслов'янській мові, набула розвитку в середньо- і новоукраїнській мові й залишається актуальною в досліджуваному ареалі [1, с. 71–72]. Засвідчено також композит *старо'дубина* 'дубовий ліс'.

Третю групу формують описові назви – *сос'новий л'іс, сос'нова по'садка, сос'новий бор, х'войний л'іс, 'фоїний л'іс* 'сосновий ліс', *йа'линовий л'іс, 'йоловий л'іс, 'фоїний л'іс, х'войний л'іс* 'ялиновий ліс', *ду'бовий л'іс, ду'бовий л'ес, гра'бовий л'іс, бе'резовий л'іс, о'сиковий л'іс, о'с'іновий л'ес, в'іл'ховий л'іс, 'в'іл'ховий л'іс, куш'ч'і 'терену*.

Четверта група об'єднує загальні назви місця, де ростуть дикорослі дерева та кущі, закріплені в говірках за окремими рослинами – *по'садка* 'хвойний ліс', *'заросл'і, гушчау'ник, чагар'ник, кор'ч'і* 'зарослі терну'.

Активно функціонують композити – переважно результат універбізації атрибутивних словосполучень (*б'іло'з'ірка* 'мільнянка лікарська, *Saponaria officinalis L.*', *чорно'кор'ін* 'чорнокорінь лікарський, *Synoglossum officinale L.*', *в'ітро'вал* 'дерево, зламане вітром').

Переосмислення слів зумовлює постання вторинних флорономенів, які переважно функціонують у родових / видових назвах рослин; джерелом семантичної деривації є:

– назви відомих рослин: *вер'ба* 'олеандр, *Nerium oleander*', *фа'сол'а* 'королів цвіт, *Phaseolus coccineus L.*', *чос'ник* 'нарцис білий, *Narcissus poeticus L.*' та ін.;

– зооніми: *воўк* 'середина розрізаного кавуна', *'мутлики* 'космос роздільнолистий, *Cosmos bipinnatus Cav.*', *ма'мути* 'сорт буряка кормового, *Beta vulgaris L. subsp. vulgaris convar. crassa Alef.*' та ін.;

– соматична лексика: *'зуби* 'всі гриби, крім білого гриба, *Boletus edulis Bull.*, заг. назва', *'вуха* 'лисичка справжня, *Cantharellus cibarius Fr.*', *'литка* 'корінь гриба' та ін.;

– назви людей: *'баба* ‘сорт квасолі звичайної, *Phaseolus vulgaris L.*’, ‘підберезник, *Lessium scarbum S.F. Gray*’, ‘сорт яблук’, ‘сорт груш’, *близ'н'уки* ‘два огірки, що зрослися’, ‘два колоски на одному стеблі’, ‘гриб, розрізи якого зрослись’, ‘двоє чи більше дерев, що виростають з одного кореня’, *д'ружка* ‘бальзамін, *Balsamina*’ та ін.;

– побутова лексика: *пан'іка'д'іло* ‘синяк звичайний, *Echium vulgare*’, *'колисо* ‘флокс, *Phlox*’, *'кошик* ‘головка соняшника’, ‘чорна головка стрілки цибулі, в якій міститься насіння’ та ін.;

– назви одягу, прикрас: *'йупка* ‘підшاپка гриба’, *капел'ух* ‘головка соняшника’, ‘шاپинка гриба’, *се'режки* ‘цвіт верби’ та ін.;

– назви страв: *кала'ч'і* ‘малі декоративні гарбузи, які використовують як прикрасу’, *'кашка* ‘колосок гречки’, ‘суцвіття кукурудзи на вершині стебла’, ‘грицики звичайні, *Capsella bursapastoris L.*’, ‘гадючник болотяний, *Filipendula ulmaria L.*’, ‘деревій звичайний, *Achillea millefolium L.*’, ‘пижмо звичайне, *Tanacetum vulgare L.*’, ‘ряска, *Zemna*’, ‘зерно горіха’ та ін.;

– назви національностей: *амери'канка*, *молда'ванка* ‘сорт кукурудзи звичайної, *Zea mays L.*’, ‘сорт картоплі, *Solanum tuberosum L.*’, *ру'м'інка* ‘тс.’ та ін.;

– хронологічна лексика: *пет'р'іўка*, *с'нас'іўка* ‘сорт яблук’, ‘сорт груш’, *пок'рова* ‘айстра волове око, *Aster amellus L.*’ та ін.;

– назви явищ природи: *мо'роз* ‘айстра волове око, *Aster amellus L.*’, *з'ір'ки* ‘космос роздільнолистий, *Cosmos bipinnatus Cav.*’, *холо'док* ‘аспарагус, *Asparagus plumosus*’ та ін.;

– комбінація різних назв: *д'і'воч'і 'оч'і* ‘космос роздільнолистий, *Cosmos bipinnatus Cav.*’, *жи'д'іўс'к'і 'вушка* ‘сорт квасолі звичайної, *Phaseolus vulgaris L.*’, *'вудвуч'і чере'вички* ‘первоцвіт весняний, *Primula veris L.*’ та ін.

Запозичення флоролексики в центральноподільські говірки здійснено через контакти з польською (*'морва* ‘шовковиця, *Morus*’, *вен'терка* ‘сорт слив, *Prunus Mill.*’, *пу'жички* ‘порічки червоні, *Ribes rubrum L.*’, *мал'она* ‘диня звичайна, *Melo sativus L.*’, *'дика (со'бача) 'рожа* ‘шипшина собача, *Rosa*

canina L.', *лох* 'маслинка, *Elaeagnus*', *бла'ватка* 'волошка синя, *Centaurea cyanus*', *ко'гутики* 'ряст порожнистий, *Corydalis cava* L. '), румунською ('*кочело* 'головка соняшника', '*гута* 'айва, *Chaenomeles japonica* L.', '*дзардзар'і* 'абрикос звичайний, *Armeniaca vulgaris* Lam.', *пан'шоюа* 'кукурудза звичайна, *Zea mays* L.', *того'натий* 'зернистий', '*тогочка* 'одна виноградина', *голуб'ін'ки* 'сироїжка, *Russula*', '*леурда* 'цибуля ведмежа, *Allium ursinum* L.', '*панора* 'рогіз вузьколистий, *Typha angustifolia* L.', *брин'душ'і* 'підсніжник звичайний, *Galanthus nivalis* L.', *транда'с'ір* 'м'ята холодна, *Mentha piperita* L.', *кор'нуци* 'нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L.', *суса'й'ица* 'жовтозілля звичайне, *Senecio vulgaris* L.', *спини'н'іс* 'повій звичайний, *Lucium barbarum* L. '), російською (*кри'жоўн'ік* 'агрус, *Grossularia*', *жас'м'ін* 'жасмин, *Jasminum*', *л'е'жалка* 'грушка, яку їдять пригнолюю', *че'р'омуха* 'черемха звичайна, *Radus avium* Mill.', *бо'йаришин'ік* 'глід одноствопчиківий, *Crataegus monogyna* Jacq.', *п'етуш'к'і* 'ряст порожнистий, *Corydalis cava* L.', *й'і'жа з'борна* 'грестиця збірна, *Dactylis glomerata* L.'. Тюркські мови стали джерелом таких подільських флорономенів: '*айва* 'айва, *Chaenomeles japonica* L.', *т'у'т'ун* 'тютюн, *Nicotiana* L.', *ки'зил* 'дерен звичайний, *Cornus mas* L.', *ка'бак* 'гарбуз великий, *Cucurbita maxima* Duchesne', *али'ча* 'алича, *Prunus divaricata*', *жор'дел'і*, *жер'дел'ки* 'дрібні абрикоси'.

Інтродукція назв рослин з інших мов відбувалась переважно через посередництво польської мови: з латинської – *ци'бул'а* 'цибуля городня, *Allium sera* L.', з голландської – *абри'кос* 'абрикос звичайний, *Armeniaca vulgaris* Lam.', з німецької – '*персик* 'персик, *Persica vulgaris* Mill.', *та'бак* 'тютюн, *Nicotiana* L.' та ін. Найбільшу кількість інонімів представлено в лексико-семантичній групі назв плодових і ягідних рослин: 51,9 % засвідчених родових / видових назв рослин – іншомовні, з них 50 % – полонізми або слова, запозичені за посередництва польської мови.

Спостережено три шляхи інтродукції флоролексем: 1) субституція: запозичена назва витісняла споконвічну (*ци'бул'а* – *лук*), 2) адституція:

паралельне співіснування номенів (*пан'шойа* – *куку'руза*), 3) співіснування лексем із перерозподілом між собою семантичних диференційних ознак (*абри'коси* ‘заг. назва’ – *му'рел'і* ‘дрібні абрикоси’).

Незважаючи на багатство й різноманіття рослинного світу Поділля, не кожен флорооб'єкт має власну народну назву. Номінаційно відзначено лише ті рослини, з якими людина частіше контактує у своїй буденній трудовій діяльності: із 419 видів рослин, передбачених програмою опитування, лише 71,6 % вербалізовано. Принципи вибірковості та прагматичності народної флорономіації актуальні й для інших лексичних мікрогруп, зокрема назв морфологічних частин рослин: семему ‘нижня частина квітки, з якої після запилення розвивається плід’ лексично репрезентовано лише в 11,7 % обстежених говірок. Натомість деталізацією на рівні номінації відзначено ідеографічну сферу росту й досягання зернових культур [докл. див.: 3].

Відзначимо сьогодні високу активність вживання флоролексми *бу'ран* для позначення різних дикорослих трав. На нашу думку, це зумовлено незнанням властивостей рослин переважною більшістю мовців. Але й номенклатурні назви часто не відомі людям, тому в сучасній народній номінації широко представлено описові назви: *б'ілен'к'і кв'іточ'ки*, *б'ілен'ко цв'єте*, *цв'іте б'ілен'ко* 'наче 'з 'ірочка ‘зірочник лісовий, *Stellaria holostea* L.’ тощо.

Таким чином, сучасна подільська флорономіація ґрунтується на загальноукраїнському лексичному фундаменті, новотвори ж постають завдяки морфологічній та неморфологічній деривації, запозиченням з тих мов, контакти з носіями яких зумовлені історично та географічно. Спостережено й динамічні процеси в теперішній флорономіації: збільшення функційного навантаження лексеми *бу'ран* та активне використання описових назв рослин, площ, де вони росли. Припускаємо дедалі ширше вживання в говірках номенклатурних назв рослин у подальшому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина) / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – Запоріжжя ; Ялта ; К. : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2009. – 252 с.

2. Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок : Матеріали до *Лексичного атласу української мови* / І. В. Гороф'янюк : [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2012. – 304 с.

3. Гороф'янюк І. В. Назви етапів онтогенезу сільськогосподарських культур у центральноподільських говірках / І. В. Гороф'янюк // «Актуальні проблеми філології та перекладознавства», секція «Українська філологія» : зб. наук. праць Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2014. – Вип. 7. – С. 33–38.

4. Сабадош І. Історія української ботанічної лексики (XIX – початок XX ст.) / Іван Сабадош : [відп. ред. Л. О. Белей]. – Ужгород, 2014. – 600 с.

У статті висвітлено генезу флорономенів діалектного ареалу Центрального Поділля. Увагу зосереджено на флороназвах, що постали внаслідок словотворення, переосмислення слів та запозичення з інших мов, адже саме вони найкраще репрезентують регіональну самобутність центральноподільської флорономіації. Окреслено сучасні тенденції номінації рослин у говірках.

Ключові слова: *номінація, спосіб номінації, словотвір, флорономен, центральноподільські говірки.*

The genesis of floronomination in the Central Podillya dialects is considered in the paper. The center of author's interest is floronomens, formed by derivation, semantic reinterpretation and borrowing from other languages, because these ways of nomination represent regional identity of the Central Podillya floronomination in the best way. The current trends of floronomination in dialects are outlined.

Key words: nomination, ways of nomination, derivation, floranomen, the Central Podillya dialects.

Алексей Романчук, Елена Пупулова

(г. Кишинев, Молдова)

УДК 811.161.2'28

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ БУЛАЕШТСКО-БОЙКОВСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ В ПРОСТРАНСТВЕ КАРПАТО-УКРАИНСКИХ ГОВОРОВ: ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Исследованию украинского говора с. Булаешты Республики Молдова посвящено уже сравнительно немало работ, в частности [1–4, 11–18]. В том числе уделялось внимание и проблеме булаештско-бойковских параллелей.

Но в целом, работа в этом направлении фактически лишь начата, и здесь мы представим некоторые новые результаты.

Итак, сделанный нами анализ показал, что количество булаештско-бойковских лексических аналогий весьма заметно¹.

Значительная часть этих аналогий относится к общеукраинскому пласту (которым тоже нельзя пренебрегать): например, булаештское *ку'р'її* 'не курица, и не петух, гермафродит' фиксируется и в бойковских говорах [9, с. 397]. Вторая группа представляет собой архаичную лексику, которая могла сохраниться независимо в двух говорах (как-то: 'дегок' 'деготь', *лен* 'лен' (И. В. Горофьянюк за время, прошедшее с момента написания этого текста, опубликовала еще несколько работ, посвященных булаештскому говору, в том числе и две, посвященные архаизмам булаештского говора в лексике [3] и морфологии [2]).

¹ Аудиозаписи булаештского говора (включая и те, которые отражают бойковские параллели) доступны по адресу:

<https://cloud.mail.ru/public/7791f96803e7/%D0%90%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8%20%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B5%D1%88%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B0>

Но есть и третья группа – которая явно свидетельствует о каких-то специфических связях булаештского и бойковского говора. Именно ей мы и посвятим эту статью.

Начнем с того, что в булаештском говоре *гу'дж'а* означает 'окрик, с помощью которого натравливают собак'. В бойковском говоре мы видим, во-первых, *гузя* с тем же значением. Также представляет здесь интерес и слово *гужа* 'окрик, которым отгоняют ягнят' [9, с. 198]. Примечательно, что в отношении обоих слов М. И. Онышкевичем указывается польский аналог (причем во втором случае, по его мнению, речь идет о польском диалектном слове).

Согласно [6, с. 505], имеется украинское *гиджга* с вышеуказанным значением, которое в целом ряде говоров принимает фонетически отличные формы – в том числе и близкие к булаештскому и бойковскому вариантам. Однако, что интересно, такие, близкие булаештскому, варианты, мы видим, как будто, лишь в ограниченном круге украинских говоров. Помимо бойков, это Закарпатье (*гунджа*, *гужа*), Восточное Полесье (*ужа-ужа*) и говоры Одесской области (*гуджа*). Именно к этим зонам, как показали предыдущие исследования [15, с. 56-67], во многих случаях уводит нас поиск аналогий тем или иным редким словам и словоформам булаештского говора. Поэтому, и данное совпадение представляется закономерным и заслуживающим внимания.

Во всяком случае, следует отметить, что в буковинских говорах таких, близких булаештскому *гу'дж'а*, вариантов нами не обнаружено. Как и в гуцульских, и в надднестрянских [5; 20].

Также стоит упомянуть здесь, что в булаештском говоре для отгона свиней используется окрик *гы'д'о*. Необходимость включения в контекст рассмотрения и данного слова вытекает, на наш взгляд, из того, что в надднестрянских говорах мы видим ряд форм, которые явно связывают его с *гу'дж'а*. Так, во-первых, это *ги-де* [20, с. 91] или *а-де* [20, с. 36] – 'окрик, которым отгоняют коров'. Здесь же приводятся *а-гузя* 'окрик, которым

отгоняют порослят' (с. Кульчицы, Самборского р-на Львовской обл.) и *a-de-gudzja* 'окрик для отгона свиньи' (с. Грушив Дрогобычского р-на Львовской обл.). Хотя в самих бойковских говорах мы аналогий пока не обнаружили.

И, в данном же контексте хотелось бы привести и булаештское *тро'вете*, что означает 'натравливать собак'. Слово это диалектное, и, видимо (насколько мы можем судить; суждения такого рода всегда упираются в вопрос о полноте имеющихся диалектных словарей и наших собственных знаний), достаточно узко распространенное даже среди карпато-украинских говоров [8, с. 614]. В частности, мы видим его у бойков [10, с. 302]. Есть оно и у гуцулов [5, с. 189]. Но на Буковине и Надднестрянщине мы его не обнаружили.

Что интересно, у бойков *тро'вете* фиксируется всего в двух пунктах, в том числе в с. Комарники Туркивского р-на Львовской обл. То есть, в юго-западной, горной и самой труднодоступной части бойковского ареала, можно сказать – в сердце Бойковщины.

Вышеупомянутое *гузя*, *гужа*, хоть и встречается у бойков в ряде сел, но в том числе и в с. Хащив того же Туркивского р-на.

Далее, булаештское *гур'ней* 'наглый', соответствует бойковскому *гурний*, которое означает 'чванливый' [9, с. 200]. В буковинских и гуцульских говорах оно тоже отсутствует. Впрочем, на эту аналогию уже обращалось внимание [13, с. 72]. Но, к сказанному ранее стоит добавить, что в бойковских говорах фиксируется и глагол *гуряти* 'чваниться, зазнаваться'. И, стоит подчеркнуть, что присутствует этот глагол опять-таки в Туркивском районе – в уже упомянутом с. Хащив.

В свете вышеизложенного Туркивский р-н возбуждает у нас все большее любопытство. Тем более, что даже сходу, обращаясь к уже зафиксированным и рассмотренным ранее булаештско-бойковским параллелям, мы видим, что они обнаруживаются опять-таки именно в этом районе. Так, булаештское *'шутка* 'ветка вербы' и *шутко'ва не'г'ил'а* 'Вербное воскресенье', находит себе соответствие в с. Битля Туркивского р-на [10, с.

392]. Также, булаештское *'g'elexo* 'живот беременной женщины' и *g'ile'vata* 'беременная', находит себе соответствия в бойковских говорах тоже именно в Туркивском р-не, и в частности в тех же селах Хащив и Комарники [9, с.165].

Примечательно, что согласно [6, с. 492] *гелево*, в значении 'большой живот', считается заимствованием из польского. И фиксируется в говоре того самого с. Писаревка Кодымского р-на Одесской обл., которое уже привлекало внимание в силу обнаружения там весьма редких аналогий булаештскому говору [16].

Наличие перекрестных и достаточно редких аналогий между булаештским говором, бойцовскими и говором с. Писаревка заставляет нас обратиться снова и к булаештским *'ч'ендрей* и *ч'ендру'wати^e* [15, с. 78].

Эти булаештские словоформы уже привлекали наше внимание в силу того, что аналогии им весьма разрозненны и редки. В первую очередь они были сопоставлены с вариантом *чедрий*, обнаруженным в восточной части Полесья [11, с. 140]. Но, по замечанию П. Е. Гриценко (устное сообщение), здесь гораздо более любопытно наличие вставного /н/ в первом слоге. По его мнению, наличие этого вставного /н/ следует связывать с польским влиянием. И, он указал нам на аналогии в говоре с. Писаревка Кодымского р-на Одесской обл. Однако, как показали дальнейшие исследования [16], прочие особенности говора села Писаревка существенно отличают его от булаештского говора (при наличии, тем не менее, ряда весьма любопытных лексических соответствий). И особенно примечательно наличие в говоре Писаревки многочисленных полонизмов, отсутствующих в булаештском говоре. Как то: *зуби* 'грибы'; *гонорний* и прочих. Что и позволило А. А. Романчуку предположить, что речь должна идти о весьма архаичном заимствовании из некоего общего источника.

Тем более, что тогда же им были обнаружены и новые аналогии на Хотинщине, где фиксируется и щедровка «*Шандрый вечір, добрий вечір*».

Однако, если теперь обратиться к бойковским говорам, то в них мы обнаруживаем аналогию и данным весьма специфичным словоформам. А именно, мы видим в бойковских говорах и те же *шандрий*, *шандрувати* [10, с. 378], значение которых полностью совпадает с булаештскими. И, что уже, пожалуй, не покажется нам удивительным, эти аналогии наблюдаются опять-таки в Туркивском р-не – в с. Дядьова.

Таким образом, уже даже рассмотренный, весьма незначительный объем булаештско-бойковских лексических схождения упорно адресует нас прежде всего именно в Туркивский р-н Львовской обл.

Далее, весьма примечательно в этой связи булаештское *за'г'ин* 'кусок земли' (*у'з'аў той за'г'ин*). В бойковских говорах есть идентичное *за'г'ин* с более узким, точным значением, а именно 'устаревшая мера земли, шириною в один метр' [9, с. 266]. Оно фиксируется в с. Хащив, а также в с. Волосате (Польша) и Сушница Старосамборского р-на.

В надднестрянских говорах в двух селах зафиксировано слово *загінка* со значением 'полоска жита, которую убирает один жнец' [20, с. 119]. Оно, очевидно, тоже родственно булаештскому и бойковскому вариантам (вопрос о специфических (и не только) булаештско-надднестрянских схождениях вообще крайне любопытен и настоятельно требует отдельного рассмотрения).

Также именно в Туркивском р-не обнаруживаются аналогии еще одному примечательному слову булаештского говора: *сах'к'ите* 'интенсивно курить', 'дымить' (используется в скорее негативном смысле). Согласно [8, с. 185] оно является диалектным, и фиксируется в карпато-украинских говорах достаточно узко. Во всяком случае, лишь в бойковских говорах мы обнаружили аналогию: бойковское *сахтіти* означает 'сопеть; хныкать' [10, с. 204].

В этой же связи наше внимание привлекает и булаештское *стан'і'шор* 'украшенный вышивкой лиф, одевавшийся женщинами поверх рубашки'. В бойковских говорах, соответственно, есть *станок* 'бюстгальтер', с указанием,

что это заимствование из польского [10, с. 249]. Отмечено оно именно в с. Розлуч того же Туркивского р-на.

Хотя, в булаештских говорах тоже есть *станик* и *станок*, но значение его совпадает с общеукраинским – ‘верхняя часть женской рубашки, от плеч до пояса’ [19, с. 518].

Далее, в булаештском говоре *ц'ікавії* означает ‘странный’, ‘занудный’, что отличается от общеукраинского значения этого слова. И, в бойковских говорах именно в Туркивском р-не оно тоже отличается от общеукраинского, хоть и с иным значением – ‘подвижный, живой, трудолюбивый’ [10, с. 355]. Как видим, бойковский вариант по значению, скорее, ближе к гуцульским; в них *цикавий* ‘подвижный, работающий’ [5, с. 207].

Но, что интересно: в Сокальском р-не было записано слово *цікавінь* ‘дотошный, надоедливый’, что, как видим, весьма близко к булаештскому варианту.

Примечательно здесь и то, что это именно Сокальский р-н. То есть, район Белза [ср.: 15, с. 85]. В Сокальском же р-не мы находим и близкое соответствие булаештскому *'ч'емне"ї* ‘разумный’, ‘спокойный’. В бойковских говорах *чемний* ‘красивый’, ‘пригожий’ [10, с. 365]. Есть оно в гуцульских говорах [5, с. 210], где означает ‘работающий, скромный’, что, пожалуй, ближе к булаештскому варианту.

Впрочем, бойковские параллели булаештского говора все же не ограничиваются лишь Туркивским р-ном, равно как и Сокальским.

Есть и аналогии, происходящие из Старосамборского и Дрогобычского р-нов, а также, в меньшей степени – из Сколиковского.

Так, отметим булаештское *драна'ч'ен'а* ‘молодая поросль на пне’, ‘колючий кустарник’. Синонимом этого слова в булаештском говоре является еще более заслуживающее внимания *ра'нач'а* (еще один синоним – *м'лажа*). И *драна'ч'ен'а*, и, что важнее, *ра'нач'а* имеют параллели (и тоже синонимичные) в бойковском говоре. А именно, в бойковских говорах

рапача означает ‘кол из хвойного дерева, с обрезанными до половины ветвями, на котором сушат сено’ [10, с. 168, 28]. Здесь же мы видим вариант *рапачка*, означающий ‘жердь; кол в изгороди’. Помимо того, фиксируется и бойковское слово *драпачка*, которое имеет то же значение, что и *рапача* [9, с. 232].

Следует здесь же отметить, что в основном на Бойковщине это понятие обозначается словом *остров*. Тогда как *рапача* же и прочие представлены в сравнительно немногих населенных пунктах, в основном в Дрогобычском и Сколиковском р-нах.

В буковинских, как и в гуцульских говорах, нами не обнаружено ни одного из этих вариантов (есть лишь *драпак* ‘веник из прутьев’ [19, с. 102]; это слово известно и булаештскому говору – как и гуцульским [5, с. 63]). Зато в надднестрянском фиксируется *рапак*, *рапач*, *рапачка* со значением, аналогичным вариантам, представленным в бойковских говорах [20, с. 224].

Интересно, что и надднестрянское *привалок* ‘лавка под стеной’ [20, с. 215], гораздо точнее соответствует булаештскому слову с почти аналогичным значением (‘лавка у стены на улице, забора, для ведер с водой’), нежели предложенная ранее [15, с. 57] гуцульская параллель.

Далее, обратим внимание и на булаештское *обпарто’лети*^е ‘плохо обжаривать мясо и т.п. (так, что внутри сырое, а снаружи подгорелое)’. Общеукраинское *партолити* является заимствованием из польского и имеет значение ‘халтурить, плохо работать’ [7, с. 300].

Но как раз в бойковских говорах мы тоже наблюдаем более узкое значение, и к тому же близкое булаештскому варианту: *обпартолити* ‘ошпарить’ [10, с. 10]. На Буковине же это, более узкое, значение, насколько мы можем судить, отсутствует, как и у гуцулов. Равно как и в надднестрянских говорах [20].

Слово *об’н’іжа* в булаештском говоре имеет значение ‘ножки стола’. В бойковских говорах слово *обніже* известно с таким же значением [10, с. 9]. На Буковине *обніжся* фиксируется лишь в Кицманском р-не (что, как было

показано ранее [15], симптоматично), и означает ‘каркас стола’ [19, с. 353]. В словарях гуцульских и надднестрянских говоров аналогий мы не обнаружили.

Слово *'opad* в бойковских говорах, как и в булаештском, имеет значение: ‘присест’, ‘заход’ [10, с. 21]. Тогда как в буковинских говорах *opad* – ‘отдельные промежутки времени, в течении которых что-то происходит’. В таком значении оно фиксируется в ряде предгорных и горных (Заставна, Кицмань, Вижница, Сторожинец; исключение – Кельменецкий) районов на Буковине [19, с. 366] и у гуцулов [5, с. 139]. Согласно [7, с. 194], оно является диалектным и заимствовано из польского.

Также, и булаештское *o'nelk'i* ‘опилки’, находит соответствие в бойковском *опилки* [10, с. 21], и именно в Дрогобычском р-не. М. И. Онышкевич указывает опять-таки на польскую параллель.

В словаре буковинских говоров оно не зафиксировано. У гуцулов же мы видим *опилок*, но с другим значением: ‘первая и последняя доска с бревна’ [5, с. 140]. В булаештском говоре такая доска называется *гер'бул'*, или (редко) *фарфа'лата 'дошка*.

Наконец, обратим внимание на булаештское *прекла'дати^е*. В переносном смысле оно означает ‘обвинять в любовных шашнях’. Аналогично, и бойковское *прикладати* имеет в качестве второго значения следующее – ‘подозревать в любовных связях’ [10, с. 139]. В буковинских, гуцульских и надднестрянских говорах мы такого значения не обнаружили.

Таким образом, начальный этап работы уже позволил выявить весьма заметное количество булаештско-бойковских схождений третьей группы.

И, подводя итоги, обратим внимание на два момента. Во-первых, значительная часть этих схождений локализуется именно в говорах Туркивского р-на – расположенного, как было отмечено выше, в наиболее труднодоступной (и, соответственно, лучше сохранившей архаизмы) части Бойковщины. Во-вторых, среди них бросается в глаза значительное количество слов, заимствованных из польского. И это при том, что вообще в

булаештском говоре, как неоднократно было отмечено, отсутствует большая часть тех польских заимствований, которые являются общеукраинскими, или характерны практически для всех юго-западных говоров.

Все это позволяет думать, что контакты носителей булаештского и бойковского говоров имели место во времена достаточно отдаленные. А также свидетельствует еще раз о значительной архаичности возникновения самого булаештского говора. Представляется, что дальнейшие исследования в этом направлении будут весьма продуктивны.

Благодарности: Хотим выразить искреннюю признательность И. В. Гороф'янюк как за то, что общение с ней весьма способствовало прогрессу наших исследований, так и за любезное согласие выступить в качестве оппонента дипломной работы Е. А. Пупуловой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гороф'янюк И. В. Фонологическая система говора с. Булаешты и ее отражение в транскрипции [Электронный ресурс] / И. В. Гороф'янюк // Режим доступа: <http://moldo.org/2nd.php?idm=1&ida=264>

2. Гороф'янюк І. В. До характеристики морфологічної системи української говірки с. Булаешти Республіки Молдова / І. В. Гороф'янюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія. Збірник наукових праць. – Вінниця : ВДПУ, 2012. – Вип. 16. – С. 275–283.

3. Гороф'янюк І. В. Лексична архаїка української говірки с. Булаешти Республіки Молдова / І. В. Гороф'янюк // Jahrbuch der IV. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht». Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2013 Herausgegeben. – München ; Berlin, 2014. – P. 28-35.

4. Гороф'янюк І. В. Лінгвальне портретування українського села Булаешти Республіки Молдова : фонетичні паралелі з подільським говором / Інна Гороф'янюк // ТЕКА Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych

PAN Oddział w Lublinie, vol. VII/2012, red. Maria Borciuch, Lubow Frolak, s.57–63.

5. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. В. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

6. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [заг. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А – Г. – 632 с.

7. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [заг. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4 : Н – П. – 656 с.

8. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [заг. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5 : Р – Т. – 704 с.

9. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Частина перша. А–Н. – 496 с.

10. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Частина друга. О–Я. – 516 с.

11. Романчук А. А. Булаештский говор и его волынские и западнopolесские параллели : предварительные замечания / А. А. Романчук // Волинь філологічна : текст і контекст. – Луцьк, 2010. – Вип. 9. – С. 138–146.

12. Романчук А. А. Булаештский говор и рефлексы праславянских сочетаний *tj и *dj. / А. А. Романчук // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань, 2014. – Вип. 5. – С. 47–54.

13. Романчук А. А. Булаештські українці та гуцули : нові лексичні паралелі / А. А. Романчук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. XXXII-XXXIII. – С. 69–73.

14. Романчук А. А. Имена, прозвища и фамилии булаештских украинцев как исторический источник : предварительные наблюдения / А. А. Романчук // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань, 2011. – Вип.1. – С. 304–310.

15. Романчук А. А. Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV- начало XVII вв. от Р. Х.) / Романчук А. А., Тащи И. Н. – Кишинев : Высшая Антропологическая Школа, 2010. – 144 с.
16. Романчук А. А. Шуточные песни булаештских украинцев: предварительные наблюдения / А. А. Романчук // Народна творчість українців у просторі та часі. – Луцьк, 2010. – С. 161–167.
17. Романчук А. А. Южнославянские влияния в украинском диалекте с. Булаешты (зона Орхейских Кодр) и проблема их интерпретации / А. А. Романчук // Stratum plus. – Кишинев, 2009. – Вып. 5. – С. 680–688.
18. Романчук А. А. Языковые данные к истории некоторых групп украинского населения Орхейских Кодр / А. А. Романчук // Русин 2(8). – Chişinău. 2007. – С. 64–79.
19. Словник буковинських говірок / [заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
20. Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г. Ф. Шило. – Львів ; Нью-Йорк, 2008. – 288 с.

Стаття присвячена аналізу лексичних паралелей бойківських говірок та говірок українців села Булаешти Республіки Молдова. Результати дослідження свідчать про значну давнину контактів предків бойків та булаештських українців. Звертає на себе увагу і значна кількість полонізмів серед виявлених паралелей – при тому, що в булаештській говірці відсутня переважна більшість полонізмів, характерних для української мови або для її південно-західних говірок зокрема.

Ключові слова: бойківський говір, булаештський говір, лексика, історія, діалектологія.

The article considers lexical parallels between dialects of Ukrainians from Bulaesty village and Boiky. The analysis shows that these two Ukrainian groups had had some contacts in the more ancient times. It should be drawn that a lot of words of Polish origin were found among the parallels. It seems to be very

interesting because a huge part of Polish words that are common for Ukrainian language or for its southwestern dialects in the Bulaesty dialect are absent.

Key words: *Boiky dialect, Bulaesty dialect, lexis, history, dialectology.*

Леся Поліщук

(м. Умань)

УДК 811.161.2'282.2 (477.43/44) (043.3)

СХІДНОПОДІЛЬСЬКІ ГОВІРКИ В КОНТЕКСТІ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ

Подільський говір, незважаючи на активізацію його вивчення в останні десятиліття, є найменш дослідженим серед інших говорів південно-західного наріччя. Здійснити його внутрішню диференціацію за уже укладеним Атласом української мови довгий час було нереально, оскільки дані різних структурних рівнів подільського мовлення розпорошені між 1 і 2 томами, що утруднювало з'ясування його ареалогії. Через те, що східноподільські говірки є маргінальними говірками південно-західного наріччя і безпосередньо межують із говірками південно-східного наріччя, це спонукало дослідників до окреслення межі східноподільських говірок, як розмежувальної лінії між подільським і середньо наддніпрянським говорами, південно-західним і південно-східним наріччями.

Незважаючи на різнодіалектну стихію, східноподільські говірки в своїй основі залишаються подільськими.

Фонетична система східноподільських говірок виявляє такі риси у системі вокалізму:

1. Ненаголошена |e| реалізується звуками [и], [и^е], [e^и]: *бунки^ер, ве^ирх^ин'ак, ве^ир'шок, ворота жи^ел'ізн'и, тил'атник, вилик'і при^им'іще^ин':а, ви^елика ^икомната, ^ихата з низ'ким ^иверхом / ви^ер'хом, зи^ем'л'анушка, зим^ил'анка, ци^егл'а на ^ихата, ^ихата на фун^идамент'и, с'кобил'.*

2. «Укання» повне або часткове: *доска лобу^ива, жоло^иб, ло^ибоука, куц'у^иба, ку^ин'ушн'а, усад^им'ба.* Ф. Жилко зауважував, що в подільських

говірках немає розрізнення |o| та |y| і щодалі на захід, то «укання» виявляється більш виразно [3, с. 235]. Наші спостереження підтверджують думки попередніх дослідників східноpodільських говірок. К. № 6 демонструє фонетичну структуру лексеми *конюшня*. Фонетичний варіант *ку^hн'ушн'а* із заходу клиноподібно заходить до Умані та говірок верхів'я р. Синюха. Явище «укання» як послідовне у східноpodільських говірках відзначає Г. Г. Березовська [1, с. 137]. Як засвідчує «Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках» та «Атлас назв одягу, взуття та прикрас» авторки (к. № 27), воно спостерігається в східноpodільських говірках із заходу аж до р. Гнилий Тікич.

Але разом з тим у декількох досліджуваних говірках на позначення місця, на якому стоїть хата з господарськими будівлями (без городу), зафіксовано лексему *о^hсад^m'ба* із початковим гіперичним переходом етимологічного /y/ → /o/, що не властиве подільському говору. На таке явище у говірках західної Черкащини звертає увагу Г. І. Мартинова. К. № 36 «Лінгвістичної географії Правобережної Черкащини» відображає гіперичний перехід /y/ → /o/ в лексемі *утюг* майже на всій території від Умані аж до Дніпра. Г. І. Мартинова зауважує, що ізофона гіперичного переходу /y/ → /o/ в східних правобережночеркаських говірках відображає опір середньонаддніпряньської діалектної системи подільському «уканню» [4, с. 40]. Дослідниця перехідних говірок Т. В. Назарова вбачала в гіперизмах ознаку перехідних говірок, оскільки вони «за своєю природою є супроводом зіткнення різномовних чи різнодіалектних рис». Авторка зауважувала: «Вони мають свою діалектну територію, смугу між говірками, і в цій смугі вони можуть виступати як системне явище» [5, с. 25]. Говірки, в яких зафіксовано лексему *о^hсад^m'ба*, формують компактний острівний ареал у межиріччі Удича і Південного Бугу, що за всіма відомими класифікаціями є територією подільських говірок. Отже, це явище підтверджує думку попередніх дослідників про те, що східноpodільські говірки мають різнодіалектну стихію.

3. В окремих говірках зафіксовано «акання» у вимові слів іншомовного походження, зокрема *кан¹форка*, *кам¹форка* ‘круглий отвір у кухонній плиті’ ← *кон¹форка* (СУМ IV, 273), *катло¹ван*, *котла¹ван* ‘штучне заглиблення в ґрунті для фундаменту будівель, споруд’ ← *котло¹ван* (СУМ IV, 310), *кра¹ват* ‘призначена для лежання мебля у вигляді рами на ніжках з двома спинками, на яку кладуть матрац і постіль’ ← *кровать* (ЕСУМ III, 100). Таке ж явище зафіксовано в окремих лексемах, уміщених у «Словнику назв одягу та взуття у східноподільських говірках», наприклад: *к¹імо¹но* ‘спускний короткий рукав’ (Березовська, 108), *кал¹цо* ‘обручальний перстень без каменів’ (Березовська, 118), *ка¹рал¹і* ‘намисто з коралів’ (Березовська, 123), *кар¹с¹ет* ‘широкий пружистий пояс, який одягають для надання стрункості фігури’ (Березовська, 125), *кар¹сетка* ‘приталена вишита жіноча безрукавка’ (Березовська, 125), *ласку¹ток* ‘невеликий кусок тканини’ (Березовська, 145), *ма¹д¹істка* ‘швачка’ (Березовська, 155). Локалізація названих лексем засвідчує спорадичність «акання» у східноподільських говірках. Карта № 72 Атласу української мови на досліджуваній нами території засвідчує варіативну реалізацію фонему /o/ звуками [o], [a] перед складом з наголошеним [a]: *гон¹чар* / *ган¹чар* (АУМ I, к. № 72). Ф. Т. Жилко зауважував, що явище, коли звуковий ряд фонему /o/ переходить до звукового ряду фонему /a/, є найбільш характерним явищем для північних говорів [3, с. 40].

4. Як опір говіркової системи невластивому «аканню» можна розглядати реалізацію фонему /a/ звуком [o] у лексемах *ког¹ла* ‘отвір у димоході, який затуляють для збереження тепла’ ← *каг¹ла* (СУМ IV, 67), *топ¹чан* ‘мебля з дерев’яних дошок, призначена для лежання’ ← *тап¹чан* (СУМ II, 337), *кот¹рага* ‘надбудова над погребом у вигляді куреня’ ← *кат¹рага* (СУМ IV, 119), *п¹лотва* ‘верхня дерев’яна колода в стіні, паралельна до сволака, на яку ставлять крокви’ ← *п¹латва* (СУМ VI, 566), *пло¹тина* ‘скріплені у формі чотирикутника дерев’яні балки, що кладуться поверх платв, які лежать безпосередньо на верхніх краях стін’ ← *п¹латина* та ін. Таке

мовне явище зрідка фіксує словник Г. Г. Березовської, зокрема *мо¹натки* ‘дрібне домашнє майно, особисті речі’ ← *ма¹натки* (СУМ IV, 615), *кол¹сони* ‘спідні чоловічі штани’ ← *кал¹сони* (СУМ IV, 79).

5. Для говірок характерне паралельне вживання лексем з /o/ та /i/ в закритому складі в лексемах *п¹ід¹вал* / *под¹вал* ‘приміщення під першим поверхом будинку нижче рівня землі’, *плот* / *пл¹ит* ‘огорожа, сплетена з хворосту’, *к¹іл¹це* / *к¹ол¹ца* ‘цементне кільце, що використовуються як зруб для колодязя’, *к¹ішка* / *к¹ошка* ‘металевий прилад із загнутими кінцями для витягання затонулих відер із дна колодязя’, *об¹ап¹іл* / *об¹апол* ‘одна з дощок підлоги в хліві’, *про¹г¹ін* / *про¹гон*, *про¹х¹ід* / *про¹ход* ‘вузький прохід між двома сусідніми будинками’ та ін.

Системі консонантизму східноподільських говірок притаманні такі риси:

- у позиції перед глухими не завжди зберігається дзвінкість приголосних [б], [в], [г], [д], [ж], [дж], [дз], [з], [ц]: *в¹ит¹’аж¹ка*, *в¹ируб¹*, *в¹ит¹с¹’ік* та ін.;

- усі досліджувані говірки послідовно зберігають протетичні приголосні [г], [в] перед голосними [а], [о], [у]: *гам¹бар*, *гоб¹сипана¹ хата*, *го¹пудало*, *го¹пора*, *год¹в¹ірок*, *го¹бора*, *го¹б¹іс¹’т¹’а*, *гоко¹лат*, *гос¹лон*, *гоче¹рет*, що підтверджують карти АУМ (I, к. 7). Т. М. Тищенко ізоглосу ареалу побутування приставних [г], [в], [л] у говірках подільсько-середньонадніпряньського суміжжя проводить із північного заходу на південний схід по лінії: Павлівка Жашківського р-ну – Кислин Маньківського р-ну – Ризино – Озірна – Скаливатка Звенигородського р-ну – Катеринопіль – Ступичне – Мокра Калигірка Катеринопільського р-ну – Соболівка – Кавунівка Шполянського р-ну Черкаської обл. із незначними відхиленнями вправо і вліво [6, с. 144]. На таку особливість східноподільських говірок вказує і дослідниця Г. Г. Березовська, обмежуючи ізоглосу протетичного [г] в лексемі *о¹нуча* із заходу по лінії Софіполь Тетіївського р-ну Київської обл. – Кривчунка – Харківка Маньківського р-ну

– Романівка Тальнівського р-ну – Луківка – Пальчик Катеринопільського р-ну Черкаської обл. – Журавка – Ятрань Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. – Оксанина Уманського р-ну – Тридуби Кривоозерського р-ну Миколаївської обл. (Березовська, к. 27). Інколи в говірках зафіксовано лексеми з питомими коренями без протези: ¹угол, ¹улик, ¹ул'її; про¹улок, п'ідо¹кон.ик.

- сполука |вј| у досліджуваних говірках реалізуються звукосполученням [ўл']: ¹хата полуди^ере^ул'ана, пол ди^ери^еўл'аний, с'тел'а де^ери^еўл'ана;

- двофонемна сполука |мн'| зафіксована на місці |мј|: со¹ломн'аник, солом¹н'аники, верх со¹ломн'аний. Двофонемні сполуки губних з |л'|, |н'| поширені в південно-західних говорах [3, с. 59];

- фонема |ф| реалізується звукосполученням [хв] у словах ¹ш'іхвер, х¹верма, ¹ш'іхве^ер;

- звукосполучення [хв] може заступатися звуком [ф]: ¹ф'іртка;

- фонему |х| в окремих лексемах реалізовано звуком [ф]: шта¹фети, ¹куфн'а;

- кореляція твердості : м'якості приголосних |р| : |р'| відбувається непослідовно. Зафіксовано лексеми ¹гира, байст¹рук, дру¹чок, п'расло, ¹хата ¹курана, ¹хата ^укурана, под¹в'іра, кру¹чок, ку¹ратник, ла¹рок з диспалаталізованим [р];

- сполука |вн| →р [мн]: ¹р'імно, р'ім¹нен'ко, р'імно¹м'ірно. Ф. Жилко зауважував, що явище назалізації характерне для південно-західних, зокрема для подільських говірок [3, с. 59];

- у звукосполученнях [с'в'], [ц'в'] перед [йа] відбувається диспалаталізація губного приголосного: ку¹ток с'ва¹чениї, ку¹ток сва¹тій;

- кінцевий приголосний [т'] у дієсловах III ос. Також диспалаталізується добу¹вайут, ¹б'іл'ат;

• втрата довготи приголосних [т':], [н':], [л':], [з':], [ч':] після голосних перед голосними [а] спостерігається в західних східноподільських говірках: *накри¹т'а, в'і¹кон.иц'а, в'і¹нич.а*;

• префікс *від-* перед глухими послідовно передається як *от-*: *доска отли¹на, от¹кос, от¹хожа, от¹мостка, от¹м'ен, от¹в'ортка, от¹л'іў*.

У досліджуваних говірках зафіксовано лексеми, що зазнали змін формальної структури слова, зумовлених субституцією приголосних, утратою етимологічних приголосних, появою епентетичних звуків, усіченням основи, метатезою.

У східноподільських говірках зафіксовано результати субституційних процесів:

|г| – |м| *шлагбаум – шламбаум*

|б| – |в| *бал¹чоси – ван¹чоси*

|б| – |м| *цаб¹рини – ц'ам¹рина*

|з| – |ж| *зал¹'ізо – жи^ел¹'ізний*

|м| – |н| *ам¹бар – ан¹гар*

|л| – |н| *бал¹чоси – бан¹чоси*

|л| – |ў| *рога¹чилно – рога¹ч'іўно*

|р| – |л| *кори¹дор – кал¹'ідор*

|л| – |н| *сто¹дол – сто¹дон*

|л| – |ї| *но¹силки – но¹с'їйки*

|с| – |ш| *скрум – шкрум, са¹петка – шта¹петка*

|ч| – |к| *ло¹пата п'ічна – ло¹пата п'ік'на*

|н.| – |л'| *с'і¹н.ик – с'і¹л'ник*. Явище субституції |н.| – |л'| спостережено також Т. М. Тищенко в частині говірок подільсько-середньонадніпрянської межі. Вона зауважує, що ізоглоса обмеження його проходить по лінії Мала Мочулка Теплицького р-ну Вінницької обл. – Кузьмина Гребля Христинівського р-ну – Кочержинці – Громи – Степківка – Заячківка Уманського р-ну Черкаської обл. – Перегонівка – Підвисоке – Мартинівка Кіровоградської обл. [6, с. 99] і членує досліджувану територію на південну і

північну (к. № 102). Лексему *с'іл'ник* 'приміщення для сіна' зафіксовано в південній частині східноподільських говірок.

Специфіку східноподільських говірок репрезентують морфологічні риси, серед яких відзначимо такі:

- пасивні дієприкметники утворюються за допомогою суфікса *-ан-*: *го'рожана хата*, *г'іпс в'ипал'аний*, *г'іпс о'пал'аний*, *с'тул'ані до купи кон'ки*, *д'і'жа п'лет'ана*, *хата сп'лет'ана*, *хата у'курана*, *хата го'род'ана*, *хата за'кур'ана*, *хата не'масц'ана*, *с'тел'а маст'ана*, *с'тел'а пошче'ка'тур'ана*, *с'тел'а пог'лад'ана*, *тин п'лет'аний*;

- іменники, утворені від словосполучення «дієприкметник + іменник», мають суфікс *-анка*: *п'лет'анка*;

- іменники жіночого та чоловічого родів м'якої групи мають в орудному відмінку закінчення іменників твердої групи *-ом*, *-ойу*: *с'тел'ойу*, *журау'л'ом*;

- лексеми на позначення ручки знаряддя утворюються за допомогою суфікса *-ис'ко*: *топо'рис'ко*, *де'р'жалис'ко*, *три'малис'ко* засвідчує, що лексеми з формантом *-ис'к(о)* на позначення держака сокири займають всю західну частину досліджуваних говірок аж до р. Гірський Тікич і майже по кордону Кіровоградської та Черкаської областей у напрямку на південний захід. І хоча Л. Дика зауважує, що простежити функціонування суфіксів *-ище* та *-исько* в інших значеннях, крім локативних, за АУМ практично неможливо через одиничність прикладів [2, с. 46], все ж наші спостереження підтверджують карти АУМ (І), де подібну конфігурацію має ізоглоса, що обмежує використання афікса *-ис'к(о)* в утворенні лексем на позначення поля: *житнис'ко*, *па'совис'ко*, *картон'лис'ко* (к. № 175). Крім того, у говірках подільсько-середньонадніпрянської межі функціонування суфікса *-ис'к(о)* у лексемах *йач'менис'ко*, *йач'м'ініс'ко*, *йачи'м'ініс'ко*, *йаш'нис'ко*, *йашнис'ко*, на думку Т. М. Тищенко, обмежує ізоглоса, яка проходить

північніше р.Гірський Тікич на заході, у межиріччі Гірського і Гнилого Тікичів і західніше р.Синюхи у напрямку на південь [6, с. 106].

• спорадично в досліджуваних говірках виявлено зміни граматичного роду іменників, причиною якої, на думку дослідників перехідних говірок, є міждіалектна взаємодія. Зауважимо, що явища зміни граматичного роду та числа лексем зафіксовано в говірках на всій досліджуваній нами території, зокрема:

а) жіночий > чоловічий : *вар¹цаба – вар¹цаб, сто¹дола – сто¹дол;*

б) чоловічий > жіночий: *за¹в¹іс – за¹в¹іса; за¹с¹’ік – за¹с¹’іка;*

в) чоловічий > множина: *за¹в¹іс – за¹в¹іси, ¹китиц¹’а – ¹китиц¹’і, ц¹’ам¹рина – циб¹рини;*

г) множина > середній: *¹п¹’ідра, ¹подра, ¹подри – ¹подро.*

У досліджуваних говірках виникають синонімічні назви, значна частина яких уживається без семантичної чи стильової диференціації. Абсолютними синонімами стали номени: *с¹’ідало, ¹подра, ¹бантини* ‘місце для сидіння курей в курнику’ *шта¹хети, ¹лати* ‘перекладина в загорожі’ (к. № 18), *дв¹ір, об¹’іс’т’я, са¹диба, у¹сад’ба* ‘місце, на якому стоїть хата з господарськими будівлями’ *п¹’ідна¹в¹ес, ¹шопа, по¹в’ітка, ко¹мора* ‘приміщення для зберігання половини’ та ін. Говіркова синонімія зумовлює мінімальну диференціацію досліджуваного континууму.

Карти засвідчують вживання значної кількості архаїчних лексем: *к¹лун’а, са¹петка, ¹шопа, сто¹дола, слуп, г¹раса*, архаїзація яких може сприяти розширенню семантики таких лексем без усвідомлення мовцями первісного значення слова: для лексеми *¹шопа* (первісне значення ‘накриття на чотирьох стовпах, вкопаних у землю’) у говірках зафіксовано такі значення ‘приміщення для реманенту’, ‘приміщення для утримування свиней у домашньому господарстві’, ‘приміщення для утримування корів у домашньому господарстві’, ‘будівля для зберігання снопів, сіна, соломи, а також молотби, віяння і т.ін.’, ‘приміщення для коней’, ‘приміщення для половини’, ‘приміщення, куди заносять вулики на зиму’, ‘приміщення, у

якому зберігають зерно'. Отже, первісна семантика слова практично втрачена. У більшості говірок на позначення будівлі на чотирьох стовпах, накритої зверху, використовують лексеми, похідні від *в·іс-*: *на¹в·іс*, *п·ідна¹в·іс* і под. Часто лише збереженість у свідомості мовців і відсутність такої реалії спричиняє явища субституції *сто¹дола* → *сто¹дол* → *сто¹дон*.

Отже, лінгвогеографічне і лексикографічне опрацювання лексики східноподільських говірок дає змогу констатувати, що на фонетичному, та морфологічному вони є типовими подільськими, хоч і зазнають впливу сусідніх говорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв традиційного одягу та прикрас у східноподільських говірках : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. Г. Березовська. – К., 2011. – 17 с.
2. Діалектні групи і говори української мови : [метод. матеріали з курсу укр. діалектології / упоряд. С. П. Бевзенко ; відп. ред. В. П. Дроздовський]. – Одеса, 1975. – 54 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1966. – 307 с.
4. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини / Ганна Іванівна Мартинова. – Черкаси : Відлуння – Плюс, 2000. – 265 с.
5. Мораховская О. Н. К сопоставлению лингвистических и этнографических ареалов / О. Н. Мораховская // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. – Л. : Наука, 1977. – С. 241–246.
6. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос : дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Т. М. Тищенко. – К., 2003. – 194 с.

ДЖЕРЕЛА

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.– Т. 1–11.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

АУМ I – Атлас української мови : в 3-х т. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі / ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с., карт.

У статті проаналізовано східноподільські говірки в контексті подільського говору, з'ясовано особливості функціонування фонетичних та морфологічних варіантів.

Ключові слова: *лексема, номен, лексико-семантична група, східноподільські говірки.*

The dialects of Eastern Podillya in contex of Podillya dialect are analyzed in the article, the functional peculiarity of phonetic, morphological variants are defined.

Key words: *lexeme, nomen, lexical and semantic group, dialects of Eastern Podilya.*

УКРАЇНСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ОНОМАСТИКА В СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ

Наталія Павликівська

(м. Вінниця)

УДК 81'367

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПСЕВДОНІМІВ

Псевдонімам належить особливе місце в антропонімній системі національної мови. Як мовне явище псевдоніми зацікавили багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Українські псевдоніми висвітлені в працях О. І. Дея, В. Еппеля, П. П. Чучки, В. В. Німчука, М. П. Лесюка, О. В. Петрової, М. М. Торчинського та ін.

В Україні ключем до розкриття псевдонімів, криптонімів письменників, журналістів, публіцистів, критиків та інших діячів культури стала відома праця О. І. Дея – «Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.)» (1969). Використані О. І. Деєм попередні джерела (О. Тулуба, Н. В. Кравченко-Максименко, В. Дорошенко, В. І. Півторадні та ін.) склали тільки частину матеріалу його словника. Словник розшифровує ряд псевдонімів, що з'явилися в українських виданнях поза межами української етнічної території. До нього введено чимало псевдонімів діячів української культури, під якими вони виступали в російських, чеських, польських, німецьких, угорських, французьких та ін. виданнях. До словника внесені матеріали, які стосуються москвофільських видань Галичини, Буковини та Закарпаття.

Продовженням і доповненням «Словника» О. І. Дея стали «Нові матеріали до словника українських псевдонімів» (1999 р.) В. Еппеля. Пропонована праця, за словами автора, є лише невеликим кроком на шляху до створення нового Словника українських псевдонімів. Вона містить розкриття близько 1400 псевдонімів та криптонімів (до цього числа належать

і деякі виправлення та уточнення до «Словника» О. І. Дея. У багатьох випадках укладач (на відміну від «Словника» О. І. Дея), крім справжнього імені та прізвища автора, подає ще й «основний» псевдонім, під яким автор нерідко є більш знаним, аніж під справжнім прізвищем. Появу «Нових матеріалів» спричинило те, що за 30 років, які минули з часу видання Словника – 1969, з'явилося багато нового, чимало нерозкритих або нерозібраних псевдонімів українських авторів, що живуть або жили поза Україною [1, с. 4].

Важливе пояснення сутності псевдонімів знаходимо у статті П. П. Чучки «Українські псевдоніми: статус, структура і функції» (2001 р.), у якій автор перераховує інтегральні ознаки українських псевдонімів, пропонує дефініцію поняття, визначає його ономастичний статус, розглядає структуру класу та внутрішню структуру самих псевдонімів, їх інформативність.

Варто відзначити комплексний аналіз літературних і публіцистичних псевдонімів німецької та української мов, здійснений О. В. Петровою [Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Донецьк, 2005 р.]. Авторка здійснила зіставне дослідження принципів, способів і засобів псевдонімної номінації в зазначених мовах, виявила спільне й особливе у псевдонімії порівнюваних мов, розкрила національну специфіку творення самоназв. Те, що псевдонім є факультативним антропонімом з обмеженою сферою вживання, що він є неофіційним, що виконує функцію умовної номінації особи, притаманне псевдонімам усіх розрядів. Інші ж ознаки не є абсолютними, далеко не всі псевдоніми позиціонують свого денотата в суспільстві.

Дослідниками української політичної псевдонімії, зокрема членів організації Українських Націоналістів та учасників Української Повстанської Армії, є М. П. Лисюк і В. В. Німчук.

Псевдоніми тих членів УПА, що воювали на теренах Прикарпаття, тобто колишньої Станіславської області, або були вихідцями з

прикарпатських сіл, а також псевдоніми старшин УПА, провідних членів ОУН, членів УГРР, поданих П. Содалем, представлені М. П. Лесюком у статтях «Псевда вояків Української Повстанської Армії», 1999; «Неофіційний антропонімікон УПА», 2002. М. П. Лесюк акцентує увагу на таких важливих питаннях, як фактори, що відігравали роль при виборі й надаванні псевдоніма (освіта, походження, соціальний стан, родинні традиції тощо), семантична структура, шляхи виникнення та походження псевдонімів. Дослідник пропонує таку дефініцію: «псевдонім – це неофіційна конотативна назва особи, яка відображає якусь певну її характерну ознаку, несе інформаційне та емоційне навантаження і відома певному колу осіб» [5, с. 179]. Запропонована дефініція є достатньо повною і слушною, але, на нашу думку, не кожен псевдонім є конотативною назвою особи. Наприклад, псевдонім Дуб могла мати людина фізично здорова, кремезна або ж така, що зовсім не наділена відповідними якостями. Тому частина повстанських псевдонімів, за нашими спостереженнями, виконують лише номінативну функцію, без конотативних нашарувань.

Важливі спостереження про псевдонімію оунівців зробив В. В. Німчук, обстеживши псевдонімікон ОУН-УПА збірника «Сколівщина», 1996. Науковець зауважує, що не всі псевдоніми є самоназвами, а відтак – характеристиками осіб із позитивного боку. У підпільних політичних організаціях псевдонімами стають не тільки самоназви, а й антропоніми, які тій чи іншій особі дають люди з її оточення. Тут промовисті псевдоніми, зазначає автор, трапляються, але вони не бажані, бо за ними носіїв можуть впізнати і викрити [4, с. 31]. На думку В. В. Німчука, основною причиною, що спонукає людину тимчасово або назавжди брати нове ім'я, є прагнення особи уникнути відповідальності за свої вчинки та висловлені думки, конкретно бажання сховатися за псевдонім від переслідувачів, ворогів, властей (влади) і т. д. А виконує псевдонім свою функцію, поки він знаний вузькому колу довірених людей. Коли ж стає відомий непосвяченим у таємницю, то відповідна особа змушена прибирати нове ім'я.

Детальне структурування антропонімного простору української мови в цілому і псевдонімів зокрема з позиції співвідношення власних особових назв з їхніми денотатами зробив М. М. Торчинський («Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови», 2007). Автор цієї розвідки структурував псевдоніми відповідно до їх носіїв: політик-псевдоніми, міліті-псевдоніми, логос-псевдоніми, спорт-псевдоніми, клерикал-псевдоніми та ін. [8, с. 148-149].

Отже, широкому загалові представлено лише окремі дослідження з цієї проблеми. Опубліковано кілька статей про політичну псевдонімію середини ХХ ст. (В. В. Німчук, М. П. Лесюк). Недостатньо вивчена літературно-мистецька псевдонімія, громадсько-політична псевдонімія (повстанців 20-х років ХХ століття; ОУН та УПА; радянського підпілля та партизанських загонів Другої світової війни). Зовсім не вивчена залишалася псевдонімія кримінальних кіл на території України, поза увагою мовознавців залишалися українські криптоніми. Залишилися нерозв'язаними проблеми щодо побудови повної тематичної класифікації псевдонімікону, що враховує динаміку сучасної соціокультурної комунікації в її зіставленні з розвитком самоназивання в попередні періоди історії національної мови. Саме ці та багато інших причин зумовили актуальність нашого дослідження «Українська псевдонімія ХХ століття». Установлено склад літературно-мистецьких, громадсько-політичних, кримінальних псевдонімів і комплексно проаналізовано їх як окремий клас власних назв [5, с. 5].

Здійснене комплексне дослідження української псевдонімії ХХ століття дозволило умотивувати власне розуміння псевдоніма як особливого розряду, антропоніма і запропонувати найповнішу дефініцію поняття: *псевдонім* (від гр. ψευδώνυμος) – різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особливе іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із

своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру.

При виокремленні інтегральних ознак псевдонімів врахували лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. Виділяємо такі визначальні ознаки псевдоніма:

1) ознаки лексичної семантики: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) соціокомунікативні та функціональні ознаки: а) неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; в) псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); д) псевдонімами можуть бути самоназви (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); е) функціональне навантаження псевдоніма залежить від його різновиду: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду-доти, доки ним послуговується сам носій; є) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; ж) псевдоніми не успадковуються; з) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів.

У національному антропоніміконі псевдоніми посідають проміжне місце між ядровими (імена, прізвища, імена по батькові) та периферійними

(прізвиська) найменуваннями людей. Псевдоніми мають як спільні, так і диференційні ознаки з цими одиницями пропріальної лексики.

Одна з виразних об'єднувчих ознак між прізвищами, особовими іменами та іменами по батькові й псевдонімними формами – їхні структурно-словотвірні моделі. Особлива подібність простежується між псевдонімом і прізвиськом: 1) псевдоніми і прізвиська-засоби вторинної номінації особи; 2) їхнє уживання має необов'язковий, факультативний характер; 3) більшість псевдонімів, як і прізвиська, наділені інформативно-характеристичним потенціалом; 4) юридично вони не успадковуються. Однак псевдоніми і прізвиська – це різні антропонімічні розряди. Основна відмінність полягає в призначенні та сфері вживання усіх неофіційних назв людей. По-перше, псевдонім на відміну від прізвиська, має особливе призначення-приховати справжнє іменування носія; по-друге, псевдоніми використовуються представниками окремих соціальних груп і пов'язані з їхньою громадською діяльністю. Ними послуговуються переважно діячі культури та громадсько-політичні діячі. Крім цього, псевдоніми, як правило, - результат самоіменування носія вигаданого імені (за винятком частини політичних та кримінальних). Прізвиська ж носії отримують з боку оточення.

Зауважимо, що предметом дискусії до сьогодні є зміст терміна *кличка*, котрий вживається в кількох значеннях: 1) те саме, що зоонім; 2) конспіративні прізвиська людини; 3) жартівливе прізвисько. У підпільників та кримінальних колах кличка – це «конспіративне ім'я чи прізвище», яке виконує езотеричну функцію псевдоніма. Тому кличка в нашому розумінні – різновид псевдоніма, застаріла назва на його позначення.

Подібність простежується між псевдонімами, особливо літературними, й літературно-художніми антропонімами (ЛХА). Цьому сприяє насамперед авторська номінація. Літературний псевдонім – це самоназва, через яку автор виражає своє творче «я», позиціонує себе в суспільстві. Суттєвою особливістю літературного псевдоніма є складна взаємодія функцій: характеристична, оцінна, експресивна тощо. Псевдоніми, як

поліфункціональні одиниці, виражають думки, настрої носіїв, беруть участь у популяризації їх творчого задуму, визначають їхнє світобачення та ін.

У художньому творі ім'я, прізвище, прізвисько присвоюються денотату-персонажу автором і передусім від автора залежать основні функціонально-стильові параметри літературно-художніх антропонімів. ЛХА виконують різні функції: номінативну, характеристичну, ідеологічну, дейктичну. Характеристичні ЛХА можуть бути національно/регіонально значущі, соціально-значущі, експресивно-оцінні та ін. (Л. О. Белей).

Проте на відміну від ЛХА, які функціонують у канві художнього твору, псевдоніми є частиною реального ономастикону, вторинними назвами реальних осіб.

Отже, особливість псевдоніма, на відміну від інших антропонімних одиниць, полягає в його призначенні: він використовується насамперед для того, щоб приховати справжнє іменування особи, або з інших причин - самоідентифікації, позиціонування себе в суспільстві тощо.

Виконуючи номінативну функцію, псевдоніми обов'язково позначені ще й езотеричністю, яка у літературних, мистецьких, політичних, кримінальних класах має різний ступінь прояву. Найвищий ступінь «таємності» мають політичні псевдоніми, що пояснюється специфікою діяльності їхніх носіїв.

Крім основної функції, псевдоніми можуть мати додаткові: характеристичну, експресивну, оцінну, символічну, функцію вираження сомоїронії. Псевдоніми, особливо літературні, відзначаються поліфункціональністю. У багатьох псевдонімів діячів культури на перше місце висуваються додаткові функції, завдяки чому творча особа самоназву використовує для маніфестації своєї ідеологічної позиції. Виразниками ідеологічного кредо були й псевдоніми повстанців 20-х років ХХ століття та підпільників ОУН та УПА. Псевдоніми ХХ століття – це великий пласт української пропріальної лексики. Їм притаманний значний ступінь інформативності. Крізь призму псевдонімів розкриваються своєрідність

народного світобачення, сторінки історії, природно-географічні особливості території проживання носіїв тощо.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення псевдонімії ХХІ століття, зокрема неофіційного антропонімікону українських воїнів антитерористичної операції (АТО) на Сході країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О. І. Словник українських псевдонімів і криптонімів (ХVІ – ХХ ст.) / О. І. Дей. – К. : Наукова думка, 1969. – 559 с.
2. Еппель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів / В. Еппель. – Київський національний університет будівництва і архітектури. – К., 1999. – 116 с.
3. Лесюк М. П. Псевда вояків Української Повстанської армії / М. П. Лесюк // *Studia Sławistyczne 1; Nazewnactwo na pograniczach etniczno – lęzygowych.* – Białystok, 1999. – S. 117–184.
4. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук. – Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30–58.
5. Павликівська Н. М. «Українська псевдонімія ХХ століття»: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук: спеціальність – 10. 02. 01 – «Українська мова» / Н. М. Павликівська. Київ, 2010. – 36 с.
6. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття: Монографія // Павликівська Н. М. – Вінниця : «Глобус – Прес», 2009. – 388 с.
7. Петрова О. В. Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спеціальності 10. 02. 17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. В. Петрова. – Д., 2005. – 20 с.

8. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови / М. М. Торчинський // Наукові праці Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. – С. 146–150.
9. Чучка П. П. Українські псевдоніми : статус, структура і функції / П. П. Чучка // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Вінниченка. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 82–83.

Стаття присвячена вивченню псевдонімів вітчизняними лінгвістами. Порушено питання лінгвістичного статусу, функціонального навантаження, структури класу псевдонімів.

Ключові слова: антропонім, псевдонім, інтегральні ознаки, езотеричність, функції псевдоніма.

The article is devoted to studying pseudonyms by Ukrainian linguists. The problems of linguistic status, functional load and structure of pseudonyms have been analyzed.

Key words: *antroponym, pseudonym, integral signs, esoteric, functions of pseudonym.*

Михайло Торчинський

(м. Хмельницький)

УДК 811.161.2:81'373.2

ВЛАСНІ НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ТИПОЛОГІЯ, СЛОВОТВІР, МОТИВАЦІЯ

Усі позитивні риси і недоліки сучасного номінаційного процесу можна буде з'ясувати лише тоді, коли аналізуватимуться ті елементи мовлення, які створюються й побутують у нинішній момент. Це твердження стосується й прогнозу стосовно очікуваних у майбутньому результатів дослідження характерних ознак новостворених лексичних одиниць.

Особлива роль у таких студіях відводиться власним назвам, диференційною особливістю яких є постійне новотворення. Звичайно, мова не йде, наприклад, про масив усталених пропріальних конструкцій, на кшталт топонімів, антропонімів чи космонімів. Натомість елементи таких онімних полів, як ергонімне, прагматонімне й особливо ідеонімне, здатні надати максимум інформації для того, щоб з'ясувати дериваційні тенденції у нинішніх умовах, оскільки, наприклад, найменування газет і журналів, теле- і радіопередач, а також назви статей, рубрик та інших складників всього того, що ми кваліфікуємо як засоби масової інформації, є достатньо динамічними, «що проявляється у різних аспектах: перейменуваннях, багатоваріантності пропріальних одиниць, створенні нових найменувань і втраті колишніх номінацій» [3, с. 669].

У цілому ідеоніми як власні назви об'єктів, пов'язаних із духовною сферою діяльності людини, не мають безпосереднього стосунку до матеріальної і на цій підставі певним чином протиставляються прагматонімам. Можливо, саме тому Н. В. Подольська під цим терміном, хай і умовно, об'єднала різні категорії власних назв, які мають денотати в розумовій, ідеологічній і художній сферах людської діяльності, зокрема артіоніми, бібліоніми, гемероніми, геортоніми, документоніми, поетоніми, хрононіми [див.: 2, с. 61].

«Взявши за основу запропоновану Н. В. Подольською структуру ідеонімії, ми її модифікували і визначили такі групи назв: артіоніми, бібліоніми, гемероніми, поетоніми та хрононіми. Частково збільшився обсяг понять «бібліонім» і «хрононім»; в артіонімів і гемеронімів теж розширилася семантика; геортоніми стали складником хрононімікону» [4, с. 215].

Об'єктом нашого дослідження є один з різновидів гемеронімів. Н. В. Подольська, наприклад, до складу гемеронімів включила власні назви «органів періодичного друку, зокрема газет, журналів, інформаційних бюлетенів»: «*Вісті*», «*Наука і життя*», «*Бюлетень Верховного Суду РРФСР*» [2, с. 46]. На нашу думку, у зв'язку з розвитком техніки останнім

часом значно змінилася структура засобів масової інформації. Основну частину інформаційного простору тепер займає телебачення, все активніше функціонує Інтернет, відповідно – все більше інформації отримується за допомогою комп'ютерів; і навпаки, частково зменшується значення радіо і друкованих ЗМІ. Тому, на нашу думку, гемероніми повинні включати до свого складу назви всіх різновидів засобів масової інформації: газет, журналів, бюлетенів, телевізійних студій і каналів, радіостанцій, Інтернет-видань тощо. Це дозволяє на основі співвіднесеності з різними типами засобів масової інформації поділити гемероніми на пресоніми й електроніми (власні назви відповідно друкованих та електронних (телевізійних, радіотрансляційних, інтернетівських) ЗМІ) [див.: 4, с. 230–231]. Таким чином відхилено пропозицію С. О. Шестакової «позначити терміном *пресонім* (від *press* – друкарня, видавництво)» [5, с. 59] одну з груп ергонімів – назви видавництв.

Безпосередньо серед пресонімів можна виокремити газетоніми (найменування газет), журналоніми (номінації журналів), бюлетеноніми (власні назви бюлетенів й аналогічних видань) і деякі інші різновиди [див.: 4, с. 230–231].

Основна мета нашої р'озвідки – окреслити мотиви назвотворчості в сучасних умовах на матеріалі одного із підвидів ідеонімів. Увага насамперед звертатиметься на структуру, мотивацію, словотвір і семантику твірних основ власних назв друкованих засобів інформації (їх кількість становить близько 2 000 одиниць [див.: 1]).

У цілому прості номінації, тобто одноосновні, переважають в онімному просторі, проте кількість таких пресонімів, у зіставленні з іншими розрядами онімів, трохи менша. Переважно онімізуються іменники у формі називного відмінка: як однини («*Авоська*», «*Гривня*», «*Перевізник*»), так і множини («*Розмальовки*», «*Скарби*», «*Тачки*»); рідше – субстантиви у непрямих відмінках із прийменниками («*За лаштунками*», «*На пенсії*»). Епізодично у ролі пресонімів фіксуються інші частини мови («*Для тебе*», «*Сьогодні*») або

навіть окремі літери («А»). Натомість іншомовні найменування (в основному іменники) більш продуктивні у цій групі пропріальних одиниць («Aviso», «Deutsch», «Replika»).

Складних номінацій (двоосновних) серед пресонімів трапляється досить мало. Переважно це власні назви, утворені шляхом онімізації тих лексем, які уже на рівні апелятивів існували як результат слово- або основоскладання («Благовіст», «Диво-земля», «Рукоділья»). Одиначними є найменування-аббревіатури («Автодвір», «Телеекспрес»).

Найбільш поширені у складі пресонімів конструкції-словосполучення (як сурядні: «Людина і праця», «Наука і суспільство», так і підрядні: «Гарний настрій», «Голос України») і синтаксичні побудови у вигляді речення («Пропоную роботу», «Чим хата багата»).

Сурядний зв'язок в основному оформляється за допомогою сполучників («Для мами і тата», «Закон і бізнес», «Здоров'я і довголіття»), дуже рідко – без них («Діточки-квіточки, бабуся, матуся»).

Підрядні словосполучення – це переважно моделі на кшталт «іменник у Н. в. + іменник у Р. в.» («Берег надії», «Друг пенсіонера», «Молодь України») та «іменник + прикметник» («Домашня кулінарія», «Місьцеве самоврядування», «Сільські вісті»). Трапляються і поєднання іменників із числівниками («100 кросвордів», «Третій тост»), займенниками («Моя газета», «Наша Батьківщина»), прислівниками («Агробізнес сьогодні», «Газета по-українськи») та іменниками в інших граматичних формах із прийменниками («До землі з любов'ю», «З турботою про жінку») і без них («Іменем закону»). Слід зазначити, що вагома частина таких номінацій може бути кваліфікована як складні словосполучення («Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», «Всеукраїнське об'єднання «Свобода»», «Податки та бухгалтерський облік»). Оригінальними, проте малопоширеними є складені власні назви на зразок «АБВГДейка малюка» (поєднання суфіксального деривата від перших літер алфавіту з іменником), «2000» (складений числівник), «Дуже смачно» (два прислівники), «Сім Я»

(омофон як сім'я та числівниково-займенникова сполука) тощо. Фіксуються й іншомовні конструкції, наприклад, *«Роден край»* (болгарська).

Предикативні конструкції як номінації ЗМІ досить різнопланові, проте менш чисельні. Це можуть бути односкладні, в основному означено-особові речення (*«Поміркуй і розгадай»*, *«Розкажіть онуку»*), двоскладні неповні з нульовою дієслівною зв'язкою (*«Земля моя годувальниця»*, *«Мої літа – моє багатство»*, *«Я сам(а)»*), об'єднання в одне ціле групи номінативних (*«Дім. Сад. Город»*, *«Хімія. Шкільний світ»*) або інших (*«Болгари: вчора, сьогодні, завтра»*, *«Діалог: вітаємо, любимо, пам'ятаємо»*) речень тощо.

На основі семантичного критерію розрізняються три типи пресонімів: відонімні, відапелятивні та відонімно-відапелятивні.

Перша група пропріальних одиниць – це переважно трансонімізовані антропоніми (*«Богдан»*, *«Ліза»*, *«Наталі»*) і топоніми (*«Високий Замок»* – гора у Львові, *«Дніпро»* – ріка, *«Київ»* – місто). Інші розряди власних назв як твірні слова для найменувань засобів масової інформації використовуються епізодично (наприклад, *«Барбі»* – назва лялька, *«Динамо Київ»* – номінація футбольної команди, *«Колобочок»* – поетонім, *«Укравтотранс»* – ергонім, *«Чумацький Шлях»* – космонім).

Домінують серед пресонімів відапелятивні утворення, передусім – відіменникові: як прості найменування (*«Аспект»*, *«Кадровик»*, *«Освіта»*), так і складені (*«Абетка – каталог листоноші»*, *«Бухгалтерія. Право. Податки. Консультації»*, *«Оплата праці»*). Висока активність засвідчена і серед відіменниково-відприкметникових (*«Авторитетний коментар»*, *«Отчий поріг»*, *«Сучасна освіта»*), відіменниково-відчислівникових (*«Два слова»*, *«33-й канал»*, *«1000 секретів»*), відіменниково-відзайменникових (*«Ваше здоров'я»*, *«Наша кухня»*, *«Я, студент»*) похідних. Досить значна кількість й інших (*«Будьмо здорові»* – віддієслівно-відприкметникова назва; *«Зростаємо разом»* – віддієслівно-відприслівникова), зокрема і більш ускладнених форм (наприклад, *«Академія Саморобкіна»* – відіменниково-

відзайменниково-віддієслівна номінація; «Вивчаємо українську мову і літературу» – віддієслівно-відіменниково-відприкметникова).

Серед іменникових твірних слів переважають назви професій («Агроном», «Адвокат», «Бджоляр»), загальні найменування осіб за іншими ознаками («Діабетик», «Жінка», «Маляtko»), флоролексеми («Барвінок», «Жасмин», «Яблунька»), зоолексеми («Журавлик», «Зайчик»), номінації із символічним, патріотичним і подібними забарвленнями («Веселка», «Віче», «Дзвін», «Мир», «Трибуна»), просторові поняття («Захід», «Країна», «Пасіка») тощо («Географія», «Господарство від А до Я», «Джаз»). Є й інші популярні апелятиви (наприклад, слово «абетка» у власних назвах ЗМІ фіксується 12 разів: «Абетка довголіття», «Абетка мудрої бабусі»)

У структурі ускладнених пресонімів часто фіксується апелятив на означення типу друкованого (інформаційного) видання (можливе комбінування і з онімами), як-от: **бюлетень** («Бюлетень Національного банку України»), **відомості** («Відомості Верховної Ради України»), **вісник** («Вісник аграрної науки»), **вісті** («Єврейські вісті»), **довідник** («Довідник головного інженера»), **записки** («Наукові записки»), **збірник** («Збірник систематизованого законодавства»), **новини** («Новини енергетики»), а особливо **газета** («Газета в дорогу», «Педагогічна газета», «Сімейна газета») і **журнал** («Журнал заступника головного лікаря», «Журнал органічної та фармацевтичної хімії», «Одеський медичний журнал»).

Від інших частин мови прості номінації утворюються епізодично (наприклад, від дієслів – «Розгадайко», «Умійко»; від числівників – «2000», від прислівників – «Удвох»).

Лише складні і складені пропріальні одиниці можуть бути ідентифіковані як відонімно-відапелятивні. Найбільш поширені структури, у складі яких є топоніми разом із прикметниками, які їх характеризують («Вечірній Київ», «Волинь-нова», «Дивовижний Китай», «Літературний Тернопіль») і відтопонімні похідні разом з означуваними субстантивами («Луганський край», «Кримська світлиця», «Львівська газета»). Домінує у

власних найменуваннях хоронім *Україна* («*Аргументи і факти в Україні*», «*Ветеран України*», «*Літературна Україна*») та ад'єктив, утворений від нього («*Українська мова і література в школах України*», «*Український адвокат*», «*Українські залізниці*»).

Як уже вище зазначалося, серед складених найменувань засобів масової інформації часто фіксуються поєднання ергонімів з певними апелятивами («*Азарт від МСЛ*», «*Вісник Державної судової адміністрації України*», «*Бюлетень Міністерства юстиції України*»).

Епізодично з апелятивами поєднуються інші класи пропріальних одиниць, як-от: «*Доктор Айболит*» (рос.), «*Доктор Нострадамус*» (реальні або вигадані антропоніми).

Зважаючи на структуру і семантику твірних основ пресонімів, ми можемо впевнено констатувати перевагу семантичного словотворення над морфологічним.

Серед дериватів першого типу переважають власні назви, утворені синтаксичним способом («*Зона криміналу*», «*Освіта України*», «*Податковий, банківський і митний консультант*») і шляхом власне семантизації («*Діалог*», «*Інформатика*», «*Саквояж*»); менш продуктивні плюральні похідні («*Пістолетики*», «*Побрехеньки*», «*Саморобки*»).

Кількість пресонімів, які виникли за допомогою різновидів морфологічного словотворення, менша, проте більш різнопланова. Фіксуються деривати суфіксальні («*Мандрівець*»), конфіксальні («*Позашкілля*»), аббревіатури («*Аква-терм*», «*ВДГ*» («*Вигадує, думає, грає*»), «*Держслужбовець*», «*RIA*», тобто «*Реклама. Інформація. Афіша*»), композити («*Дивослово*», «*Сонцесад*») і юкстапозити («*Дебет-кредит*», «*Диво-дерево*»).

Найбільш розгалуженою є мотиваційна структура пресонімів, що пов'язано, зокрема, з їх досить ускладненою будовою, та й серед простих найменувань досить важко визначити ту причину, яка покладена в основу номінації.

Типовими є такі різновиди мотивації простих власних назв ЗМІ, як сутнісна («*Математика*», «*Поради*»), локативна («*Дніпро*», «*Київ*»), темпоральна («*День*», «*Сьогодні*»), символічна («*Березіль*», «*Ритм*»), ідеологічна («*Комуніст*», «*Свобода*»), емоційно-експресивна («*Водограйчик*», «*Зернятко*»), апотропейна («*Мудрагелик*», «*Умійко*») тощо. Звичайно, навіть серед однослівних пропріальних одиниць простежуються додаткові конотації (наприклад, «*Дніпро*» разом із локативним має і символічне забарвлення).

Найбільш поширеним, на нашу думку, типом є асоціативно-адресатна мотивація, яка вказує, кому конкретно призначені газета чи журнал, причому таке завдання реалізується або безпосередньо номінацією професії («*Аграрник*», «*Харчовик*»), або опосередковано, наприклад, шляхом найменування певного виду діяльності («*Вишиванка*», «*Держзакупівлі*») чи одного з основних професійних термінів («*Аудиторія*» – для студентів; «*Баланс*» – для бухгалтерії).

Серед складних і складених пропріативів домінує квалітативно-сутнісна мотивація («*Веселі картинки*», «*Жовта газета*»); досить поширені і локативно-сутнісна («*Банкноти і монети України*», «*Український театр*»), посесивно-сутнісна («*Ангеляткова наука*», «*Фармацевтичний кур'єр*») та локативно-квалітативна («*Україна козацька*», «*Україна молода*»). Слід зауважити, що структурно ускладнені оніми можна кваліфікувати і як носії лише сутнісної мотивації («*Виноград. Вино*», «*Все про охорону праці*»). Водночас у багатьох власних назвах можна визначити комбіновану мотивацію, на кшталт: «*Бібліотечка практикуючого лікаря*» – сутнісно-квалітативно-посесивну; «*Моя прекрасна дача*» – локативно-квалітативно-асоціативну; «*Український математичний журнал*» – локативно-квалітативно-сутнісну.

Таким чином, у процесі дослідження встановлено, що найбільш продуктивними є прості найменування як результат власне семантизації і складені конструкції, утворені синтаксичним способом. В основі таких назв –

переважно апелятиви (одиночні або поєднані з іншими іменниками чи прикметниками). У таких онімів переважає комбінована мотивація, елементом якої є сутнісна, асоціативна, локативна або темпоральна.

У зв'язку з тісним зв'язком пресонімів з ідеологічною політикою держави цікавими будуть спостереження над вказаними ознаками таких пропріативів у хронологічному розрізі (принаймні протягом останніх двох століть), що і планується зробити у перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каталог періодичних видань України на період з січня 2015 року по грудень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [poshta.kiev.ua>files/katalog_29.pdf](http://poshta.kiev.ua/files/katalog_29.pdf).

2. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

3. Торчинський М. М. Власні назви телепередач : структура, словотвір, мотивація / М. М. Торчинський // Записки з ономастики. – Вип. 18. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 669–683.

4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 551 с.

5. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації у системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / С. О. Шестакова. – Х., 2002. – 241 с.

У статті проаналізовано структуру, мотивацію, словотвір і семантику твірних основ власних назв засобів масової інформації. Найбільш продуктивними є прості найменування як результат власне семантизації і складені конструкції, утворені синтаксичним способом. В основі таких назв – переважно апелятиви (одиночні або поєднані з іншими іменниками чи прикметниками). У таких онімів переважає комбінована мотивація.

Ключові слова: *власна назва ЗМІ, структура, семантика твірної основи, спосіб словотворення, мотивація.*

The paper analyzes the structure, motivation, word formation and semantics generators basics of proper names of the media. The most productive is the simple name as a result of actual semantization and composite structures formed syntactic way. The basis of such names – mostly common noun (single or combined with other nouns or adjectives). In such dumb prevails combined motivation.

Key words: *proper name media, structure, semantics generatrix base, method of word formation, motivation.*

Віта Павлюк

(м. Вінниця)

УДК 81'373.2(477.44)

КОНОТАТИВНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПРИЗВИСК (НА МАТЕРІАЛІ ВІННИЧЧИНИ)

Конотація, будучи елементом словесного значення містить три компоненти: оцінний, емоційний та стилістичний. Проблема конотації полягає у тому, що, з одного боку, при наданні оцінки або емоційності в структурі значення може переважати логічний (оцінка) або емоційний (експресія) компонент, з іншого, – за різними концепціями науковці під конотацією розуміють гетерогенні явища.

У слов'янському мовознавстві по-різному обсяг і зміст поняття конотації репрезентували Н. Шмельов, В. Марченко, А. Кожин, М. Кочерган, А. Філіпов.

На думку Л. Медведєвої, її функція пов'язана «емотивною, естетичною, апелятивною функцією впливу не тільки на свідомість і розум читача, а й на його відчуття» [1, с. 118].

Так, А. Філіпов у рамках лексичної конотації розглядає неденотативне та неграматичне значення, що включає тільки дві ірраціональні складові: «Нам бачиться, що не варто включати до визначення конотації інші ознаки, окрім емоційності й стильового забарвлення; тобто не варто розуміти

конотацію в плані визнання за нею інших ознак – оцінності, експресивності зокрема» [4, с. 61]. За визначенням, поданим в «Энциклопедическом словаре лингвистических терминов» під конотацією розуміється додаткове узуальне або okazіональне значення, яке включає оцінність, експресію й стилістику [6, с. 236].

Нейтральне забарвлення (відсутність конотації) має невелика кількість досліджуваних прізвиськ – 92 (2,9 %): *Баба-Ворожка, Басіст, Боксер, Борець, Боцман, Косариха, Мельник, Мисливець, Музикант, Плотнік, Поет, Рибак, Тамада, Тесак, Торгаш, Тракторист, Футболіст.*

Сюди належать насамперед ті назви, які: а) не мають характеристичного або метафоричного компоненту; б) в семантичній структурі мають ядрову сему «людина». До останнього типу належать передусім назви професії носія, яка онімізувалася. Якщо ж професія набула прізвищевого характеру унаслідок характеристичної або ж є родовим прізвиськом, тобто не пов'язана з денотатом як об'єктивний компонент значення, вона має конотацію. Порівняємо: *Толя Тракторист* (все життя працював механізатором), *Сторож* (працює сторожем у школі), *Ветврач* (єдиний ветлікар в селі) – ці одиниці відповідають реальним денотативним характеристикам особи, не мають образного або екзотичного компоненту, тому не є конотативно забарвленими. Натомість, якщо назва професії: а) не відповідає реальній зайнятості, а є метафоричною або метонімічною (*Комбайнер* – носив білу фуражку, *Боцман* – носив одяг моряка), б) відповідає реальній зайнятості, але модифікувалася внаслідок просторічної, діалектної або двомовно контамінованої назви (*Дохтор* – зневажливе ставлення до лікаря, *Піп* – зневажливе ставлення до ієрея); в) назва професії метафорично співвідносна з внутрішньою ознакою носія (*Філософ* – розумний, *Студент* – завжди шукає щось нове, любить читати, *Професор* – все знає); назва відповідає реальній зайнятості, але називає її метонімічно, за знаряддям, продуктом праці тощо (*Паркет* – стелить підлогу, *Лампочка* – електрик, *Балон* – заправляв балони газом); відповідає реальній або колишній

зайнятості носія, але є екзотичною, незвичною або малозрозумілою: *Акробат* (умів робити сальто і часто показував), *Алхімік* (робив усякі розчини і суміші), *Завколонка* (працював на колгоспній заправці), *Кадет* (колись навчався у військовому училищі і часто про це згадує), *Глобус* (вчитель географії, часто демонструє знання столиць світу), *Риба* (заядлий рибалка). Ця підгрупа доповнюється іншими, менш численними, з ядерною семою «людина»: назви родичівства або сімейного становища, що стали прізвиськами: *Баба*, *Братова*, *Вдова*, *Воєндама* (дружина військового), *Родич*, *Свекруха*, *Свояк*, *Тесть*, *Теща*.

Така закономірність стосується: а) тільки афіксально не модифікованих назв, оскільки поява суфіксів, як правило, вносить конотацію зневажливості або згрубілості, порівняємо: *Магазінєрша*, *Капітониха* (дружина Капітона), *Майорчики* (нащадки майора) та ін.; б) власні не паспортні неекзотичні імена людей (або власні назви взагалі), які набули статусу прізвиськ: *Альберт*, *Амбрам*, *Бонд*, *Валя*, *Вано*, *Вахтанг*, *Веня*, *Гена*, *Гіві*, *Марго*, *Махамед*, *Мустафа*; в) якщо ж вихідний онім екзотичний – конотація присутня: *Аладін*, *Вокер*, *Джейсон*, *Махмуд*; г) назви особи за походженням, національністю, якщо відповідають об'єктивній реальності: *Американка*, *Армян*, *Білорус*, *Жидак*, *Індус*, *Італієць*, *Кацап*, *Китасць*, *Корєєць*, *Кулзбек*, *Ляхівочка*, *Мадяра*, *Маскалева*, *Молдаван*, *Молдаванка*, *Москвич*, *Німець*, *Новоруська*, *Румун*, *Циганка*, *Японець*, якщо ж назва модифікована за метонімією (*Азія*, *Білорусія*, *Ваня*) або не є денотативною (*Циган*, бо чорнявий; *Японець*, бо вузькі очі), конотація іронії й оцінки присутня. Прізвиськові характеристики, що не мають семи *людина* як ядрової теж можуть не мати конотативних відтінків. Сюди належать характеристики за зовнішніми або внутрішніми ознаками, що в народній аксіології різко не дисонують з еталонним уявленням про людину, не викликають різких оцінок та осуду: *Галька*, *Голова* (розумний), *Горбатий*, *Крива*, *Яша Безрукий*.

Осібні стоять групові та родичівські прізвиська, етимологія або зв'язок з дійсністю яких утратився й вони відтворюються за традицією: *Груша*,

Господиня, Перці, Сухарі, Мареничі, Чайний, Вавела, Боцман, Капуста, Карат, Комарик та ін..

Необхідно відділяти в рамках конотації експресивне значення від оцінного, оскільки оцінка ґрунтується не стільки на суспільній значимості реалій, скільки на ставленні реципієнта до цих реалій (референтів), а не до їх класу (денотатів). Подібної думки дотримується й А. Філіпов: «Оцінний відтінок – це прагматична вага будь-якого поняття, невіддільна від нього і, очевидно, не є окремою значимістю» [4, с. 61]. Для вирішення цього протиріччя доцільним бачиться розглянути співвідношення функціональних компонентів можливого конотативного змісту і виділити серед них найоптимальніший.

На думку З. Сікорської, «конотація прізвиськ досягається різними засобами: внутрішньою формою слова, метафоричністю, семантико-стилістичними особливостями словотворчих частин, експресивністю звукової оболонки антропоніма» [3, с. 74]. Це спостерігається й у досліджуваному матеріалі, де наявна діалектична взаємодія двох семантичних начал – первинної (кореневої) й похідної (дериваційної). Це виявляється, з одного боку, в тому, що в повнозначному слові закладена позитивна чи негативна оцінка явищ дійсності, з іншого, – вона модифікується словотвірною. Так, В. Русанівський зазначає: «Абсолютна більшість слів із внутрішньою формою має те чи інше емоційне забарвлення, причому воно може посилюватись або спадати за рахунок утворення від цього слова дериваційних рядів із слів, що мають різний ступінь емоційної оцінки» [2, с. 53] (пор. слова *мирний, сонце, творити і війна, брудно, волочити*). Отже, оцінка й характеристика – різні поняття, причому оцінність певною мірою підпорядковує собі образність та експресивність у плані вираження, оскільки вони є засобами вираження оцінки.

Найсимптоматичнішими тут виступають прізвиська, що дають загальну оцінку, пов'язану з внутрішніми або зовнішніми характеристиками.

Н. Шульська зазначає, що близько 5 % неофіційних антропонімів Західного Полісся є «прізвиськами за загальним зовнішнім виглядом носія», які не акцентуються на окремих особливостях, а виражають оцінну характеристику зовнішнього вигляду особи в цілому. Науковець зазначає, що ці прізвиська водночас «дуже конкретні, адже здійснюють не лише точну ідентифікацію, але мають виразну характеристику. Загальний зовнішній вигляд у прізвиськах відтворює природну характеристику людини. Рідше таке враження може створюватися від другорядних чинників: одягу, який носить людина, її охайного чи неохайного вигляду, запаху тощо» [5, с. 59].

Низка оцінно-експресивної конотації у царині прізвиськ ареалу Вінниччини маркується словотвірно (афіксально): *Андрончик, Антонько, Бомбова, Бульбонова, Віталька, Жендос, Любаша, Любчас, Малюсік, Мамантьона, Матрасиха, Миколась, Миколка, Мовчунна, Светуля, Тарасік, Тарик, Юрибас, Юрик, Ярусик*. Взаємозв'язок конотації й зовнішньої оболонки слова виявляється у виразній оцінній семантиці прізвиськ, які являють собою русифіковані, просторічні або інтерферовані («суржик») лексеми, що дисонує з еталоном. Цей дисонанс переноситься й на особу, що піддається оцінці: *Алень, Артіст, Веточка, Вульф (Вовк), Закльопка, Карандаш, Левий, Невмін'яємий, Орльонок, Пушка, Седой, Сержант, Снежска, Спічка, Умний, Хароша, Хорьок*. Конотація образності, яка підпорядкована й соціальній оцінці, виражається в прізвиськах, твірні основи яких уже мають відтінок кумедного, негативно оцінюваного або недискретного. Так, прізвиська, які походять від недискретних іменників-назв страв, сипучих або рідких речовин, мають зневажливу конотацію, природа якої ґрунтується на дисонансі між предметністю людини, окремістю її особистості й невизначеністю речовинної субстанції: *Банан, Кабачок, Канторка, Ключ, Кружка, Кутя, Люлька, Паспорт, Пашет, Петрушка, Печінка, Пионо, Риба, Рубероїд, Тазік, Томат, Фара, Чарочка*. Не потребують афіксального конотативного підсилення метафорично або метонімічно перенесені у сферу прізвиськ назви з лексем, що мають

семантику неприємності, неприродності, непристойності, дефектності: *Бабуїн, Вавка, Грижа, Дишля, Каракань, Ляха, Очкарик, Пиндос, Прищ, Пукась, Тхоряка, Чимерла, Чупакабра, Чухач.*

Жіночі прізвиська, переважно андроніми та патроніми, утворені суфіксально, мають конотативний компонент, уведений суфіксами присвійності *-их-, -иц-, -яч-*, рідше *-єв-, -ич-*: *Бараниха, Баранишка*, оскільки такий тип найменування виявляє певну неповагу до особистості й має елемент згрублості: *Берчики, Бовтуниха, Бульбонові, Вальбащица, Голієва, Горішнячка, Горничиха, Дзіневич, Дракониха, Дудничка, Кабаниха*. На теренах Вінниччин існує тенденція до андронімізації жіночих прізвищ, які набувають статусу прізвиськ завдяки суфіксам присвійності, доданим до твірної основи чоловічого прізвища: *Стасенчиха, Дудничка, Дзюбиха* (*Стасенко, Дудник, Дзюбенко* відповідно), що пояснюється вирівнюванням антропоніма до біологічного жіночого роду.

Позитивно конотовані прізвиська представлені дериватами зі зменшено-пестливими суфіксами *-очк-*: *Жидівочка, Ляхівочка, Толочко*; *-ун-*: *Груня, Куня, Манюня, Шіпуня*; *-еч-+к-*: *Кмисечка, Очечки, Сонечко*; *-ик-*: *Ковтунчик, Кузнєчик, Кульчик, Куркулик, Комарик, Корінчик*, російськими, що з'явилися внаслідок мовної інтерференції («суржик»): *Лісонька, Мамантьона, Масік*. аналогічно: *Козійко, Краснуха, Крихітко, Леночка, Лисьонок, Лисичка*.

Для Вінниччини малохарактерні українські згрублі афікси в структурі прізвиськ. Серед таких можна виокремити *-л-* + флексія *-о*: *Бурмило, Доганяйло, Мазило, Шурпило*; *-ур-*: *Арматур, Бовдур, Дідурка, Ляпур, Мантур*; *-яр-*: *Мінтяра, Мадяра, Столярка*. Згрубілу конотацію з додатковими субкультурними (молодіжні субкультури «круті», репери тощо) уводять суфіксоїди й уніфікси.

Прізвиська, конотація яких пов'язана з негативним або позитивним асоціативним значенням кореневої морфеми виразно поділяються на а) деривати з позитивною конотацією (може мати відтінок іронії): *Ангелок,*

Афродіта, Балерина, Бембі, Богіня, Вомен, Кармен, Котуся, Кріпаша, Кукла, Лебідь, Леопольд, Маладець, Міледі, Модель, Нарцис, Ньюся, Одуванчик, Принц, Прося, Професор, Сабріна, Сінька, Сонечко, Тигр, Цина; б) деривати з негативною конотацією: *Бактерія, Балабуха, Банячок, Баран, Баранишка, Блоха, Блохін, Бовдур, Бовт, Бровно, Бузина, Гога, Дерев'яний, Довбак, Дубина, Дуст, Дятел, Жаба, Задавак, Кисилиця, Кірпіч, Коза, Корито, Курка, Ліпак, Лопух, Лушпай, Миша, Мікроба, Муха, Наливайко, Олень, Пшик, Пеньок, Рібізик, Свинтус, Свиня, Сеча, Телега, Тормоз, Тхоряка, Чимерла, Чухач.* Виразну конотацію іронії або доброзичливої насмішки мають складені прізвиська з елементами римування або паронимастичної гри слів: *Ігрушка-Мушка, Мото-Мото, Пуга-Тайга, Светчик-Розвідчик, Фан-Фан Тюльпан.* Природа цієї конотації полягає не тільки у формальному підсиленні співзвучністю назв, а й у тому, що один із компонентів характеризує об'єкт більш узагальнено, тоді як інший ніби конкретизує.

У сфері неофіційних антропонімів оцінка, що ґрунтується на зовнішньому вигляді особи, індуктивно узагальнює окрему деталь до її характеристики. Як зазначає Н. Шульська, подібні неофіційні антропоніми репрезентовані опозицією «гарний(а) – негарний(а)» [5, с. 60 – 61]. За вказаною дихотомією можуть бути розподілені більшість прізвиськ Вінниччини. Так, з 87 % конотативно маркованих прізвиськ 68% мають той або інший негативний конотативний компонент з гіперсемою «негарний», що виражається в аугментативності афіксів, асоційованості з коренем, що має негативний, згрубілий, дошкульний або іронічний відтінок. Необхідно зауважити, що в проекції на номінацію людини більшість характеристик, творених за механізмом метонімії або метафори, має відтінок комічного, оскільки сам факт перенесення назви предмета, тварини, дії тощо на соціальну істоту виявляє елемент неповаги або насмішкватості. Так, на перший погляд цілком нейтральні або меліоративні прізвиська типу *Борода, Верблюд, Вертальот, Вітровка, Волосинка, Гарбуз, Глобус, Горобець, Децибел, Дума, Жираф, Заєць, Зозуля, Індус, Календар, Комин, Кубік, Лис,*

Лімон, Макушка, Мізер, Одеколон, Оцет, Печериця, Сливка, Фокус, Цяця тощо мають додаткову сему предметності, надмірної деталізації зовнішності, що неодмінно трансформується в конотативну.

Отже, йдеться про діалектичне протиріччя – тонку взаємодію позитивної й негативної (демінутивної – пейоративної) конотацій. «На перший погляд, засвідчені прізвиська ніби виражають позитивну характеристику, хоч природа прізвиськової номінації вказує на протилежне: такі назви функціонують винятково з виразним негативним маркуванням [5, с. 61].

Можна зробити висновок, що конотація у сфері прізвиськ містить як логічний (оцінка), так й емоційний (експресія) компоненти. Більшість прізвиськ є виразно конотованими, тоді як нейтральними виступають тільки 92 одиниці (2,9 %), куди входять деривати, в яких відсутній характеристичний або метафоричний компонент або наявна ядрова сема «людина». Конотативний потенціал прізвиськ пов'язаний з двома морфологічними факторами – наявністю кореневої або афіксальної додаткової семантики. Словотвірна конотація присутня насамперед в андронімах та патронімах, утворених суфіксами присвійності *-их-, -иц-, -яч-, -єв-, -ич-*. Типові суфікси, що уводять позитивну конотацію – *-очк-, -ун-, -еч- + -к-, -ик-*; аугментація є малопоширеною й реалізується дериватами із суфіксами *-ур-, -л-, -яр-*. Виразну позитивно-іронічну конотацію мають складені прізвиська, що містять риму або параномастичну гру слів, творені за механізмом метонімії або метафори.

Перспектива подальших розвідок полягає у поглибленому вивченні конотативних процесів неофіційного антропонімікону досліджуваного ареалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медведєва О. Ю. Динаміка особових імен мешканців українського Придунав'я (на матеріалі Кілійського та Болградського районів Одеської області) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол.

наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ю. Медведєва. – Одеса, 2001. – 19 с.

2. Русанівський В. М. Структура лексичної та граматичної семантики /АН УРСР, Ін-т української мови ім. О. О. Потебні. / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.

3. Сікорська З. С. Прізвиська в східнословобожанських говірках / З. С. Сікорська, К. Д. Глуховцева // Ономастика східних слов'ян : тези доп. і пов. наук. семінару. – К. : Ін-т української мови НАН України, 1996. – С. 74–75.

4. Филиппов А. В. К проблеме лексической коннотации / А. В. Филиппов // Вопросы языкознания – 1978 – №1 – С.57–73.

5. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. М. Шульська – Луцьк, 2011. – 339 с.

6. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 2000. – 688 с.

У статті досліджується конотація прізвиськ Вінниччини, яка містить як логічний (оцінка), так й емоційний (експресія) компоненти. З'ясовано, що більшість прізвиськ є виразно конотованими, їхній потенціал пов'язаний з наявністю кореневої або афіксальної додаткової семантики, словотвірна конотація присутня насамперед в андронімах та патронімах.

Ключові слова: конотація, прізвисько, андронім, патронім, афікс.

In the article, the connotation nicknames Vinnitsa region that contains both logical (assessment) as well and emotional (expression) components are analysed. It was found that most of the nicknames is clearly connoted, their potential is associated with the presence of root or affixed additional semantics, derivational connotation is present primarily in andronimah and patronimah.

Key words: connotation, nickname, Andron, cartridges and affix.

УДК 811.161.2'373

**ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ЕРГОНІМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ
ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ШКОЛОНІМІВ
М. ВІННИЦІ)**

Ергонім – термін, закріплений у мовознавстві Н. В. Подольською для позначення назв ділових об'єднань людей (будь-які спілки, організації, підприємства, корпорації, заклади, угруповання, гуртки та ін.) [2; 151]. Термін «ергонімія» використовуємо для позначення сукупності назв ділових об'єднань людей.

За визначенням Лесовець Н. М., «розвиток української ергоніміки стримує недостатність свідчень про сучасний стан і динаміку в часі ергонімної системи в різних регіонах України; вивчення складу, структурних особливостей, змін, тенденцій у називанні ергооб'єктів дало б змогу визначити загальні закономірності формування та функціонування ергонімів як мовних знаків». Тому ретельне вивчення складу, лексико-семантичних та дериваційних особливостей ергонімів, мотивів номінації ергооб'єктів у різних регіонах країни залишається одним із актуальних завдань української ономастики [1; с. 2].

Ергоніми – це найменш досліджена група онімів, вивчення якої розпочалося ще в 70-х роках минулого століття, але дотепер відсутнє їх єдине термінопозначення. За останні роки у вітчизняній та російській ономастиці з'явилася значна кількість праць про найменування фірм, закладів торгівлі, сфери послуг, банків, різноманітних сервісних установ, підприємств і т.д.. Зокрема, варто відзначити таких дослідників, як-от: О. Белей, А. Беспалова, З. Бузинова, Ю. Вайрах, Л. Дубровіна, С. Земськова, Г. Зимовець, І. Ільченко, Р. Козлов, І. Крюкова, Н. Кутуза, Н. Лесовець,

А. Мезенко, О. Мікіна, Т. Новожилова, Т. Романова, В. Стародубцева, С. Шестакова, М. Шимкевич, Л. Щетинін, Д. Яловець-Коновалова та ін.

Недостатньо досліджені лексико-семантичні і дериваційні мотиви творення назв закладів освіти. Саме тому об'єктом нашого дослідження стали назви закладів, пов'язаних з освітою.

Більшість учених вважають, що семантика універсальності, котра залишилася нам від радянської епохи, активно реалізується в сучасній ергономній термінології. Універсальність демонструють і назви шкіл, дитячих садочків, університетів, інститутів та ін..

Умовно поділимо усі назви, пов'язані з освітою, на сім категорій:

- назви дошкільних закладів навчання;
- назви шкіл, ліцеїв, гімназій;
- назви позашкільних закладів освіти;
- найменування коледжів, технікумів;
- назви вищих навчальних закладів;
- назви академій, інститутів та академічних установ;
- найменування наукових установ.

Відповідно до таблиці, укладеної М. М. Торчинським, визначимо термін на позначення закладів освіти: *школоніми* (унтер-школоніми - назви дошкільних закладів; інтра-школоніми – назви загальноосвітніх шкіл; проф-школоніми – назви технікумів, коледжів, професійних училищ; екстра-школоніми – назви позашкільних закладів освіти; обер-школоніми – назви вищих навчальних закладів; академіоніми – власні назви науково-дослідних установ) [4; с. 533].

Найбільша кількість школонімів – це дошкільні заклади освіти. Тільки у Вінниці їхня кількість сягає сімдесяти семи. Декілька унтер-школонімів (назви дошкільних закладів) складаються лише з аббревіатури «ДНЗ» (що означає «дитячий навчальний заклад») з номерним показником, наприклад, ДНЗ № 1, ДНЗ № 7, ДНЗ № 6, ДНЗ №61 та ДНЗ № 77.

Але переважна більшість назв твориться додаванням до абрєвіатури ДНЗ однослівних назв, що походять від апелятивної лєксії:

- із назвами-фітонімами: два ергоніми «Колосок» (ДНЗ № 17 і 51), дві «Калинки» (ДНЗ № 10 і 45), два «Дзвіночка» (ДНЗ № 14 і 27), дві «Берізки» (ДНЗ № 23 і 75), ДНЗ № 9 «Гвоздика», ДНЗ № 59 «Вишенька», ДНЗ № 46 «Соняшник», ДНЗ № 42 «Пролісок», ДНЗ № 34 «Ромашка», ДНЗ № 28 «Незабудка», ДНЗ № 25 «Фіалка».

- із відзоонімами назвами: два «Журавлики» (ДНЗ № 72 і 38), ДНЗ № ДНЗ № 43 «Яструбок», ДНЗ № 30 «Світлячок», дві «Ластівки» (ДНЗ № 13 і 36), ДНЗ № 16 «Бджілка».

- від космонімів (назв космічних об'єктів) теж утворилися оніми на позначення унтер-школонімів, з них, аж три - «Сонечка» (ДНЗ № 74,77, 31) та одна «Зірка» (ДНЗ №18).

Однослівні, які походять від дитячих антропонімних назв: ДНЗ № 58 «Марічка», ДНЗ № 21 «Оленка», ДНЗ №4 «Катруся».

А також однослівні назви пов'язані із назвами мультфільмів, казок: два «Теремки» (ДНЗ №№ 39 і 73), «Казочка» (ДНЗ №5 і 37), ДНЗ № 6 «Шоколадка», ДНЗ № 60 «Зернятко», дві «Веселки» (ДНЗ № 52 і 26), ДНЗ № 50 «Райдуга», ДНЗ № 47 «Струмочок», ДНЗ № 35 «Віночок», ДНЗ № 24 «Вогник», ДНЗ № 2 «Краплинка», ДНЗ № 3 «Перлинка». Також є кілька двослівних відапелятивних назв, пов'язаних із назвами дитячих казок: ДНЗ № 57 «Дружна сімейка», ДНЗ № 29 «Золотий ключик», ДНЗ № 71 «Золота рибка».

Зауважимо, що переважна більшість унтер-школонімів творяться за допомогою зменшувальних суфіксів або лексем зі зменшувально-пестливим значенням, що закономірно для номінації дитячих навчально-виховних закладів не тільки на Вінниччині, але й в інших регіонах України (Київ: «Даринка», «Дюймовочка», «Вербиченька», м. Севастополь: «Роднічок», «Берьозка», м.Львів: «Віночок», «Перлинка» та ін.): ДНЗ № 47 «Струмочок» (зменшувальний суфікс –чок-), ДНЗ № 60 «Зернятко» (зменшувальний суфікс

–ятк-), ДНЗ № 43 «Яструбок» (зменшувальний суфікс –ок-), ДНЗ № 59 «Вишенька» (зменшувальний суфікс –еньк-) , ДНЗ № 4 «Катруся» (пестлива форма від антропоніма «Катерина») та ін.

Інтра-школоніми міста Вінниці й районних або сільських шкіл різняться. У маленьких містечках або селах ергонімний термін складається з кількох слів: Навчально-виховний заклад *«Загальноосвітня школа I –II (або I-III) ступенів...»*, далі топонімні назви (назва села + назва району і області): *с.Чорномин Піщанського району Вінницької області. Або ж: Юрківська загальноосвітня школа I-III ступенів Тульчинської районної ради Вінницької області.*

Інколи до ступенів додають лексеми «-лицей» або «-гімназія», наприклад: *Піщанський навчально-виховний заклад «Загальноосвітня школа I-III ступенів-гімназія»* або *Піщанський навчально-виховний заклад «Загальноосвітня школа I-III ступенів-лицей».*

Трапляється й додавання антропоніма з іменною ознакою: *Немирівський навчально-виховний заклад «Загальноосвітня школа I-III ступенів №1 ім. М. Д. Леонтовича – гімназія.*

Є декілька спеціальних шкіл: *«Піщанська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат»*, *«Брацлавська загальноосвітня школа-інтернат I-III ст.»* (для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування), *«Ситковецька допоміжна школа-інтернат»* (для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування), *«Тульчинська загальноосвітня школа-інтернат I-III ст.»* (для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування).

Інтра-школоніми міста Вінниці переважною більшістю складаються з ергонімного терміна *«Навчальний заклад «Загальноосвітня школа I – III – ступенів»* , далі додається номер, наприклад, *«№26»* і вказується власник навчального закладу: *«Вінницької міської ради».*

Інколи додається антропонім (наприклад, імені Т.Г. Шевченка) або статус школи (лексеми ліцей, гімназія) або ще й уточнюється напрямок поглибленого вивчення предметів (*Вінницький технічний ліцей*).

В освітньому просторі міста представлені й альтернативні приватні загальноосвітні заклади. Найстарший з них – школа «АІСТ» гідно представляє не лише Вінницю, а й Україну серед асоційованих шкіл ЮНЕСКО. Значно зріс авторитет приватної гімназії «Дельфін». Ергонімні назви цих шкіл цікаві тим, що до ергонімного терміну «загальноосвітня приватна школа» додається лексема «-гімназія» і відапелятивний зоонім («Аіст» чи «Дельфін»). Цікаві назви і тим, що «Аіст» (українською «Лелека») асоціюється у фантазії дитини із тим, хто дітей приносить у світ, а «Дельфін» - із найрозумнішою тваринкою! Такий хід є і маркетинговим, тому що приватним школам потрібно продавати свою якісну освітню продукцію і подібні назви виконують і рекламну функцію.

Позашкільна освіта – запорука розвитку творчих здібностей дитини, розвитку її нахилів і вподобань. В області діє програма розвитку позашкільних навчальних закладів. В районах діють Станції технічної творчості, Станції натуралістів, є там і свої позашкільні заклади.

Екстра-школоніми – позашкільні освітні та виховні заклади, переважно складаються з багатослівного ергонімного терміна, який побудований за принципом: регіон + віковий ценз + призначення школи: *Вінницька дитяча школа мистецтв, Міжшкільний навчально-виробничий комбінат, Вінницький міський палац дітей та юнацтва.*

Інколи додається відапелятивна назва: *Вінницький міський центр художньо-хореографічної освіти дітей та юнацтва «Барвінок», Мистецька студія «Барви України», Комунальний заклад «Центр позашкільної освіти «Школа успіху».*

Трапляються ергоніми з абрєвіатурними скороченнями та додаванням відапелятивних промовистих назв: *МПП «Зоря», КЗ «Вінницький міський клуб», С/К «Богатир»* (спортивний комплекс: тренують силові

багатоборства), С/К «Золота рукавичка» (спортивний комплекс – тренують боксерів, тому «Золота рукавичка»), С/К «Маяк» (басейн – тому «Маяк»), С/К «Авангард» (у спорті головне бути в авангарді, на чолі).

Велика група ергонімів – проф-школоніми – назви навчальних закладів професійного спрямування. Переважна більшість цих лексем багатокomпонентні і побудовані доволі примітивно: Місце навчального закладу + спеціалізація і номер (останній може не зазначатися): *Барське педагогічне училище; Вище професійне училище №11 м. Вінниці, Вище художнє професійно-технічне училище № 5 м. Вінниці, Вінницький центр професійно-технічної освіти переробної промисловості, Вінницький центр професійно-технічної освіти технологій та дизайну, Центр професійно-технічної освіти торгівлі та харчових технологій, Вінницьке вище професійне училище сфери послуг, Вінницьке міжрегіональне вище професійне училище, Центр професійно-технічної освіти №1 м. Вінниці.*

Усі обер-школоніми – найменування вищих навчальних закладів – багатокomпонентні й, крім основної назви, переважна більшість ВНЗ мають свої абрєвіатурні скорочення: *Вінницька філія КІБІТ, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (ВДПУ), Вінницький кооперативний інститут (ВКІ), Вінницький національний аграрний університет (ВНАУ), Вінницький національний медичний університет імені Миколи Пирогова (ВНМУ), Вінницький національний технічний університет (ВНТУ), Вінницький соціально-економічний інститут ВМУРОЛ "Україна", Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Вінницький фінансово-економічний університет (ВФЕУ), Донецький національний університет (ДонНУ).* Побудовані теж за єдиною схемою: Місто заснування ВНЗ + статус + спеціалізація + лексема «інститут» або «університет» і ще може додаватися антропонім: *імені М. І. Пирогова або Михайла Коцюбинського.*

Мала група ергонімів, але не менш вагома для регіону – академіоніми – власні назви науково-дослідних установ. Побудовані ці ергоніми за

трафаретом, який успадкований ще за радянських часів: вказівка на статус дослідницького закладу + відапелятивна або аббревіатурна назва. Наприклад: *Науково-дослідний інститут «Гелій», Вінницький філіал ДП «Державний науково-дослідний та проектно-вишукувальний інститут "ДІПРОЕКТРЕКОНСТРУКЦІЯ»* та ін.

Отже, ми структурували школоніми за їхніми денотатами. Виявили, що більшість ергонімів цієї групи будуються за штампами радянської доби. Хоча у лексемах новостворених школонімів з'являються змістові елементи, значення яких можна логічно пояснити. У подальших студіях передбачаємо детальніше розглянути особливості дериваційної структури сучасних ергонімів Вінниччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лесовець Н. М. Ергонімія м. Луганська : структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.10.02.01 – «Українська мова» / Н. М. Лесовець. – Луганськ, 2007. – 19 с.
2. Подольская Н. В. Словарь ономастической терминологии. 2-е изд. переработ. и доп. / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
3. Сучасний словник іншомовних слів / Уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : Монографія / М.М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.

У статті йдеться про закономірності будови школонімів як онімних одиниць, про їхню внутрішню вмотивованість. Велике розмаїття денотатів школонімів дало змогу виокремити такі групи як унтер-школоніми, інтра-школоніми, проф-школоніми, екстра-школоніми, обер-школоніми, академіоніми.

Ключові слова: ергонім, школонім, унтер-школоніми, інтра-школоніми, проф-школоніми, екстра-школоніми, обер-школоніми, академіоніми.

The article deals with the structure of shkolonims as onimnyh units, their inner motivation. A large variety of denotations shkolonims is differentiated into some groups such as non-shkolonimy, intra-shkolonimy, Sci-shkolonimy, extra-shkolonimy chief shkolonimy, akademionimy.

Keywords: *ergonems, shkolonim, non-shkolonimy, intra-shkolonimy Sci-shkolonimy, extra-shkolonimy chief shkolonimy, akademionimy.*

Наталія Григорук

(м. Хмельницький)

УДК 81'367.622.12/373.237:161.114.1 (045)

СЛОВОВІРНИЙ СПЕКТР НОМІНАЦІЙ СПОРТИВНИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ

«Словотвірна класифікація власних назв ґрунтується на визначенні їхнього способу творення і є однією із найбільш поширених та лінгвістично опрацьованих, оскільки на дериваційні особливості онімів постійно звернена увага дослідників» [6, с. 358]. Це стосується і перших ономастичних студій (зокрема словотвірна градація власних географічних назв О. М. Селіщева передбачає виокремлення непохідних і афіксальних дериватів [див.: 5], і сучасних ономастичних досліджень, причому з'ясування дериваційних особливостей пропріальних одиниць може бути основним завданням, поставленим у роботі (наприклад, «Словотвір ад'ектонімів у сучасній словацькій літературній мові» [див.: 8]), а може входити до складу комплексної характеристики певного типу онімів, причому найбільш часто аналізувалася словотвірна структура антропонімної і топонімної систем української мови, зокрема прізвищ і прізвищевих назв (наприклад «Прізвища Лубенщини» [див.: 3]) та ойконімів (на зразок

«Походження назв населених пунктів Покуття» [див.: 1]) і гідронімів (наприклад «Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя» [див.: 4]) певних територій). Окремі дослідження стосувалися й ергонімікону (наприклад: «охарактеризувати способи творення відантропонімних та відтопонімних назв ділових об'єднань людей» [7, с. 2]).

Складником ергонімії є власні назв спортивних команд – командоніми. Первинний аналіз їхніх особливостей дозволяє зробити висновок про тісний зв'язок таких пропріативів з номінаціями спортивних товариств і відомств.

Історія фізкультурного руху засвідчує, що спочатку в одному товаристві культивувалося декілька видів спорту, а змагання між членами одного чи кількох товариств відбувалися без професійних правил, що не сприяло і узаконенню їх результатів, а значить – не потребувало і номінацій команд, які брали участь у поєдинках.

Із часом ситуація змінилася, і почали формуватися офіційні правила, на основі яких організовувалися турніри, які спочатку мали статус регіональний (передусім міський або міжміський), а потім – і загальнодержавний та міжнародний.

Зрозуміло, що наявність значної кількості учасників змагань призвела до появи різних моделей їх найменування. Найбільш часто команди отримували назву від номінації того товариства, до якого належали спортсмени. Додатковим засобом ідентифікації могли бути числівники, які вказували, наприклад, на рік народження гравців або просто на порядковий номер команди; також до найменування могли приєднуватися назви міст, фірм-спонсорів та інші лексеми.

Таким чином іменувалася абсолютна більшість спортивних команд і в радянські часи, оскільки відомчий принцип організації фізкультурно-спортивного руху в СРСР був провідним.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в Україні ситуація частково змінилася, і тепер основну роль відіграє клубна система, яка, проте, часто має безпосередній зв'язок зі спортивними товариствами, які існували раніше [див.: 2, с. 89].

Як бачимо, номінація спортивних команд тісно пов'язана з історією спортивних товариств і відомств. Відсутність наукових праць, присвячених словотвірній характеристиці системи найменувань вказаних спортивних осередків, і зумовлює актуальність теми нашої статті.

«На основі аналізу перерахованих вище наукових праць можна визначити два основні словотвірні типи власних назв – морфологічний і лексико-семантичний, які, у свою чергу, поділяються на низку видів та підвидів» [6, с. 376], оскільки, «незалежно від рівня розвитку дериватології, завжди можна визначити, чи похідне слово утворене за допомогою словотвірного форманта, шляхом певної трансформації твірної основи (морфологічний спосіб творення), чи шляхом набуття нового значення, без зміни структури твірного слова (лексико-семантичний спосіб творення) [6, с. 393].

Взагалі в ономастиці словотвір різних типів власних назв не відзначається значним переважанням одного зі способів над іншим. Однак серед власних назв спортивних товариств і відомств засвідчено цілковите домінування лексико-семантичного словотворення над морфологічним.

Так, серед 178 номінацій лише 10 (5,6 %) можна кваліфікувати, причому досить умовно, як суфіксальні деривати або аббревіатури. Натомість усі інші оніми утворені шляхом власне семантизації (126, або 70,8 %) або синтаксичним способом (42, або 23,6 %). Плюралізація й акцентуація серед таких номінацій не представлені.

«Власне семантизація як процес переходу слів у певні розряди власних назв без будь-якої зміни їхньої граматичної структури та звучання багатьма ономастами членується, по-перше, на онімізацію і трансонімізацію» [6, с. 377].

Онімізуються іменники, які можна поділити на низку підгруп з різною продуктивністю.

Найбільш часто фіксуються спортивні товариства і відомства, похідні від назв професій (35, або 19,7 %), причому значна частина таких номінацій побутує у спортивній ономастиці і сьогодні: «Будівельник», «Металіст», «Металург», «Хімік», «Шахтар». Значна частина подібних онімів

фіксувалася в середині ХХ ст., а нині практично зникла («Медик», «Моряк», «Учитель», «Цукровик», «Шерстяник»). Серед таких номінацій фіксуються й іншомовні лексеми («Пахтакор», що в перекладі з узбецької мови означає «бавовняр», однак найбільше таких найменувань пов'язано зі словом «колгоспник»: грузинське «Колмеурне», вірменське «Колтнтесакан», молдавське «Колхознікул», туркменське «Колхозчи», азербайджанське і киргизьке «Колхозчу» тощо, які зараз теж майже відсутні в ономастиконі). Слід також відзначити відмінність між способом утворення власне назви професії і найменуванням спортивного товариства, похідним від неї (наприклад, професія «суднобудівник», безумовно, утворена суфіксальним способом від прикметника «суднобудівний», а назва ДСТ «Суднобудівник» – уже шляхом власне семантизації).

Середню продуктивність (в межах 5–10 %) мають такі онімізовані групи лексики, як:

1) номінації абстрактних категорій, значна частина яких конотує додаткові відтінки у значенні, більш-менш наближені до таких визначальних у спорті понять, як сила, витривалість, спритність і под. («Авангард», «Гарт», «Темп»; естонське «Ййуд» і казахське «Кайрат» зі значенням «сила»), причому лише три номінації безпосередньо стосуються спорту («Рекорд», «Спринт», «Старт»);

2) найменування осіб не за професійними ознаками («Босць», «Ентузіаст», «Патріот», «Снайпер», «Товариш»), причому достатньо багато власних назв мало ідеологічний (у ті часи – комуністичний) підтекст («Більшовик», «Комунар»);

3) назви речовин і матеріалів («Азот», «Каучук», «Руда», «Сталь», «Цемент»), які певною мірою стосуються професійної діяльності членів ДСТ; аналогічну семантику часто мають й абстрактні лексеми («Енергія», «Здоров'я», «Знання», «Мистецтво», «Наука»). До цієї групи варто віднести і номінації добровільних спортивних відомств, зокрема й іншомовного походження, пов'язані зі словами «праця» (вірменське «Аишатанк», казахське «Енбек», туркменське «Захмет», узбецьке «Мехнат», російське

«Труд») та «колос» (латвійське «*Варпа*», українське «*Колос*») або «урожай» (азербайджанське «*Месхул*», російське «*Урожай*», таджицьке «*Хосилот*»);

4) найменування конкретних об'єктів, які теж можуть мати професійну конотацію («*Зеніт*», «*Моноліт*», «*Об'єктив*»). Це, зокрема, і назви транспортних засобів та їхніх частин («*Динамо*», «*Літак*», «*Локомотив*», «*Мотор*», «*Торпедо*», «*Трактор*»; саме ці пропріативи і сьогодні достатньо популярні у спорті), і найменування місця роботи («*Забій*», «*Лісослав*», «*Прибій*»).

Малопродуктивні (до 5 %) у ролі твірних лексем інші апелятиви, як-от:

1) назви явищ природи («*Блискавка*», «*Іскра*», «*Полум'я*»);

2) просторові номінації (литовське «*Жальгіріс*», тобто «зелений ліс»; «*Комуна*», «*Луг*», «*Плай*»);

3) зоолексеми («*Буревісник*», «*Мураха*», «*Орел*», «*Сокіл*»);

4) найменування інших денотатів: як конкретних («*Вимпел*», «*Пласт*», «*Салют*», «*Стріла*»), так і абстрактних («*Правда*»; грузинське «*Гантіаді*», тобто «світанок»).

Трансонімізація як дериваційний різновид власних назв спортивних товариств менш продуктивна (16, або 8,9 %). Серед твірних основ таких пропріальних одиниць засвідчено насамперед топоніми, зокрема найменування країн («*Молдова*», «*Русь*», «*Таджикістан*», «*Україна*»), рік та озер (латвійське «*Даугава*», литовське «*Нямунас*», вірменське «*Севан*»), гір («*Бескид*», «*Чорногора*»).

Фіксуються й антропоніми, які в основному вказують на очільників національно-визвольних рухів («*Гонта*», «*Довбуш*», естонське «*Калев*», «*Кармалюк*», «*Мазена*», «*Спартак*»).

Структурна характеристика власних назв спортивних відомств засвідчила перевагу двокомпонентних конструкцій, зокрема двох моделей: «іменник + іменник» (21 або 50 %) та «іменник + прикметник» (15, або 35,7 %).

Серед синтаксичних побудов першого типу домінують поєднання назви професії з топонімом: назвою республіки («*Медик Грузії*», «*Медик*

Узбекистану», «Учитель Казахстану») або регіону («Борошно мел Півдня», «Будівельник Сходу», «Лісоруб Сходу», «Металург Центру», «Рибник Півночі») – всього 16 номінацій. Подібними структурно є і 3 власні назви типу «Локомотив Півдня», а також «Старт Сходу». Ідеологічною за своєю сутністю є пропріальна одиниця «Крила Рад».

Між онімами другого типу теж переважає поєднання з іменниками прикметника - колоратива «червоний» з ідеологічним навантаженням (7, або 46,7 %: «Червона зірка», «Червоний джигіт», «Червоний прапор», а також «Рот Фронт» – «червоний фронт»). Відповідний підтекст мають й інші власні назви: «Пролетарська перемога», «Трудові резерви», «Юний спартак» – комуністично-радянське забарвлення; «Російська дружина», «Руський сокол» – етнічно-патріотичне. Локативну або квалітативну мотивацію мають такі найменування спортивних товариств, як «Далекосхідний будівельник», «Кольорові метали» і «Чорноморська Січ».

Багатокомпонентні спортивні номінації досить різнопланові за структурою, складом, семантикою твірних основ і мотиваційними особливостями. В усіх онімах до їх складу входять іменники і прикметники в різних поєднаннях: «іменник + іменник + прикметник» («Товариство забав рухових», «Товариство січових стрільців»), «іменник + прикметник + прикметник» («Комсомольський спортивний флот»), «іменник + складена власна географічна назва» («Локомотив Середньої Азії») та інші моделі («Клуб імені Жовтневої революції», «Українська спортова централь Америки і Канади»).

«Морфологічний спосіб творення має такі різновиди: афіксальний, безафіксний, складання (часто комбінується з афіксацією, утворюючи комбінований, змішаний, підвид), конверсія» [6, с. 377]. Як уже зазначалося, у системі спортивних найменувань він малопродуктивний і представлений лише абрєвіацією і суфіксацією (відповідно 6 і 4 пропріативи).

Абрєвіатури трапляються літерні (ВДФСТ, або «Всесоюзне добровільне фізкультурно-спортивне товариство», ЦСКА, або «Центральний спортивний

клуб армії»), звукові (*КИМ*, тобто «комуністичний інтернаціонал молоді»), складові («*Сільмаш*», тобто «сільське машинобудування») і мішані («*Автомотор*», тобто «автомобільний мотор»). Варто зазначити продуктивність у мовленні двох перших повних форм назв спортивних товариств, а також можливість кваліфікувати назви «*Автомотор*» і «*КИМ*» як семантичні утворення, оскільки вони функціонували у мові і поза межами спортивної ономастики.

Аналогічний висновок можна зробити і стосовно суфіксальних дериватів «*Дзержинець*», «*Сталінець*» і «*Стахановець*», які теж номінували прихильників adeptів радянської влади і могли фіксуватися у тогочасному живому мовленні, як і пропріатив «*Казанка*», дериватологічно пов'язаний із Казанською залізницею.

Таким чином, власні назви спортивних товариств і відомств переважно утворювалися шляхом власне семантизації і синтаксичним способом.

Твірними основами пропріативів першого типу найбільш часто були найменування професій; менш продуктивні назви абстрактних категорій, номінації конкретних об'єктів, найменування осіб не за професійними ознаками, назви речовин і матеріалів.

Менш продуктивна як дериваційний різновид власних назв спортивних товариств трансонімізація, зокрема перехід у найменування ДСТ топонімів і антропонімів.

Серед синтаксичних структур переважають двокомпонентні конструкції двох типів: «іменник + іменник» та «іменник + прикметник».

Епізодично трапляються аббревіатури і суфіксальні деривати.

На перспективу варто розглянути словотвір, семантику твірних основ і мотивацію власних назв спортивних товариств і відомств у проекції на хронологічний період (наприклад, під час перебування України у складі інших держав (Австро-Угорщини, Польщі, Росії, Румунії тощо), у радянський час і після проголошення незалежності нашої держави).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття : монографія / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 143 с.
2. Григорук Н. В. Становлення системи найменувань спортивних товариств та відомств України / Н. В. Григорук // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Випуск ІХ. – Хмельницький, 2015. – С. 88–97.
3. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 197 с.
4. Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя : монографія / В. В. Лучик. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
5. Селищев А. М. Из старой и новой топонимики / А. М. Селищев // Избранные труды. – М. : Просвещение, 1968. – С. 45–96.
6. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 551 с.
7. Цілина М. М. Ергоніми м. Києва : структура, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / М. М. Цілина. – К., 2006. – 23 с.
8. Шпілько І. М. Словотвір ад'ектонімів у сучасній словацькій літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 – слов'янські мови / І. М. Шпілько. – К., 2003. – 20 с.

У статті описано словотвірні особливості власних назв спортивних товариств України. Встановлено, що такі найменування переважно утворювалися шляхом власне семантизації і синтаксичним способом. Твірними основами онімів першого типу найбільш часто були назви професій. Серед синтаксичних структур переважають двокомпонентні моделі «іменник + іменник» та «іменник + прикметник».

Ключові слова: *власна назва, добровільне спортивне товариство, словотвір, власне семантизація, синтаксичний спосіб.*

This article describes word-formative features of Ukrainian sports associations' proper names. It was determined that such names were formed mainly by properly semantization and syntactic way. The generating bases of the first type onims mostly were the names of professions. Among the syntactic structures two-components models the «noun + noun» and «noun + adjective» models dominate.

Key words: *proper name, voluntary sports association, word formation, properly semantization, syntactic way.*

Юлія Коношевич

(м. Вінниця)

УДК 811.16373.231:392.91

Наук. керівник – д. філол. н., проф. Павликівська Н. М.

СТАТУС ПРІЗВИСЬКА У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Прізвиська як засіб номінації людей посідають важливе місце в антропонімній системі. Неофіційні іменування людей становлять особливий клас пропріальної лексики.

Лінгвісти, студіюючи антропонімний матеріал, намагалися подати своє тлумачення терміна «прізвисько». Проте всі ці дефініції неповні, однобічні, переважно акцентовані на однакових чинниках появи народно-побутових антропонімів, тоді як інші важливі фактори або зачеплені частково, або лишені поза увагою. Це пояснюємо специфічністю прізвиська порівняно з іншими антропонімними одиницями, про що говорять Г. і Д. Бучки: «Сам термін прізвисько навіть по відношенню до індивідуальних іменувань не має чітких границь, він досить невиразний і неоднозначний» [7, с. 293].

Словник української мови подає таке визначення: «Прізвисько – найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок» [4, с. 108].

На думку І. Сухомлина, неофіційне прізвище (прізвисько) відбиває реальні риси зовнішності, характеру носія або свідчить про ступінь родинних стосунків його з іншими членами сім'ї. С. Зінін називає прізвиськами слова, які «даються людям у різні періоди життя і під якими вони відомі в досить замкнутому колі суспільства» [3, с. 120].

П. Чучка в енциклопедії «Українська мова» подає опис терміна, де зазначає, що прізвисько (вуличне прізвище, кличка) – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу [7, с. 293].

В інших словниках наявні такі визначення: «Прізвисько – назвисько, назва, дана від якоїсь якості душевної чи тілесної або за якимось діянням»; «Прізвисько – ім'я, яке приложили до когось за жартом чи за якимось випадком»; «Прізвисько – назва, дана людині крім її імені, і яка містить в собі вказівку на яку-небудь рису характеру, зовнішності, діяльності особи» [9, с. 50].

В. Охримович зазначає: «Кожде прозвище є на те, щоби відрізнити одну людину від другої, і в тім напрямі прозвища є доповненням і підмогою імен хрестних, котрі у різних людей бувають однакові» [7, с. 294].

А. Коваль подає таке визначення: «Влучна назва, дана людині, пізніше ставала її прізвиском... Прізвиська – це характеристики, які найчастіше даються позаочі, коли про когось розмовляють у третій особі» [9, с. 51].

У визначенні запропонованому І. Огієнко вказується, що прізвисько – це найменування, яке дається іноді людині, особливо у сільських громадах, щоб характеризувати її зовнішній вигляд, вдачу, звички [8, с. 25].

М. Дуйчак зауважує: «Прізвисько – це вид антропоніма, це додаткове ім'я, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені). Прізвиська завжди мотивовані. Прізвисько, належачи до класу власних імен, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію» [7, с. 294].

Прізвисько – це додаткове неофіційне ім'я, дане людині іншими людьми відповідно до її характерних рис, обставин, що її супроводять у житті, за якоюсь аналогією, за походженням і іншими мотивами [6, с. 80].

Н. Парфьонова вважає: «У момент номінації прізвиська виконують характеризуючу функцію, тобто іменують людину і дають оцінку її особи за яскравими ідентифікуючими особливостями» [9, с. 51].

Деякі лінгвісти у визначенні терміна «прізвисько» репрезентують якийсь один фактор появи і побутування вуличного антропоніма, що звісно має бути врахованим, але не повинен бути визначальним для всіх неофіційних іменувань. Зокрема, Я. Бистронь указує, що прізвиська – «це живі утворення», А. Мирославська – «прізвиська звичайно даються жартома, глузуючи, мають експресивне забарвлення» [7, с. 294].

Я. Чорненький в основу прізвиська ставить асоціацію, Ч. Косиль зазначає, що прізвисько головне в учнівському середовищі, О. Чеслікова вуличну назву пов'язує з неофіційним контактом, стверджуючи, що прізвисько не обов'язкове у вживанні з іменами та прізвищами.

Н. Подольська розуміє під прізвиськом додаткове ім'я, дане людині її оточенням відповідно до характерної риси, певної життєвої обставини чи за якоюсь аналогією. Неофіційне прізвище – це побутове прізвище, яке існує паралельно з офіційним, тільки не занотоване у документах [3, с. 121].

М. Худаш визначає: «Прізвиська – це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, у різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимсь незвичайним випадком, що з ними трапився, і за якими вони потім відомі лише в близькому оточенні» [6, с. 83].

Прізвисько – це неофіційне найменування, яке побутує лише в усному мовленні, відображає світогляд наших сучасників, умови їх життя.

У визначенні, запропонованому Ю. Редьком, акцентовано на тому, що виникнення прізвиська було завжди мотивоване і його значення добре зрозуміле як носієві, так і тим, хто прізвисько вигадав. Зауважений

лінгвістом фактор функціонування вуличного антропоніма важливий, оскільки кожне прізвисько дійсно внутрішньо мотивоване, навіть якщо мотив номінації давно втрачений і не збережений у пам'яті комунікаторів.

В етнографічному аспекті подає тлумачення прізвиська В. Чабаненко, окреслюючи вуличне найменування як витвір народу. Дослідник зазначає, що в прізвиських відбиті культурні, соціально-економічні й політичні обставини народного життя, виявлена естетика народного мислення, образність і дотепність народного мовлення [7, с. 294-295].

Вуличні назви виявляють оригінальну мовотворчість народу, тому прізвиська навіть уважають різновидом фольклору. С. Крижанівська пише, що «прізвиська – різновид фольклору, одного з найважливіших об'єктів етнографії. Вони увібрали і відобразили смаки, спостережливість, оцінювання народу» [8, с. 22].

О. Даніліна розуміє: «Сучасні прізвиська – це клас мовних одиниць словесного чи синтаксичного подільного характеру, які служать неофіційними назвами, характеристиками різних реалій, що відрізняються своєрідними принципами номінацій, обмеженою сферою вживання, і виконують специфічну функцію у мовленні» [1, с. 296].

Деякі лінгвісти схильні трактувати прізвисько знаком. Якщо комунікальна спільнота сприйме лексему не тільки як характеристику особи, але як і її ідентифікаційний знак, тоді народжується антропонім. О. Даніліна розглядає антропоніми неофіційної сфери функціонування як соціальні знаки, тоді, як за П. Чучкою, прізвисько трактуємо як індивідуальний знак. Текст прізвиська як «макрознак» визначає Н. Федотова: «Лінгвокреативний процес творення прізвиська полягає в кодуванні знаків мотиваційного тексту в єдиному знакові-символі, який репрезентує характерні особливості образу людини, а значить, може називатися терміном «макрознак» [5, с. 5].

На думку Н. Шульської, «прізвисько – це неофіційне одно- чи багатолексемне найменування особи чи кількох осіб, яке дає найменувальний, щоб підкреслити особливу домінуючу рису, що вирізняє

денотата серед інших, ідентифікує, конкретизує його. Прізвиська обов'язково емоційно насичені – негативні (найчастіше) чи позитивні (рідше)» [7, с. 295].

А. Суперанська зазначає: «Прізвиська представляють неофіційні найменування людей, присвоєні їм співвітчизниками (сусідами, товаришами по роботі, навчанні і т. д.)» [3, с. 74].

Н. Федотова вважає, що «прізвиська – це антропоніми неофіційної сфери функціонування, які виражаються одним чи кількома словами та вживаються як стислі тексти, що відрізняються формальною структурно-семантичною нерозгорнутістю й розкриваються в мотиваційному/інтерпретаційному тексті» [7, с. 296].

М. Я. Наливайко у своїй дисертації подає таке визначення прізвиська: «...неофіційне іменування, яке дають номінатори особі чи колективі людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість» [2, с. 5].

М. Лесюк стверджує, що «прізвисько – це неофіційна розрізнявальна назва особи, що має додаткову інформативність і відома певному колу осіб»; Н. Хрустик вважає, що прізвиська потрібно розглядати як різновид фольклору: «Неофіційні антропоніми, як і твори різних видів усної народної творчості, відзначаються емоційністю, виразністю. Багатство почуттів, найтонші їх нюанси, часто невловимі, містяться у семантиці прізвиськ» [7, с. 296].

О. Вербовецька зауважує, що «номінатори за допомогою прізвиськ називають конкретну особу, оцінюють її, характеризують, підкреслюють в денотаті якусь визначну рису або декілька рис зовнішності, характеру, поведінки, місця проживання і т. ін., тобто таких рис, якими носій відрізняється від інших осіб» [9, с. 51].

С. Г. Крижанівська зазначає, що «прізвиська – різновид фольклору, одного з найважливіших об'єктів етнографії. Вони увібрали і відобразили смаки, спостережливість, оцінювання народу» [7, с. 295].

На позначення прізвиस्क є багато синонімів. О. Горбач наводить терміни прітик, прізва, В. Охримович – сільські прізвища, І. Франко – людіві прізвища, М. Зубрицький – селіві назви чи прізвища, І. Трійняк – ім'я-прізвисько, Ю. Редько, М. Сумцов – вулична клічка, В. Корнилович – народні родові прізвища, А. Пашківський – вуличні прізвиська, Г. і Д. Бучки – назви по-вуличному, продомки, прозівки (їх використовують жителі Бойківщини на окреслення сімейно-родових неофіційних назв). П. Чучка стверджує, що на Закарпатті стосовно неофіційних особових власних назв уживані терміни прізвиско, прізивко, прізивка, називка, називко, назвище, вуличное мя [7, с. 295]. На різних територіях їх називають як прізвиська, гүлични назви, менюхи (від дієслова манүшити 'кепкувати, дражнитися'), менюши, применюхи, тателі, відірки, візвіська, прізви, прозівки, по-пудвірному.

Отже, науковці розглядають *прізвисько* як термін, що потребує повного детального опису і чіткого розмежування, які саме антропоніми якими термінами називати. На сьогодні існують різні тлумачення прізвиська слов'янськими мовознавцями від традиційного визначення «прізвисько як неофіційне ім'я людини» до порівняно нових «прізвисько як знак», «прізвисько як асоціація», «прізвисько як різновид фольклору», «прізвисько-інтертекст», «прізвисько-цитата», «прізвисько-речення».

У подальших наукових студіях розглянемо сучасні неофіційні найменування мешканців с. Коритня Монастирищенського району Черкаської області.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилина Е. Ф. Прозвища в современном русском языке / Е. Ф. Данилина // Восточно-славянская ономастика. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1979. – С. 296–297.

2. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / М. Я. Наливайко ; Національний авіаційний університет. – Київ, 2011.

3. Наливайко М. Я. Сучасні прізвиська переселенців з Лемківщини / М. Я. Наливайко // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті / Уклад. Панцьо С. Є., Свистун Н. О. // Studia methodologica. – Вип. 27. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2009. – С.119–122.

4. Словник української мови : в 11-ти т. [ред. кол. І. К. Білодід та ін]. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1977.

5. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини : когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис.... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Федотова ; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2008.

6. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977.

7. Шульська Н. М. Прізвисько як об'єкт наукового опису (до дефініцій терміна) / Н. М. Шульська // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Філологія. – Вип. XXIX–XXXI. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2011. – С. 292–296.

8. Шульська Н. М. Прізвиськовий фольклор Західного Полісся : зменшено-пестливі форми / Н. М. Шульська // Яровиця : наук.-метод. та культ.-просвіт. часопис. – 2014. – № 4(6). – С. 21–26.

9. Шульська Н. М. Сімейно-родова антропонімія Західного Полісся / Н. М. Шульська // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 50–54.

Питання ономастичної термінології досі залишається не розв'язаним тому, що неофіційні антропоніми ніде не фіксуються і побутують лише в усній комунікації. У статті досліджено дефініції терміна прізвисько, подано його розуміння слов'янськими лінгвістами. Представлено найуживаніші синоніми прізвиськ.

Ключові слова: антропонім, прізвисько, синонім, дефініція.

The question of onomastic terminology remains is not decided until now because unofficial anthroponomy are nowhere fixed and used only in oral communication. Definition of term «nickname», it's understanding by Slavic linguists are investigated in the article. The most used synonyms of nicknames are presented.

Key words: antroponim, nickname, synonym, definition.

МОВА І СОЦІУМ У ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ

Інна Завальнюк

(м. Вінниця)

УДК 81' 367.335:070.41

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ У РОЛІ ЗАГОЛОВКІВ ГАЗЕТНИХ ПУБЛІКАЦІЙ: НОВІ РИСИ Й ТЕНДЕНЦІЇ

У мові сучасної української преси заголовок – не тільки своєрідний розпізнавальний знак, що дає змогу розмежовувати тексти, а й психологічно помітний і концептуально значущий елемент оформлення газети. Його можна номінувати компасом, здатним допомогти читачеві зорієнтуватися у великому медіа-просторі, обрати найголовніше і найцікавіше. Саме тому важливо дати статті заголовок, здатний миттєво привернути увагу читача, «притягнути до себе магнітом». Чіткі, художньо виразні заголовки газетних статей – дієвий засіб впливу на масового читача, що мобілізує його силу, енергію, волю [8, с. 66].

Заголовок будь-якої газетної публікації як компонент текстової парадигми виконує різні мовленнєві функції: комунікативну, оскільки він слугує повідомленням про предмет інформації; функцію впливу, бо він «не тільки інформує читача про зміст предмета мовлення, але й впливає певним чином на читача, викликаючи в нього відповідне соціальне ставлення до змісту повідомлення» [3, с. 84]; експресивну, адже саме заголовок викликає перші позитивні чи негативні емоції у читача, і графічно-видільну функцію в разі особливої потреби акцентувати на події.

У ролі заголовків газетних статей сьогодні активно вживаються складні безсполучникові речення різних видів. Потреба в їхньому аналізі постає у зв'язку з тим, що в наукових джерелах не йдеться про винесення їх у заголовки газетних статей. Автори досліджень, присвячених описові нових тенденцій у розвиткові синтаксичної системи української і російської мов, зосереджують увагу на загальному напрямі в розвитку заголовків,

обмежуючись аналізом простих речень [6; 3; 7; 4]. Тим часом до заголовків усе активніше долучаються складні безсполучникові речення, які й потребують аналізу. Саме цей аспект зумовлює актуальність пропонованої наукової розвідки.

Метою статті є аналіз заголовкових комплексів у плані виокремлення в їхній структурі різних типів безсполучникових складних речень, з'ясування особливостей їхнього функціонування й семантичного наповнення.

Загальновизнано, що заголовки здебільшого не містять у собі розгорнутого, вичерпного повідомлення, а лише вказують на елементи змісту статті, натякають на них, подають загальне орієнтування в змістові публікації [5, с. 125]. Вони покликані пропагувати все краще, агітувати за нове [4, с. 172], а також заохочувати читача до ознайомлення з порушеним у заголовку питанням, фактом, ситуацією.

Прочитавши лише заголовок, читач одержує первинне уявлення про надруковане, а далі залежно від того, чи закладена в заголовку інформація відповідає його запитам, знайомиться з нею повністю. Тим-то в доборі заголовків, що викликають бажання прочитати поданий нижче матеріал, зацікавлені працівники швидкого пера, як називають іноді журналістів [1, с. 119–120]. Зокрема заголовки Підсумки підбито, переможців визначено (Вінниччина, 05.03.2014, с. 3); Ліс посадили, в конкурсі перемогли (Голос України, 06.05.2015, с. 4), без сумніву, викликають зацікавленість: про кого і про що йдеться в пропонованій публікації. Досягнуто це використанням безсполучникових складних речень перелічувальної семантики.

Іноді перелічувальному значенню надають відтінок питальності, що ще більше інтригує читача. Справді, не можна залишити газету, якщо прочитаєш заголовок: Так було, так є, так буде? (Україна молода, 14.07.2015, с. 20). Такі заголовкові комплекси, на нашу думку, виконують рекламну функцію, яка детермінується здатністю заголовка психологічно впливати на потенційного читача, зачепити його за живе, викликати низку потрібних асоціацій, які в підсумку збуджують цікавість і потребу прочитати публікацію [2, с. 136].

Зацікавлення текстом статті викликає й заголовок Поворот направо, поворот наліво (Сільські вісті, 14.04.2015, с. 3), побудований за схемою конструкції з відношенням переліку, але з використанням антонімів у предикативних частинах, що збуджує бажання дізнатися про заявлений «поворот». Експресивність у такому реченні малопомітна, зате в реченнях із зіставним чи протиставним відношенням вона виразно відчутна. Пор.: Лідерами не стають, ними народжуються (Україна молода, 12.07.2015, с. 19); Економіці – інвесторів, людям – робочі місця (Вінниччина, 07.09.2014, с. 2); Хтось втрачає – хтось знаходить (Голос України, 11.05.2013, с. 2); Літо закінчилося – ціни залишилися гарячими (Голос України, 08.11.2015, с. 22); Написано давно, читається – як нині (Культура і життя, 24.01.2014, с. 1).

Найважливішими чинниками сучасних українських газетних статей є дохідливість, зрозумілість, конкретність, до яких зазвичай прагнуть журналісти. Особливо цінні ці ознаки в заголовках. Підтвердженням цього слугують заголовки у формі безсполучникового складного речення з відношенням наслідку: Краще спрацювали – кращий і настрої (Сільські вісті, 08.10.2015, с. 3); Перегони позаду – попереду робота (Україна молода, 13.01.2014, с. 4); Шукали брут – знайшли ргуть (Вінниччина, 23.01.2014, с. 4); Стань квалем – матимеш роботу (Голос України, 31.05.2015, с. 14). Лаконізм чітко сформульованої думки надає подібним висловленням афористичності. Такі речення зацікавлюють читача.

Нерідко в ролі заголовків сучасних газетних статей використовують безсполучникові складні речення з компонентом умови, у яких поєднано інформативність та експресивність. Для досягнення емоційного впливу журналісти утворюють своєрідні окличні структури, як-от: Затримав зарплату – компенсуй! (Сільські вісті, 09.11.2015, с. 4); Повіримо в себе – переможемо! (Сільські вісті, 28.12.2013, с. 2); Біопаливо: тільки без фанатизму! (Дзеркало тижня, 02.02.2014, с. 16); Людина у біді – допоможемо! (Літературна Україна, 25.01.2015, с. 4).

Умовні відношення здатні не тільки надати заголовку емоційності, а й загострити увагу читача на тих чи тих особливостях матеріалу, що розглядається, і виявити ставлення автора до описуваного. Саме таке враження справляють заголовки: Є медаль – є ліцензія (Експрес, 08–15.11.2014, с. 23); Будуть пісня з книгою в теплі – буде дух високий у селі (Вінниччина, 03.01.2015, с. 4); Було б дешевше – купували б більше (Голос України, 17.05.2013, с. 9).

Розглянуті приклади переконують у тому, що речення безсполучникового типу в ролі заголовків відповідають вимогам публіцистичного стилю виражати максимум змісту мінімумом мовного матеріалу.

Серед заголовків, оформлених як безсполучникові складні речення, чи не найчастіше трапляються структури з уточнювальним відношенням. Такі структури призначені для передання максимуму інформативності. Вимога стислості в оформленні висловлень змушує газетярів користуватися еліптичними структурами. Напр.: Хто кого: чиновники проти дітей (Вінниччина, 06.11.2015, с. 2); Соціалізм в Україні: шведська модель прийде на зміну радянській системі (Україна молода, 12.04.2013, с. 3); 10-річчя української моди: досягнення, тенденції, перспективи (Вечірній Київ, 11.10.2015, с. 3). Двокрапка в заголовках виконує подвійну функцію: 1) передбачає граматичний зв'язок предикативних частин, які сприймаються як єдине ціле; 2) є показником їхніх семантичних відношень. Використовують двокрапку переважно в будовах з пояснювальним значенням за потреби уточнення, розгортання предикативної частини.

Особливу виразність створюють безсполучникові складні конструкції, у яких першу частину виражено формою наказового способу, а другу – вжито у функції розгортання висловленого застереження, пор.: Пам'ятайте: час грипу (Вінниччина, 02.02.2013, с. 3); Сховайте мобільний: гроза... (Молодь України, 28.06–05.07.2015, с. 2).

У мові сучасної української преси виявляють тенденцію до ширшого вживання заголовки, перший компонент яких подано у формі односкладного номінативного речення – назви країни, міста, підприємства, установи, галузі життєдіяльності, заходу, прізвища діяча тощо, а другим компонентом розкрито сутність події, ідеї, думки, пов'язаних із поіменованим субстантивом. Напр.: Грузія: між сепаратистами і «війно творцями» (Високий замок, 04.10.2014, с. 5); Копенгаген – Городківка: історія кохання (Вінниччина, 23.02.2015, с. 5); ЦВК: опрацьовано 100 % протоколів (Сільські вісті, 30.12.2014, с. 1); Сільське господарство: прогноз несприятливий (День, 23.10.2014, с. 1); «Дніпроенерго»: розкладачка допоможе?; Гральний бізнес: уся надія на Мінфін (Дзеркало тижня, 02.02.2014, с. 11).

Зрідка трапляються безсполучникові багатокomпонентні речення, напр.: Так і живемо: влада – все, честь – ніщо (Українська газета, 11–17.10.2014, с. 2). Такі структури, безперечно, багатші у стилістичному й семантичному планах, однак компоненти цих речень повинні бути неповними, непоширеними, щоб не створювати ефекту громіздкості.

Отже, винесення безсполучникових складних речень у заголовки газетних публікацій – нове явище в мові сучасної української преси. Воно засвідчує функціональну самостійність згаданих структур, їхню здатність до розширення стилістичних можливостей української мови у сфері мас-медіа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. Г. Стильова диференціація складних речень із часовим відношенням : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Барабаш Юлія Георгіївна. – Х., 2010. – 216 с.
2. Белинская О. Е. Текстоброзрающая роль заголовка в формировании коммуникативной перспективы художественного текста // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : зб. наук. праць. – Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 1999. – Вип. 1. – С. 135–138.

3. Вомперский В. П. К изучению синтаксической структуры газетного заголовка / В. П. Вомперский // Искусство публицистики (проблемы теории и мастерства). – Алма-Ата, 1966. – С. 84–96.
4. Мова сучасної масово-політичної інформації. – К. : Наук. думка, 1979. – 251 с.
5. Попов А. С. Синтаксическая структура современных газетных заглавий и ее развитие / А. С. Попов // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М. : Наука, 1966. – С. 95–126.
6. Ронгинский В. М. Синтаксические модели заголовков / В. М. Ронгинский // Граматичні та стилістичні студії з української і російської мов. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 185–205.
7. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе / Н. Ю. Шведова. – М. : Просвещение, 1966. – 155 с.
8. Шве́ц А. В. Разговорные конструкции в языке газет / А. В. Шве́ц. – К. : Изд-во Киевск. ун-та, 1971. – 95 с.

У статті проаналізовано заголовки, побудовані за зразком безсполучникового складного речення. Окреслено їхню функціональну специфіку в мові сучасних українських газет, указано на нові риси й тенденції.

Ключові слова: *заголовок, функція заголовка, безсполучникове складне речення, нові тенденції, мова сучасної української преси.*

In the article, the titles constructed after the sample of the compound asyndetic sentence are analyzed. Their functional specificity in the language of the modern Ukrainian newspapers is outlined; new lines and tendencies are indicated.

Key words: *title, function of the title, compound asyndetic sentence, new tendencies, the language of the modern Ukrainian press.*

УДК 811.112.2

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КІЛЬКОСТІ В ПАРЕМІЙНОМУ КОРПУСІ УКРАЇНЦІВ

У сучасній лінгвістиці особлива увага фокусується на взаємозв'язку мови та культури: вивчення національно-культурної специфіки як невід'ємної особливості мовної свідомості спостерігається в межах цілої низки лінгвістичних царин, зокрема й пареміології, одиниці якої транслюють матеріальну й духовну сфери життя народу, його моральні й естетичні цінності, у синтезованій формі відображають універсальні та специфічні категорії життєвої філософії етносу.

Паремійний корпус, зберігаючи тисячолітній загальнолюдський досвід когнітивної діяльності, маніфестує водночас національне мислення, національну логіку, національне світосприйняття. Відповідно, аксіоматично звучить твердження про те, що більшість паремій вирізняється етнокультурною маркованістю, засвідчує ментальність того чи того народу.

Про етнокультурну маркованість різних пареміологічних одиниць сказано чимало. До цієї проблеми повсякчас зверталися і зарубіжні, і вітчизняні науковці [8]. Принагідно акцентували й на ментальному підґрунті усталених конструкцій, зокрема й паремій із кількісним компонентом (Ю. Бопп [1], І. Гоштанар [2], А. Карасьов [7], О. Лисова [9] та ін.), а сама кількість, що являє собою багатоаспектне явище, неодноразово викликала зацікавлення науковців: В. Дмитрук [3], С. Жаботинська [4], Л. Калініна [6], А. Осипова [10] та ін.

Мета запропонованої наукової розвідки – дослідити репрезентацію кількості в паремійному корпусі українців, з'ясувати семантичні особливості квантитативів в українськомовних пареміях.

Більшість паремій із квантитативним компонентом, як і переважна частка прислів'їв і приказок загалом, – це стереотипи народної свідомості, які знайшли своє матеріальне вираження й мають досить широкий спектр використання. Одиниці, у яких в експліцитній формі виявляється зв'язок мови з культурою етносу, його національними цінностями та сценаріями комунікативної поведінки самих мовних особистостей, є лінгвокультурним кодом для розуміння світосприйняття того чи того етносу. Пор.: укр. Треба йому ще сім літ свині пасти і рос. Трех лет Ивана по отчеству звать рано; укр. Сім літ минуло, як музика грала, а він ще й тепер скаче і рос. Тридцать лет, как видел коровий след, а все молоком отрыгается; укр. Отака новина: бруньки три копійки решето і рос. У нас новость: таракан с печки свалился; укр. У нас таких по сім на цибулю і рос. У нас таких на пятачок пучок; укр. Один за вісімнадцять, а другий без двох двадцять і рос. Я про сапоги, а он про пироги; укр. Дві баби – торг, а три – ярмарок і рос. Где баба, там рынок, где две – там базар; укр. Два коти на одному салі не помиряться і рос. Два медведя в одной берлоге не уживутся тощо. Наведені зразки ілюструють те, як носій тієї чи тієї мови сприймає й оцінює відповідну ситуацію. У такому разі важливий акцент припадає й на квантитативний компонент, що виступає так званим маркером кількісного впорядкування світу, функціонує не хаотично, а відповідно до законів періодичності (**Один** син – не син, **два** сини – півсина, **три** сини – ото тільки син; **Один** гість – радість, **два** – вага, **три** – тягар; **Перший** день гість – золото, на **другий** – мідь, а на **третій** – додому їдь і т. ін.). Так, скажімо, перша паремія засвідчує: двоє синів – це лише природне відтворення батька й матері, і тільки третій стає новим пагоном, з якого розростеться дерево роду, виросте духовний плід, відкриється шлях у третій вимір [11, с. 583]. До того ж ще давні народи вважали, що число наділене сакральною силою, прихованим змістом, магічними засобами впливу на навколишній світ [7].

В українській етнокультурі до магічних (загадкових) чисел зараховують ті, які позначають щасливу / нещасливу кількість чого-небудь

[5, с. 347]. Це передусім квантитативи три, сім, дев'ять, десять, дванадцять, тринадцять. Вони по-різному представлені у власне паремійному корпусі українців, зокрема й у прислів'ях та приказках. Доволі рідко трапляються паремії з квантитативними компонентами дев'ять, дванадцять (Заробив, як Хома на горшках: одного продав, а **дев'ять** на голові баби побили; У старій злющії баби десять чортів сидить, та ще й на **дванадцять** сідала стоять; Добра жінка **дванадцять** раз на день обдурить, а як яка, то й без числа) і зовсім відсутні в паремійному корпусі одиниці з квантитативом тринадцять, що, очевидно, пояснюється його статусом нещасливого числа, яке «порушує повноту й досконалість дванадцятичисельного ряду; символізує морок; використовується при гаданні й ворожіння як чортова дюжина» [5, с. 606].

Однак, зауважимо, у структурі українськомовних паремій засвідчені квантитативні компоненти не лише зі статусом так званих магічних чисел і не лише чисел. Відповідно, квантитативні компоненти неоднорідні щодо значення: То чудо, куме, а не раки: **одним** раком повна торба, ще й клішня висить; Якщо **двоє** сваряться, то винен розумний; На гріш амуніції, на **десять** амбіції; Надувся, як **півтора** нещастя; На торзі **два** дурні: **один** дешево дає, **другий** дорого править; Як молодим бував, то **сорок** вареників з'їдав, а тепер хамелю-хамелю і насилу **п'ятдесят** умелю; Іван – не пан, а **сто** злотих – не гроші; Брехні **багато**, а правда **одна**; Де робить **купа**, не болить коло пупа; **Коп**а переможе й попа тощо. У межах тієї чи тієї паремії квантитативи абстрагуються й подекуди не тільки не виражають числового значення, а й не вказують на кількість узагалі, як-от: **Один** дідько, що осадник, що наш вїйтко; **Один** чорт піп, що стрижений, що кудлатий: усі люблять брати.

Паремії з компонентом один непоодинокі: **Один** у полі не воїн; **Один** дуб у полі – не ліс; **Один** гусак поля не витопче; **Один** цвіт не робить вінка; **Одна** ластівка весни не робить; **Одна** бджола меду не наносить; **Одна** головешка в печі гасне; **Один** кіл плота не держить; **Одне** «зараз» краще три «потім»; **Одним** пальцем і голки не вдержиш; **З одного** вола двох шкур не деруть; Влітку **один** тиждень рік годує; Вила гострі, а не **один** кінець мають і

т. ін. Вони здебільшого вирізняють окрему істоту або предмет із сукупності подібних, маніфестуючи ідею цілого, цілісності. Із безлічі навколишніх реалій виокремлюються одиничні предмети, що протиставляються за схемою «один – багато». Подекуди значення «множинності» передається не власне множиною, а «двоїною», що пов'язується насамперед із парними предметами (очі, руки, ноги тощо): **Одною** рукою в долоні не заплещеш; **Одно** око на нас, а друге на Кавказ; **Одно** око на полицю, а друге на помийницю; **Одне** око в упряжку, а друге на пристяжку; Шляхтич, та кобеляцький, бо **одна** нога в чоботі, а друга в постолі і т. ін., між якими встановлюється взаємозалежність, адже за відсутності одного людину вважали неповноцінною (пор.: Бог дав людині дві ноги, щоб ходити, дві руки, щоб тримати, двоє очей, щоб бачити, два вуха, щоб чути). Відтак виникає думка про існування взаємодоповнюючих частин і про можливість членування цілого. Власне, саме число два («пара, двоїстість») виступає як знак протиставлення одному непарному, як знак розділення.

Віддавна квантитатив два вважався небезпечним, диявольським числом, тому цілком закономірно, що в паремійному корпусі чимало одиниць із відповідним компонентом, які мають негативні конотації, як-от: **Двом** богам ніколи не моляться; Богові свічку, а чортові **дві**; З одного чорта утяв **два**; І в пеклі невелика пеня: найтяжче день, **два** та й привикнеш; **Двома** кінцями Божий піст: попові сало, мирянам риб'ячий хвіст; У владики **два** язики: один Бога хвалить, другий людей дурить; Хоч би лише **два** попи на всім світі були, то й ще б їм тісно було і т. ін. У міфологічних уявленнях наших пращурів число два символізувало тяжкий гріх (два – це перше число після одиниці, яка уособлювала божественне начало (пор.: **Один** у трьох лицах). З часом така його функціональна особливість поступово модифікується, зокрема й у паремійному корпусі. Щоправда, прислів'я і приказки з квантитативом два демонструють ті ситуації, які загалом викликають осуд, бо «оголюють» гріховну людську сутність: **Два** коти в одному мішку не помиряться; **Дві** невістки в хаті – **два** коти в мішку; **Два**

брехуни одної правди не скажуть; **Два** дурні б'ються, а третій дивиться; **Два** брати рідні, і обидва Івановичі, але один – так, а другий – дурак; **Два** кметі, пан третій; **Два** діди та **дві** вдови-невісти піднімуть ярмарок на місті; Ворожка має **два** роти: одним їсть, а другим бреше тощо. Однак низка паремійних конструкцій репрезентує квантитатив два як такий, що втратив свою «непривабливість», означає подовження, збільшення в напрямку від одного, дроблення цілого на «один + один»: Брехня стоїть на **одній** нозі, а правда на **двох**; **Двох** правд не буває; **Двом** і плакати легше; Хто в біді дав, **два** рази дав; Винному **двох** кар не дають; **Двома** бичами винуватого не б'ють; Бита посуда **дві** небитих переживе; Палиця **два** кінці має, котрим ударить, ніхто не знає; У щастя **два** кінці, як у палиці; Грейцар – юшка, а **два** – галушка; Держав **дві** корови, а тепер – **дві** ворони; Де старець не бував, там **дві** милостині дають; Багатий: маю **дві** стодоли, в одній мак, а друга так.

Паремійний просторовий образ розширює квантитатив три: **Два** пани, **три** отамани, а **один** підданий; **Дві** баби – торг, а **три** баби – ярмарок; Де **два**, там рада, де **три**, там зрада; Де на **двох** вариться, **третій** поживиться; На ярмарку бувають троякі люди: **одні** продають, **другі** купують, а **треті** задарма беруть; У нашого старости **три** радості: корова здохла, хата згоріла, жінка вмерла; У мого батька було **три** стодоли: в **одній** був мак, **друга** була так, а в **третій** миша з розуму зійшла, що їжі не знайшла тощо. Його кваліфікують як досконале число, оскільки, згідно з давніми уявленнями, воно асоціюється з формулою світобуття, характеризує основні параметри макрокосмосу (небо – земля – підземне царство мертвих), а з приходом християнства стало ритуальним, що відбито у віруваннях, звичаях і традиціях: Бог любить **трійцю**; **Три** святі в хаті; Гуляй, тату, **три** дні свята; Весілля **три** дні, а злидні довіку тощо.

Як свідчить паремійний матеріал, квантитативний компонент три найчастіше супроводжує слова з темпоральною семантикою (рік, день): Обіцяного **три** роки ждуть; Сердилась проскурниця на попа **три** роки, а піп і

не знав; Там, де лисицею пройду, так **три** роки кури не несуться; Гостя і рибу чути на **третій** день; **Три** дні ходу – днина гостини; День в гаразді – **три** дні в біді; Ідеш на день – бери хліба на **три** дні; Просилися злидні на **три** дні, то й вигнать не можна; Сало, сало, щоб ти пропало: **три** дні косив, три рази вкусив; **Три** дні ходні, а до обіду празник; Ходила **три** дні, та виходила злидні; Хоч **три** дні не їсти, аби з печі не злізти; Як циганська кобила: день біжить, а **три** дні лежить тощо.

У числі три закладене й розуміння єдності та боротьби протилежностей: Розумного пошли – одне слово скажи, дурня пошли – **три** скажи та й сам за ним піди; В ліс їдуть, а на **трьох** одну сокиру беруть; В роботі «ох», а їсть за **трьох**; Вип'є і з'їсть за **трьох** дурних і за себе, четвертого.

Наступний крок у квантитативному просторі окреслюється квантитативом чотири, представленим у межах паремійного корпусу як імпліцитно (Жінка за **три** кути хату держить, а чоловік – за **один**), так і експліцитно (З **одного** боку море, з **другого** горе, а з **третього** болото та мох, а з **четвертого** – «ох»), який, своєю чергою, асоціюється з квадратом, що складається з чотирьох рівних частин, з чотирма сторонами світу, чотирма порами року, чотирма стінами, чотирма кінцівками у тварин і т. ін.

Образна рівновага мала б демонструвати стан спокою, нерухомості, відсутність переживань, хвилювань за певних умов: Заробив у пана плату: з **чотирьох** дощок хату; Було втіхи **чотири** міхи; Багач: його сусіда **чотирма** волами оре; **Чотири** воли обіцяли, а куцого паця дали; Кінь на **чотирьох**, та й то спотикається і т. ін. Деякі з проілюстрованих паремій зберігають сліди давнього четвірного рахування, пов'язаного з людською рукою, де п'ятий (великий) палець віддалений від інших чотирьох і на відміну від них використовувався для позначення більшої кількості [7, с. 15], що виходить за межі звичної лічби: Так дбає, як пес про **п'яту** ногу; Потрібен, як **п'яте** колесо до воза і т. ін. Пор.: Купив за **п'ять** пальців; Коштувало йому **п'ять** пальців і трохи страху тощо. До того ж п'ятірна лічба може враховувати

кількість пальців не тільки однієї руки: Нате й моїх **п'ять**, щоб було **десять**, а сам квантитатив **п'ять** подекуди уособлює й людину, здатну володарювати над чотирма стихіями: Раз ударив, а **п'ять** знаків зробив.

Через безпосередній стосунок до магічних чисел три і дванадцять сакральною вважають і семантику квантитатива **шість**, що представлений у паремійному корпусі поодинокими зразками, поява яких зумовлена передусім ритміко-мелодійною організацією паремії, як-от: Ліпше свій гість, як чужих **шість** (пор.: гість – шість). Аналогічне функціонально-стилістичне навантаження характерне й для квантитативного компонента **вісім** (Всім по **сім**, а мені таки **вісім**). Його «пасивність», очевидно, пов'язується з тим, що в релігійному витлумаченні **вісім** – подвійний хрест, «престол Господа», це шлях, пройдений через **сім** сходинок небес до задуманої мети [11, с. 585], чим, власне, досягається досконалість, бо після семи днів посту і каяття на восьмий день наступає духовне очищення, восьмий день народжує нову людину, яка ніколи не зможе перевершити свого Творця.

Натомість, у паремійному корпусі українців досить продуктивними є одиниці з квантитативом **сім**: Сватає **сім**, а дівка буде не всім; Не хвалися жінкою в **сім** день, а хвалися в **сім** літ; У кого дочок **сім**, то й доля всім, у кого одна, і тій долі нема; Краще **сім** раз горіти, аніж один раз овдовіти; **Сім** баб – **сім** рад, а дитя безпупе; Свято: **сім** баб розп'ято; Ледве від **сімох** одгавкалась; Коли б **семеро** собак, то вона б і од усіх **семи** одбилася; Пани: на **семеро** одні штани; Твоя слава велика: **сім** сіл – один віл; Господи, помилуй од **семи** панів, свинячих постолів і вербових днів; **Сім** раз відмір, **один** раз відріж; **Сім** мішків гречаної вовни і всі неповні; Балакала-говорила **сім** мішків гречаного Гаврила; **Сім** верст до небес і все пішки; Це такий, що за шматок кишки піде **сім** верст пішки; **Сім** п'ятниць на тиждень; **Сім** років мак не родив і голоду не зробив; Де одинець – хазяйству кінець, де **сім** – щастя всім. Число **сім** вирізняється своєю універсальністю, а самі паремії з відповідним компонентом активно використовуються носіями різних мов. Попри те, що сам квантитатив **сім** вважають священним,

магічним і щасливим, у межах народних афоризмів його вектор може змінюватися у протилежному напрямку: До біди **сім** верст; **Сім** бід, а один цвіт; Горе не одно йде, а за собою **сім** веде; Зійшлося **сім** бід на один обід: і хата стара, і жінка крива, і колесо зламалося. Відповідно, квантитативний компонент асоціюється не з конкретним числовим вираженням, а з поняттям множинності, а десь-не-десь і довготривалості: Ворожка каже: «Будеш, чоловіче, **сім** літ бідувати!» – «А потім?» – «Потім привикнеш»; Ходив рак **сім** років по воду, та й прийшов додому, та став через поріг перелазить, розлив та й каже: «Отак чорт скору роботу бере!».

На думку деяких дослідників, **сім** – божественне число Всесвіту, яке складається з трійки як символу неба й душі та четвірки як символу землі і тіла [11, с. 585]. Пор.: **Сім** без чотирьох, та три полетіло. Крім того, воно може бути елементом складеної числової назви. І не тільки: Це той, що одним пострілом **сорок сім** качок б'є; Оці ще з'їм, та після ще **сім**, та ще полежу, та ще стільки змережу, подивлюсь на сволок, та ще **сорок**, а як не полегшає – значить, пороблено (сорок – так само є магічним числом, з яким пов'язано чимало народних прикмет і релігійних традицій).

Аналогічне не числове значення, а семантику множинності репрезентують також квантитативи **десять** і **сто**. Навколишній світ оцінюється через дихотомію «мало – багато» (пор.: Прийде **сто** душ та візьме **сто** груш, то мало що зостанеться, а прийде **сто** душ, принесе **сто** груш, то буде мірка). У такому разі паремії ілюструють переважно бінарні опозиції, як-от: **Одна** куля по кістках, а **десять** по кущах; Біда, коли **один** в бороні, а **десять** в стороні; **Один** кулак стане за **десять**; **Десять** править, а **одному** нема що дати; Біс біду перебуде, **одна** згине, **десять** буде; **Одна** біда не докучить, аж ся **десять** влучить; **Одному** кара, **десятьом** страх; Легше **десятьом** подарувати, чим в **одного** попросити; Мати **сто** друзів – мало, а **одного** ворога – багато; Де **один** панує, там **сотня** бідує; Як беруть, **сто** коней дають, а візьмуть – і **одного** не дадуть тощо.

Протиставлення «один – десять» не є випадковим: один – це божественне начало, початкова точка відліку, а десять (двічі по п'ять) – священне число, яке має в собі всі інші числа, віддзеркалює завершеність і повернення до початкової точки відліку, «досконале число, бо означає повернення до цілісності» [5, с. 179]. І ця цілісність має здатність кількакратно повторюватися: десять по десять – дорівнює сто, а сто – це досить багато, велика кількість. У такому разі квантитативний компонент сприймається як репрезентант не математичного, а лінгвістичного змісту.

Беззаперечним є те, що дослідження репрезентації кількості в паремійному корпусі українців, як і паремійного масиву загалом, уможливить декодування національного світосприйняття, бо число – один із найважливіших універсальних концептів будь-якої культури, своєрідна система координат, яка певною мірою регулює когнітивну людську діяльність. Паремії із квантитативним компонентом є ключем не лише до розуміння народних цінностей та ідеалів, а й до пізнання сакральної сфери буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бопп Ю. В. Сопоставительный анализ английских числительных в составе паремиологических словосочетаний и их русских аналогов в дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. В. Бопп. – Сургут, 2009 – 27 с.
2. Гоштанар І. Етнокультурна інформація нумерологем у німецьких пареміях / І. Гоштанар // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Лінгвістика». – 2015. – Вип. 22. – С. 61–65.
3. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. І. Дмитрук – Кіровоград, 1998. – 23 с.
4. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных : [монография] / С. А. Жаботинская. – М. : ИЯ РАН, 1992. – 216 с.

5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

6. Калинина Л. В. Категория числа и категория количества : общее и различное : [пособие по спецкурсу] / Л. В. Калинина. – Киров, 2006. – 68 с.

7. Карасев А. Б. Значения числительных в английских и испанских идиомах : [монография] / А. Б. Карасев. – М. : ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2007. – 97 с.

8. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія : [навчальний посібник] / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. – [2-е вид., стереотип.]. – Кривий Ріг : ДВНЗ «КНУ», 2014. – 349 с.

9. Лысова Е. Л. Национально-культурные особенности немецких устойчивых словосочетаний с компонентами-числительными : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. Л. Лысова. – Иваново, 2004 – 24 с.

10. Осипова А. А. Семантика и символика лексем со значением числа в русской, английской и французской языковых картинах мира (опыт сопоставительного исследования) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. А. Осипова. – М., 2008. – 24 с.

11. Українська міфологія / упорядн. : В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.

У статті досліджено репрезентацію кількості в паремійному корпусі українців, схарактеризовано етнокультурні особливості відповідних паремій. Квантитативний компонент розглянуто як такий, що слугує так званим маркером кількісного впорядкування світу. З'ясовано семантичне навантаження квантитативів, передусім тих, які в українській етнокультурні зараховують до магічних чисел. Акцентовано на сакральній вагомості квантитативів.

Ключові слова: *квантитативний компонент, квантитатив, число, паремія, паремійний корпус, семантика.*

This research investigates quantity notion represented in Ukrainian paremias and emphasizes ethnic and cultural peculiarities of Ukrainian idioms.

Quantitative component is considered to serve as so-called quantitative marker for the world ordering. This paper mainly is focused on defining quantitative units' semantics, especially that one which reveals Ukrainian ethno-cultural magic of numbers. It also points out sacredness of above mentioned quantitative units

Key words: *quantitative component, quantitative unit, number, paremia, paremias corps, semantics.*

Тамара Слободинська

(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'276.6: 001

МОВА ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОГО ПІЗНАННЯ: ПРАГМАТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ

Наука є власне колективним (і тільки колективним) видом творчої діяльності, з огляду на це професійне спілкування науковців є тим середовищем, у якому зароджуються й формуються нові наукові ідеї, а також засобом й інструментом колективної за своєю сутністю розробкою цих ідей. Відповідно, чітка ідентифікація і експлікація, аналіз, критика, корекція та розвиток наукової ідеї визначають пріоритетні цілі й основний зміст наукової комунікації. Такі цілі і зміст, у свою чергу, визначають прагматику і семантику особливої мови науки, яка являє собою фрагмент природної національної мови, істотно доповненої «міжнародними мовами» математичних теорій і комп'ютерних моделей, а також штучними аналітичними мовами символічної логіки. Насправді тут ідеться про мову фундаментальної наукової теорії – про мову, яка використовується не тільки як засіб вербалізації думки і як спосіб комунікації, але і як інструмент розвитку наукового знання. Науковий стиль сучасної української мови докладно вже досліджували Жовтобрюх М. А. та Коваль А. П. [4, 6]. Науковцю та його мові було присвячено статті, наприклад дослідження Селігей П. О. [10, 11]. Уже змальовано психологічний портрет автора наукового твору (Непийвода Н. Ф.) [8, 9]. Низку наукових розвідок стосовно

мови науки зробила Слободинська Т. С. [наприклад 13]. Але все ж подальшої уваги дослідників потребує прагматичний аспект мовленнєвої комунікації. У цьому і вбачаємо актуальність пропонованої статті.

Далі уточнюємо: сучасна наука являє собою широкий спектр різноманітних видів діяльності. У цьому форматі фундаментальне, тобто спрямоване виключно на розвиток знання, наукове дослідження виокремлюється як діяльність, яка,

по-перше, втілює найбільш істотні риси наукового пізнання загалом, і, **по-друге**, дає змогу розв'язання прикладних, тобто інженерних, технічних, організаційних, управлінських та інших проблем у всіх царинах суспільної діяльності, а також і в самій науці. З огляду на це, розвиток фундаментальної науки в сучасних умовах є необхідною (проте не єдиною) умовою цивілізаційного прогресу. У свою чергу, фундаментальна наука, так як і наука загалом, являє собою структуру функційно різноманітних, проте взаємопов'язаних між собою видів діяльності.

У цій структурі науково-теоретичне дослідження виокремлюється як діяльність, у межах якої,

по-перше, формуються ідеали й норми наукового пізнання, розбудовуються й приймаються так звані парадигми (Т. Кун), тобто зразки постановки й розв'язання наукових проблем;

по-друге, згідно з прийнятими на цей час зразками виробляється «кінцевий продукт» науки – теорія як форма подання знань;

по-третє, складаються особливі професійні стилі мислення і спілкування;

по-четверте, створюються необхідні для професійного спілкування й адекватні досягнутому рівню пізнання *знаково-символічні засоби*, а також особливий функціональний стиль природної літературної мови.

Отже, розвиток фундаментального теоретичного знання розуміємо як необхідну (але не єдину) умову розвитку науки загалом.

У науці, як і в інших галузях суспільно вагової діяльності, використовуються різні функціональні стилі природної мови, але серед них виокремлюється один, такий, що відбиває і втілює в собі найважливіші особливості наукового мислення, спілкування та діяльності. Відповідно, мова фундаментального науково-теоретичного пізнання має риси особливого функціонального стилю – мови науки. За низкою загальнолінгвістичних і семіотичних характеристик мова науки істотно відрізняється і навіть протилежна повсякденному функціональному стилю природної мови. «Розмовно-побутовий стиль літературної мови – це інструмент, який на сьогодні, за нинішніх умов поширення освіченості, інтелектуалізації мовної свідомості носіїв національної мови, оперує будь-який представник українського соціуму, оскільки основи розмовно-побутового стилю літературної мови засвоюються з дитинства» [2, с. 169]. Науковці акцентують увагу на високому ступені варіативності мовної норми в розмовно-побутовому стилі: «Специфіка розмовного стилю як найситуативнішого в системі функціональних різновидів мовлення, його безпосередня пов'язаність з емотивним складником комунікативного процесу зумовлює більший діапазон нормативної варіантності мовних фактів у ньому, ніж у традиційно-кодифікованій, зокрема писемній, сфері мовлення» [1, с. 30]. Залежно від того, яким рівнем мовно-літературного стандарту оволодів мовець, його повсякденно-побутова практика матиме відповідне співвідношення ненормативних/нормативних мовних елементів, засобів вираження думки та емоцій, передавання ситуативної експресії. Тобто це явище усної літературної мови чи явище з периферійними перехідними елементами, з тяжінням до конотованої усно-розмовної мови з говірковими, діалектними, інтердіалектними, просторічними елементами, а також із соціально-жаргонними нашаруваннями [2, с. 168].

Передусім варто враховувати, що, на відміну від прагматичної багатозначності функціонального стилю повсякдення, мова науки має *фіксований, незалежний від ситуативних параметрів місця і часу і від*

суб'єктивних характеристик учасників наукової комунікації прагматичний компонент. Цей компонент обмежений безпосереднім призначенням науки – постановкою, обговоренням та розв'язанням низки наукових проблем. З огляду на це, базова когнітивна функція наукового стилю обмежена суто пізнавальною функцією, яка домінує і «керує» всіма іншими базовими функціями мови – комунікативною, експресивною та металінгвістичною. Тому в мові науки неможлива реалізація характерних для повсякденних мовленнєвих актів «ілокуційних сил» і «перлокутивних ефектів» (Дж. Остін), у науковій комунікації недоречна ні іронія, ні патетика, тут не прийняті іносказання, багатозначні натяки тощо. «Науковість» так само, як і «розмовність», співвіднесена з використанням символів – замісників інших знаків: у науковому стилі залучаються для пояснення формули, графіки, схеми, а в розмовно-побутовому – жести, міміка, інтонація, які створюють характерну експресію «науковості» та «розмовності» відповідно [2, с.159]. Свого часу Х. Р. Курбатов запропонував визначати науково-популярний стиль викладу (нейтрально-безособовий, ввічливо-наказовий, псевдоінтимний різновиди) як писемну ужитково-професійну мову («обиходно-професійна речь»), де слово «ужиткова» має підкреслювати поширеність тих чи тих професій, ремесел [7, с. 162-167].

Як і в інших функціональних стилях, прагматика мови науки детермінує основні особливості її семантики і синтаксису. Якщо значення слів повсякдення виникає «стихійно» і змінюється за природно-історичними (часто досить випадковими) чинниками, то наукова термінологія формується і розвивається цілеспрямовано, з урахуванням основних завдань наукової комунікації. Наукова комунікація являє собою обмін інформацією з приводу тієї чи тієї проблеми, інструменту та результатів дослідження. Вона є необхідною умовою здорового розвитку науки. Науковий стиль мовлення використовується в наукових працях, для викладення результатів наукової та дослідницької діяльності.

Метою наукового стилю є повідомлення, пояснення, тлумачення досягнутих наукових результатів, відкриттів. Найпоширеніша форма наукового стилю – монолог.

При генеруванні текстів наукового стилю завжди присутній попередній відбір мовних одиниць і стилістичних засобів.

Науковий стиль властивий таким жанрам, як монографія, наукова стаття, дисертація, анотація, рецензія, підручник, лекція.

Наукове мовлення використовує певний набір мовно-стилістичних засобів: спеціальні слова (терміни), складні синтаксичні конструкції (у яких має місце суворо впорядкований зв'язок, наприклад за рахунок вставних конструкцій); речення, ускладнені узагальнювальними родовими найменуваннями тощо.

Слова вживаються переважно в прямих значеннях. Експресивно-емоційне забарвлення лексики використовується надзвичайно рідко.

У текстах наукового стилю часто вживаними є цитати, посилання на першоджерела. Основні ознаки наукового стилю:

- ясність (зрозумілість) і предметність тлумачень,
- логічна послідовність і доказовість викладу,
- узагальненість понять і явищ,
- об'єктивний аналіз,
- точність і лаконічність висловлювань,
- аргументація й переконливість тверджень,
- однозначне пояснення причинно-наслідкових відношень,
- докладні висновки.

Для характеристики наукової комунікації можна послуговуватися терміном «дискурс» у транскрипції відомого німецького філософа Ю. Хабермаса, для якого це не вільна розмова, під час якої співрозмовники не думають про дотримання правил мовної комунікації, а діалог, що ведеться за допомогою аргументів, який дає змогу виявити загальновагоме, нормативне у висловленнях. Це діалог, який досяг відомої стадії зрілості. В

ідеалі дискурс – це зразок, модель вироблення комунікативної компетентності. Він здійснюється в науковому комунікативному співтоваристві, якому властиві відкритість і гласність.

Предметом подальших студій вважаємо аналіз цікавої, на наш погляд, проблеми, що передбачає виокремлення критеріїв, за якими можна розпізнати імітацію науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю) / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 30.
2. Биби́к С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / Биби́к С. П. – Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.
3. Гінзбург М. Д. Система правил українського ділового та наукового стилю / М. Д. Гінзбург // Українська мова. – 2006. – № 2. – С. 30–43.
4. Жовтобрюх М. А. Науковий стиль української мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1968. – № 1. – С. 3–13.
5. Зелінська Н. В. Поетика приголошеного слова (українська наукова література 19 – поч. 20 ст.) / Н. В. Зелінська. – Львів : Світ, 2003. – 352 с.
6. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 306 с.
7. Курбатов Х. Р. О стиле письменной обиходно-профессиональной речи /Х. Р. Курбатов // Проблемы функционирования языка и специфики речевых разновидностей : межвуз. сб. науч. трудов. – Пермь, 1985. – С. 162 – 167.
8. Непийвода Н. Ф. Автор наукового твору : спроба психологічного портрета / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 11–23.
9. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури : (Функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К., 1997. – 303 с.
10. Селігей П. О. Науковець і його мова / П. О. Селігей // Українська мова. – 2012. – № 4. – С. 18–28.

11. Селігей П. О. Науковий стиль української мови : ресурси оновлення / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 174–186.
12. Семенов О. М. Культура наукової української мови : Навч. посібн. / О. М. Семенов. – К. : Академія, 2010. – 213 с.
13. Слободинська Т. С. Регламентування наукового дискурсу : вимоги до семантики й синтаксису тексту / Т. С. Слободинська // Мовознавчий вісник : Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2014. – Вип. 18. – С. 162 – 167.
14. Типологія помилок у науковому тексті : Зб. наук. пр. – Черкаси, 2011. – 119 с.
15. Ярема С. На теми української наукової мови / С. Ярема. – Л., 2002. – 44 с.

У статті зроблено спробу проаналізувати науку як власне колективний вид творчості, що являє собою структуру функціонально різноманітних, проте взаємопов'язаних видів діяльності. Окреслено основні відмінності між функціональним стилем повсякдення і мовою науки.

Ключові слова: мова науки, знаково-символічні засоби, прагматичний компонент, розмовність.

In the article, there is an attempt to analyze science as a properly collective kind of creation, which is a structure of functional various but relative kinds of activities. It is also defined the main differences between daily functional style and the language of science.

Key words: the language of science, character symbolic means, pragmatic component, ability to be used in speaking.

Ольга Павлушенко

(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'282

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПОНЯТТЯ ДОБРЕ В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОЇ КАЗКИ

Кожна національна спільнота зусиллями багатьох поколінь упродовж століть створює світоглядну систему, самобутню й неповторну, яка

знаходить відображення в матеріальній та духовній культурі і, звичайно ж, мові.

Мова переводить всі набутки людського пізнання із площини ідеального в площину матеріального, а отже, доступного для сприймання й відтворення. Етнос – мова – культура створюють своєрідний ланцюг, неперервність якого забезпечує його середня ланка. Зникає мова – руйнується ментальність етнічної спільноти, зникає більшість секторів культури, створеної нацією, умирає сама нація. Тому базовими настановами для розвитку сучасної науки про мову стали ідеї, закладені у вченні Вільгельма фон Гумбольдта й розвинені у працях О. Потебні про дух народу й внутрішню форму мови як вираження індивідуального, самобутнього світосприймання, про нерозривність понять мова й народ, мова й культура [2; 5].

У 70-их роках минулого століття науковці гуманітарних галузей активно намагаються осмислити картину (модель, образ) світу. Зрештою в гуманітарній науковій парадигмі виокремлюється термін «картина світу», яким позначають розуміння, бачення, оцінку соціумом і окремою людиною світу загалом та конкретних його виявів. Наталія Мех, узагальнюючи тлумачення цього поняття науковцями Апресян Ю.Д., Арутюновою Н.Д., Брутян Г.А., робить висновок, що «картина світу як глобальний образ виникає в людини в процесі всіх її взаємин і контактів зі світом. Картина світу є дієвим засобом інтеграції сфер культури та життєдіяльності людини в цілому ... [4, с. 42].

Сформований у свідомості ментальний конструкт об'єктивної дійсності носії мови обов'язково вербалізують. За допомогою мови, зокрема її лексичного й фразеологічного матеріалу, фрагменти картини світу концептуалізуються, набуваючи додаткової інформації, яка з'являється під впливом історичного, релігійного, виробничого, етнокультурного, природознавчого досвіду окремого народу. Кожна мовна спільнота створює

цілком своєрідну «схему сприймання дійсності» і специфічно відтворює її мовними засобами [3, с. 47].

Картину світу у свідомості наступних поколінь творять значення слів. «Ці значення становлять фундамент мовної картини світу, що ... існує як частина загальної (глобальної) концептуальної картини світу, яка складається з образів, уявлень, понять, ... – концептів, і яка формується як у самій предметній і пізнавальній діяльності людини, так і під час ознайомлення людини з усіма численними описами світу» [1, с. 143]. Мовна картина світу постійно еволюціонує, відбиваючи всі витки культурного й світоглядного розвитку її народу-творця. Тому вивчення цього феномену в контексті осмислення всього розмаїття національних культур та процесів генезису людства зберігає перманентну актуальність.

Пропонована публікація репрезентує дослідження окремого фрагменту мовної картини світу українців – аксіологічного мовно-ментального конструкту *добре*, зокрема його вербальну реалізацію в контексті українських народних казок, оскільки вони репрезентують саме той мовленнєвий шар, у якому найбільшою мірою проступає етноментальна самобутність концептуальної й мовної моделей світу, проте досі залишається поза увагою лінгвістів.

Як базовий нами застосовано метод компонентного аналізу, який допоміг виокремити складники, що в сукупності становлять зміст аксіологічного концепту *добре* в межах світосприймання представників українського етносу.

Аксіологія – це філософське вчення про цінності, тобто про принципи, що визначають мотиви людських учинків. Уперше поняття цінності розробив Кант. Цінності, за Кантом, – це вимоги, звернені до волі людини [7, с. 28]. Система цінностей формується упродовж тривалого часу, існує незалежно від волі індивіда й породжує норми поведінки, визнані соціумом. На цінності, закріплені в суспільній свідомості як критерії оцінки діяльності людини та її результатів, орієнтується кожен член спільноти.

Цінності безпосередньо пов'язані з оцінкою. Оцінка – це інтелектуальний процес і наслідок усвідомлення позитивної чи негативної значущості явищ природи, форм виробничо-трудової діяльності, цілей і вчинків членів соціуму, здобутків пізнання, творів мистецтва, суспільно-історичних подій, суспільно-політичних утворень тощо [8, с. 247].

О.О. Потебня був переконаний, що вся мовна картина світу пронизана категорією оцінки, яка поєднує «у собі об'єктивність і суб'єктивність» [6, с. 41]. З цієї позиції ми з'ясуємо, які вияви об'єктивної дійсності українці традиційно маркували оцінкою *добре*.

В оцінному тезаурусі українських соціально-побутових казок нами виявлено 21 одиницю лексем й семантично неподільних, переважно фразеологізованих, словосполучень, парадигматично пов'язаних інтегративною семою «позитивна оцінка»: *добрий, гарний, красний, милий, цінний, добре, хорошо, щасливо, все в порядку, як по маслу, до діла, до пуття, слава Богу, душа радується, красне діло, добре слово, чудо, матися в гаразді, нічого собі, порядок навести, гаразд*. Можемо обґрунтовано стверджувати, що лексеми *добрий, красний, гарний, добре*, за частотністю вживання в аналізованому секторі народномовного дискурсу належать до ядрової зони досліджуваного концепту (у межах від 15 до 20 слововживань на 60 опрацьованих текстів), до приядрової зони, за нашими спостереженнями, потрапляють фразеологізовані вирази: *все в порядку, як по маслу, до діла, до пуття, у великій пригоді стати, слава Богу, душа радується, добре слово*, та лексичні одиниці *щасливо, чудо* (в середньому 5-6 фіксацій), на периферії мовно-ментального конструкту *добре* перебувають словосполучки *красне діло, матися в гаразді, нічого собі, порядок навести*, та слова *цінний, хорошо, гаразд* (у значенні прислівника *добре*). Вони трапляються в досліджуваних текстах спорадично.

- *Ой, як добре! Я жив би тут, коли б ця дівчина хотіла за мене віддатися* (Брати-сироти і батьківська порада).
- *Скаже, слава Богу, що хоч живий вернувся* (Калиточка).

Хлопець відповів:

- **Все в порядку** (Казка про майстра Іванка).
- *Дівчина дуже зраділа і пішла з Іванком у далекі краї. Там вони побралися та **щасливо** живуть...* (Там само).
- *Ну, **хорошо**, що тепло* (Москаль у пеклі).
- **Красне діло**, каже середущий, – айбо я ще **цінніше** купив. Я дістав такий плащ, що як розпростерти і на нього сісти, понесе тебе, куди лише задумаєш (Про найцінніше).
- *Хто не хоче **гарзд** честувати, той біди зазнає* (Ситий голодному не вірить).
- *Нехай вона вам **до пуття** розкаже, коли і як те було.* (Язиката Хвеська) ...
- *Жили хлопці самі. ... слова батька пам'ятали. **Малися в гарзді*** (Брати-сироти і батьківська порада).
- *Як сядуть їсти, то серце болить, а як стануть робить, то **душа радується!*** (Про бідного парубка і Марка Багатого)
- *А юшка була **нічого собі** і така на смак, неначе й не із зуба від борони варена!* (Як солдат із зуба борони юшку варив)

Лексеми *добре, добрий, милий, цінний* спорадично представлені граматичними формами й словами, які виражають різні ступені інтенсивності позитивної якості чи властивості реалії, дії, вчинку: *лучче, ліпше, найліпше, краще, найкраще, дуже добре, наймиліше, найцінніше, прекрасні.*

- *Я одна, а вас троє. За того віддамся, котрий за рік принесе **найцінніше.***

- *Йди лише сюди! – покликав середущого. Видиш, які **прекрасні** дівчата?* (Про найцінніше).

- *Це ще й **краще**, буде у нас молоко* (Калиточка).

*Та й пішов собі дальше, **лучче** шукати* (Москаль у пеклі).

– *Ідім по світу! Будемо глядати **ліпше** життя* (Брати-сироти і батьківська порада).

На базі словотвірної основи прикметника *добрий* українці утворили іменник *добро* на позначення поняття *матеріальні цінності*, який отримав надзвичайно широке використання в народній мовленнєвій практиці, заступивши собою узусну номінативну одиницю *майно*:

Поклали слуги на віз багато добра ... (Яка любов найліпша?)

Змістові (синтагматичні) зв'язки лексичних та фразеологічних одиниць, зафіксованих у текстах народних казок, вербалізують в структурі досліджуваного мовно-ментального конструкту концептуальні аспекти, які суспільна свідомість української спільноти витворила в результаті довготривалого суспільнотворчого та життєвого досвіду. Виокремимо найбільш помітні з них, послуговуючись принципом нисхідної ієрархії за частотністю.

Оцінкою *добре* українці здавна відзначали достаток, добробут, безбідне, проте без зайвих розкошів, життя:

... а в нього серед двору дім великий, повний двір худоби. Господарить чоловік, живе собі добре і величається (Ситий голодному не вірить). Оженився молодюк, почав газдувати. Побудував собі хатину, посадив садок. Народилося в сім'ї двоє діточок – дівчика і хлопчик. Жилося людям добре (Життя і смерть). Жили-були два брати – Петро та Іван. Петро жив добре. Мав гарну хату, і в хаті, й коло хати. (Дарунки груші). І жилося відтоді Василеві з родиною добре (Брати-сироти і батьківська порада).

Під поняття *добре*, у суспільній свідомості українського народу підпадає досконалість, достатність, високий гатунок:

... бо табака була добре заправлена ... (Козаки і смерть). ... да уродило таке хороше просо, таке хороше! (Семиліточка) Довго блукав парубок по чужій стороні, розвідав її добре ... (Про бідного парубка і Марка Багатого). Їде та їде, коли дивиться – аж біжить собака і несе намисто добре, товсте та гарне, та ще й шліфоване (Дідова дочка й бабина дочка). А груша росла собі, кожний рік врожай добрий давала (Чудо-груша).

- *Це **чудо**, а не груші. Таких груш у світі нема. А тут пани приїхали груші куплять. **Гарні** гроші дають за груші (Чудо-груша).*

Добре, за думкою українців, виявляти сумління й працьовитість:

- *Чекай, я тобі за **добру** службу мушу віддячитися (Яка любов найліпша?) Брати повставали з-за столу, закасаєли рукави поза лікті й узялися до роботи. **Добре** потрудилися...(Закопане золото)*

Лексемами *добре, добрий* український народ виражав вдячність, повагу, шану особі:

- ***Добрий** мій хазяїне, спасибі тобі за все, за ласку, за те, що ти жалієш мене (Чудо-груша). Бо пан у них був **добрий**, не такий, як інші, що з людей знущаються (там само).*

Оскільки матеріальні цінності (майно, статки) в системі аксіологічних координат українського народу перебуває на осі *добре*, то народномовна практика утворила від основи прикметника *добрий* номінатив *добро*, який послідовно витіснив іменник *майно* чи словосполуку *матеріальні цінності*:

*А сама наготувала повнісіньку скриню всякого **добра**, дала їй і випровадила з лісу (Дідова дочка й бабина дочка). Ідіть, тату, забирайте **добро!** (Там само) І наклав аж п'ять возів усілякого **добра**: калачів, меду, яєць, шовку (Бідний гуцул і старий опришок).*

Добрим, переконані українці, є корисне:

- *Ні, ти мною не наїсися, чоловіче, краще пусти мене, і я тебе навчу трьох речей, які тобі у **великій пригоді стануть**. Той чоловік втішився і пообіцяв відпустити, якщо той **добре** скаже (Як соловейко чоловіка розуму навчив).*

Узагальнюючи здійснені спостереження, робимо висновок, що в дискурсі української народної казки узусні лексеми як номінації аксіологічного поняття *добре* є найбільш частотними. Лексико-семантичне поле *добре* народномовна практика розширила й збагатила фразеологізованими виразами й лексемами, які виражають різні концептуальні аспекти аналізованого мовно-ментального конструкту. До

позитивно оцінюваних концептуальних аспектів, у світобаченні українців, належать достаток, добробут, досконалість, сумлінна праця, корисність, а також певна кількість матеріальних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С.37–67.
2. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М., 1985.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М., 1976.
4. Мех Наталія. Лінгвокультурологема ЛОГОС у науковій, релігійній та художній картинах світу : Монографія / Наталія Олександрівна Мех ; НАН України, Інститут української мови. – К., 2011. – 410 с.
5. Потебня А. А. Мысль и язык. / А. А. Потебня. – К., 1993.
6. Потебня А. А. Символ и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989.– 623 с.
7. Пристенский В. Н. Философия / В. Н. Пристенский. – Воронеж, 2991.
8. Філософія. Курс лекцій : навч. посібн./ Бичко І. В. та ін. – К. : Либідь, 1994.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Золота книга казок : укр. нар. казки / Упоряд., передм. та приміт. Л. Ф. Дунаєвської ; Іл. І. А. Вишинського ; Худож. оформл. В. П. Вересюка. – К. : Веселка, 1990. – 431с.

Стаття містить результати дослідження концептуалізації українською етноспільнотою аксіологічного поняття добре в контексті фольклорної соціально-побутової казки. Визначено фрагмент лексико-семантичного поля аналізованого поняття в обраному для аналізу секторі народномовного дискурсу, встановлено основні концептуальні аспекти.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, концептуальний аспект.

The article dwells on the conceptualization of the axiological notion «dobre» («well») by the Ukrainian ethnic community in the context of the folklore realist fairy-tale. It defines a fragment of the lexical semantic field of the notion

under analysis in the sector of the common talk discourse and determines the basic conceptual aspects.

Key words: the language picture of the world, concept, conceptual aspect, lexical semantic field.

О. П. Куш

(м. Вінниця)

УДК 37.011.3-051: 808.5

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Постановка проблеми. Мовна освіта завжди була і залишається визначальною в характеристиці соціального розвитку суспільства загалом і кожної особистості зокрема. Зміна пріоритетів у сфері освіти, мовна політика в Україні – ці чинники зумовлюють якісно нові вимоги до вивчення української мови в школі, зокрема до формування мовної особистості в Україні, оскільки саме новому поколінню – сучасним школярам – належить майбутнє України, а зберігати надбання предків, утверджувати нову національну культуру, національну політику неможливо без досконалого знання рідної української мови, без любові та пошани до неї.

Відомий український мовознавець О. Синявський у своєрідному епіграфі до праці «Норми української літературної мови» писав: «Тільки там, де сходяться мовна природа й мовна культура, в школі, остаточно сформується єдина всеукраїнська літературна мова – чиста та прекрасна».

У відділі мови НДІ українознавства було розроблено навчально-виховну концепцію викладання української (державної) мови, автори якої – С. Єрмоленко, Л. Мацько. В її основі – узагальнений досвід комунікативного підходу до вивчення української мови і специфіка мовної освіти у зв'язку з державним статусом української мови. У цьому документі вперше обґрунтовано поняття мовної особистості як результату навчання і виховання на українознавчій основі.

Складником формування мовної особистості є її духовне становлення, як зазначали І. Огієнко, І. Срезневський, В. Сухомлинський, П. Юркевич, виховання любові й поваги до рідного слова, землі, народу, його одвічних цінностей та ідеалів, усвідомлення необхідності та внутрішньої потреби в спілкуванні й пізнанні світу засобами рідної мови. Про давність цієї проблеми свідчать навчання давньоруських князів, досвід навчання та виховання в монастирях, братських школах, Києво-Могилянській академії тощо.

Мета статті полягає у спробі з'ясувати сутність поняття «мовна особистість учня, складники цієї особистості та засоби її формування і розвитку на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Відомий психолог О. Леонт'єв про місце особистості говорить як про неунікний констант людського буття: «Між образом світу і реальною людиною стоїть особистість» [цит. за 7].

Зв'язок між мовою й особистістю учень визначив так: «...мова є передусім мовою особистості» [7], тобто без мови немає особистості, як і мова не існує поза особистістю.

Поняття мовної особистості ввійшло в наукові парадигми багатьох галузей людських знань (психології, філософії, культурології, лінгвістики, педагогіки, етнології тощо), що й засвідчує намагання сучасної науки через аспекти мовної особистості пізнати феноменальність людини, бо її розвиток поза мовною особистістю є нереальним. У мовознавстві та лінгвокультурології поняття мовної особистості окреслено й описано досить виразно. Маємо на увазі роботи Ю. Караулова, В. Карасика, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Ф. Бацевича, Л. Струганець та ін. Унаслідок аналізу наукової літератури, спостережень над мовленням учнів середньої й старшої школи виділимо основні аспекти сутності поняття «мовна особистість»:

1. Уміння спілкуватися за різних ситуацій із дотриманням установлених норм, що є однією з найголовніших соціальних вимог, які ставляться до молоді. Ефективність мовленнєвого спілкування багато в чому

залежить од вікових, індивідуальних ознак особистості, яка, володіючи комунікативними компетенціями, контактує з іншими.

2. Одне з найважливіших завдань загальноосвітньої школи полягає в підготовці випускників до ефективного мовленнєвого спілкування, тобто готовності до розуміння мовлення інших, здатності до власної мовленнєвої творчості відповідно до компетенцій мовної особистості.

3. У дослідженнях сучасних дослідників представлені складники мовної особистості: мовна, мовленнєва, предметна, прагматична, комунікативна, компетенції, постійний інтелектуальний розвиток, духовне багатство особистості, акумулювання мовних традицій.

4. У лінгвістиці й лінгводидактиці немає єдиного визначення мовної та лінгвістичної компетенції, іноді вони використовуються як синоніми (І. Борисюк, О. Митрофанова). С. Єрмоленко, Л. Мацько ці поняття розмежовують: щоб володіти мовою, треба, з одного боку, засвоїти одиниці мови й правила їхньої побудови, з іншого боку – знати все про мову та її систему.

5. Складниками мовної особистості учня, зокрема, старшої школи є:

- мовна компетенція (обізнаність з мовою: мовними одиницями, їхніми виражальними можливостями), тобто знання мови; володіння мовними уміннями й навичками);

- мовленнєва компетенція (уміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування), тобто володіння мовленнєвими уміннями й навичками;

- предметна компетенція (стосується вмінь відтворювати у свідомості картину світу – предмети, явища і взаємозв'язок між ними на основі активного володіння загальною лексикою);

- прагматична компетенція, що виявляється в здатності до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою свідомого вибору необхідних форм, типів мовлення, врахування ознак функціонально-стильових різновидів мовлення (опису, роздуму, розповіді);

- комунікативна компетенція, що в широкому розумінні передбачає вміння спілкуватися з метою обміну інформацією.

6. Складниками мовної особистості є також постійний інтелектуальний розвиток, розвиток психічних процесів: пам'яті зорової та слухової; мислення – абстрактного (понятійного) й образного (художнього); спостереження, уяви – репродуктивної (відтворювальної) й творчої; духовне багатство особистості та акумулювання мовних традицій (здатність берегти й розвивати мовні традиції народу).

7. Як відомо з психологічних досліджень, головною ознакою особистості є наявність свідомості й самосвідомості. З цього випливає, що головною ознакою мовної особистості є мовна свідомість та самосвідомість.

Формування мовної особистості означає не тільки набуття людиною певних знань, умінь і навичок, але й самовиховання свідомого ставлення до мови, що виражається в прагненні та вмінні мовців спілкуватися рідною та іншими мовами, відповідальному ставленні до власного мовлення, постійній, наполегливій роботі над його вдосконаленням.

До важливих засобів формування свідомості учнів дослідники відносять народну творчість, мистецтво, безеквівалентну лексику та ін. [8]. Це зумовлює введення в навчально-виховний процес відповідного дидактичного матеріалу. На уроках різного типу формується той особливий емоційний стан, який багато в чому визначає саму людину як особистість, спрямовує її інтелектуальний та професійний розвиток. Критерієм сформованості мовної особистості вважається здатність репрезентувати себе через мовлення.

Формуванні мовної особистості, яка розвивається в етнічному середовищі, є носієм і транслятором культурних цінностей, активно наслідуючи традиції використання різномовних засобів у спілкуванні є важливим складником мети навчання рідної мови в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах [5]. Національний компонент мовної особистості дає змогу розглядати мовну діяльність під кутом національно-культурної

специфіки і враховувати етнопсихологічні чинники: вроджені мовні здібності, чуття мови, національний спосіб мислення, національну свідомість, національну самосвідомість, національно-мовну свідомість, несвідоме, національний характер, національне почуття, менталітет, національно-культурну мотивацію. З огляду на це, формування мовних умінь і навичок учнів основної школи на засадах етнопедagogіки пов'язане з вивченням мови як оригінального феномену етносу, специфічного способу оцінювання ним світу, а тому сприяє оволодінню школярами національно-культурним мовним компонентом, поглибленню етнознань та виробленню національного колориту їхньої мови.

Звернення до етнолінгвістичного матеріалу стає необхідним упродовж усього періоду вивчення мови; методи і форми ознайомлення з етнолінгвістичними даними будуть змінюватися залежно від етапу навчання, рівня володіння мовою, типу навчального закладу тощо. Засвоєння українознавчого матеріалу особливо ефективно здійснюється на рівні поглибленого вивчення мови, на ґрунті вже опрацьованого теоретичного курсу, широких фактологічних даних. Проте не менш суттєвим є звернення до етнолінгвістичних відомостей у процесі опанування мови, починаючи з дошкільного віку, за умов родинного виховання.

Українознавчий підхід має оновити курс української мови, відкрити в ньому нові, ще не пізнані грані, ввести в навчальний обіг досі не використаний етнокультурний шар мовного матеріалу.

Щоб зберегти і продовжити в розвиткові шляхетні обриси української національної культури, маємо активізувати увагу педагогічної громадськості на об'єктивних (неупереджених) історико-лінгвістичних, археологічних, лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних знаннях про те, що першопочатки української мови зародилися на ґрунті праслов'янських діалектів, які територіально ідентифікуються саме на споконвічно українських землях, що поступове виокремлення її почалося з VI-VII ст., а не з XIV ст., як нам доводили за радянського часу, і що українці – автохтони на

своїй землі, що діалектні говори й говірки є історичними пам'ятками, мовним скарбом (коморою запасів для літературної мови), і вони потребують захисту, врегульованого використання, а не боротьби з ними.

Шляхетні обриси української культури у мовних особистостях наших учнів варто поповнювати знаннями про видатні мовні особистості (анонімні, іменні й безіменні) минулих епох історії українського народу, що стали знаковими постатями нашої культури (серед них і неукраїнці, які працювали для України) – від Велесової книги, «Повчання...» Володимира Мономаха до сучасності.

Звичайно, формування національно-мовної особистості значною мірою залежить від соціальних змін. Прийняття й відтворення української мови в мовленні широкого загалу – в сім'ї, школі, у ЗМІ – позитивно впливатиме на становлення та розвиток української мовної особистості, оскільки активний словник учнів формується під впливом того середовища, в якому вони живуть. У зв'язку з цим особливої ваги набувають соціолінгвістичні передумови засвоєння учнями української мови [8].

Відповідно до сучасної соціолінгвістичної парадигми, відбулися зміни в змісті й обсязі навчального матеріалу у зв'язку з багатоаспектним трактуванням мови. Це зумовлює введення нових, передусім комунікативно орієнтованих, тем до програми, зокрема зі стилістики, риторики, культури мови. Змістова частина української мови як навчального предмета має забезпечити готовність випускників до подальшого навчання, самоосвіти, активної участі в громадському, виробничому, культурному житті держави.

Важливим критерієм відбору лінгвістичного матеріалу стає його потенціал у формуванні мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентності учнів.

Курс української мови в середніх загальноосвітніх закладах різного профілю (гуманітарного, природничо-математичного тощо) характеризується низкою своєрідних ознак, що, передусім, стосуються змісту й технології навчання. Важливим засобом навчання стає профільно орієнтований текст як

середовище функціонування мовних одиниць, що дає змогу залучити старшокласників до мовної діяльності, мотивує засвоєння лінгвістичної теорії, підвищує пізнавальний і виховний потенціал уроку.

О. Горошкіна, досліджуючи методику навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах природничо-математичного профілю, встановила, що формування мовної особистості старшокласників було результативним за таких умов:

- урахування соціологічних, лінгвістичних, психологічних, психолінгвістичних, лінгводидактичних, культурологічних чинників навчання української мови старшокласників;

- урахування індивідуальних особливостей учнів і своєрідності профілю школи;

- виявлення дидактичних засад навчання, що визначають технологію засвоєння програмового матеріалу;

- реалізація в процесі навчання ідеї позитивних мотиваційних настанов за рахунок включення відомостей про значення української мови в професійній діяльності людини;

- розробка змісту навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю з урахуванням психологічного, психолінгвістичного, особистісного, комунікативно-діяльнісного, функціонально-стилістичного, етно- та соціокультурологічного підходів до навчання мови, що забезпечить формування мовної, мовленнєвої, комунікативної, культурологічної компетенції учнів;

- відбір форм, методів, засобів навчання, розрахованих на постійне залучення учнів до активних форм спілкування;

- чергування репродуктивних і креативних дій учнів у системі роботи через упровадження вправ на удосконалення аудіативних і читацьких умінь під час продуктивних видів мовленнєвої діяльності, формування правописних умінь і навичок [2].

Розмірковуючи про мету мовної освіти в школі, необхідно зазначити, що певна категорія вчителів-словесників основним завданням шкільного курсу рідної мови вважає формування в учнів орфографічної, пунктуаційної й стилістичної вправності, інша прагне навчити дітей гарно й змістовно висловлюватись, ще інша на перше місце ставить бездоганне знання правописних правил. Це, без сумніву, важливі грані виховання всебічно розвиненої рідномовної особистості. Але все втрачає сенс без глибокої поваги й любові до рідного слова. Однією з найперших засад вивчення української мови має стати забезпечення мовної стабільності учнів, виховання в них мовного обов'язку щодо своєї держави і через розуміння взаємозв'язку питань розвитку мови з державотворчими проблемами виховання активної мовної особистості, небайдужої до мовних проблем держави.

Між рівнем освіченості загальної культури і рівнем мовної культури людини існує чітка співмірність і залежність. Цілеспрямованість на інтелектуальне зростання, творчі шукання, духовні устремління потребують від кожної молодої людини інтенсивного вивчення мови, оволодіння лексиконом, виражальними засобами, бо мова є і засобом інтелектуально-культурних досягнень, і способом їх презентації в суспільстві. За словами Л. Фейсрбаха, «хоч би що людина називала і виражала, завжди вона розкриває свою особисту сутність; тому мова є критерієм того, на якому рівні перебуває людська культура» [цит. за 1, с. 11].

Вихованню національно свідомої україномовної особистості підпорядковується культурологічний аспект викладання української мови, що орієнтується на кілька сфер мовленнєвої діяльності й мовної субстанції:

- мова у своєму семантичному обсязі органічного матеріалу – морфеміці, лексемах, фраземах, стилістемах, конструкціях і структурах, виразах, надфразових єдностях і зразках текстів – акумулює розум та естетику нації, вона відкриває людині доступ до надбань культури, інтегрує попередні знання, здатна прогнозувати такі напрямки;

- мова в евфонії й ритмомелодиці дає добру основу для пісенно-музичного мистецтва, народнопісенної, романсової, капельної, вокальної, хорової й оперної творчості;
- мова як мистецтво живого спілкування, дотепу, жарту, іронії, сатири, як засіб, спроможний викликати естетичне задоволення;
- мова як основа і матеріал фольклору, а фольклор як джерело літературної мови;
- мова як носій і культура фаху; компетенція і професіоналізм з будь-якого фаху – це передусім бездоганне володіння фаховим мовленням;
- мова як естетика повсякденного побутового спілкування [7].

Не просто сума знань про мову, а сама мова в її гармонійному живому звучанні, лексичному й фразеологічному багатстві, стрункості й вишуканості граматичних форм та конструкцій, стилістичному розмаїтті має володарювати у школі й вищому навчальному закладі, бо вона – «найголовніше і найглибше джерело національної духовності» [3].

В. Федоренко, Л. Скуратівський у «Методичних рекомендаціях щодо вивчення української (рідної) мови» головним завданням у навчанні української мови визначили підготовку мовно грамотної людини з високим рівнем комунікативної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову та її граматичну будову, самобутньої мовної особистості, яка має значний словниковий запас, засвоїла основні норми літературного мовлення, здатна вільно виражати свої думки та почування в усній та писемній формі, у будь-якому стилі та жанрі, що якнайкраще відповідають ситуації спілкування; також рідна мова формує високий рівень духовності й інтелекту людини, у свідомо-практичній мовленнєвій діяльності формує її світогляд, свідомість і психотип. У процесі реалізації соціокультурної змістової лінії актуальною залишається проблема національної самоідентифікації учнів, формування в них патріотизму, духовної культури, пов'язаних із вибором мови спілкування.

Висновок. Викладання української мови має бути підпорядковане комплексним потребам виховання мовної особистості. Спираючись на концепцію вивчення української мови, запропоновану С. Єрмоленко та Л. Мацько, вважаємо основою мовної освіти пробудження індивідуальної мовотворчості, таке засвоєння мови, яке уможливило вільне самовираження особистості в різних сферах людської діяльності. У мовній освіті мають гармонійно поєднуватися три складники: грамотність, лінгвістичне мислення та національно-мовна свідомість. Ефективність мовної освіти і її відповідність сучасним стандартам визначатиметься її спроможністю дати Українській державі громадян, які вільно володіють державною мовою, мають високий інтелектуальний рівень, розвинуту духовно-емоційну сферу, національно-патріотичну зорієнтованість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Мовознавча наука і школа // Мовознавство і школа [відп. ред. М.А. Жовтобрюх] / І.К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 5–21.
2. Горошкіна О. М. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах III-го ступеня природничо-математичного профілю : автореф. дис. ... доктора пед. наук / Горошкіна О. М. – К., 2005. – 40 с.
3. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема // Дивослово / Т. Донченко. – 2006. – № 5. – С. 2–5.
4. Дороз В. Вивчення української лексики в поліетномовних школах : лінгвокультурологічна робота // Дивослово / В. Дороз. – 2005. – № 12. – С. 10–13.
5. Дружененко Р. С. Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи : Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Р. С. Дружененко. – Херсон, 2005. – 18 с.

6. Кононенко В. Етнологічні засади вивчення української мови // Українська мова в освіті : зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. / В. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 43–56.

7. Симоненко Т. В. Формування національно-мовної особистості на уроках української мови в 5–7 класах : Автореф. дис. ... канд. пед. наук. –К., 2000. – 18 с.

8. Федоренко В., Скуратівський Л. Методичні рекомендації щодо вивчення української (рідної) мови у 2006–2007 навчальному році // Дивослово. – 2006. – № 8. – С. 29–40.

У статті представлено актуальність формування мовної особистості учня, основні аспекти сутності поняття «мовна особистість», складники й етапи формування й розвитку мовної особистості, важливість впливу етнопедагогіки на процес навчання рідної мови.

Ключові слова: *мовна особистість, мовленнєве спілкування, компетенції мовної особистості, основні чинники навчання української мови.*

In the article, the actuality of formation the language pupil's personality, the main aspects of the meaning «Language personality», parts and stages of formation and development of lanquage personality, the importance of influence of ethnopedagogics on the process of learning of the native language are reпреzented.

Key words: *language personality, language communication, competence of language personality, main factors of leaning of Ukrainian language.*

УДК 81373.49

ЕВФЕМІЗМИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПОРОКІВ ТА НЕГАТИВНИХ ВЧИНКІВ

У сучасній українській мові постійно збагачується не тільки лексичний склад, а й форми вираження думки й почуття, вдосконалюються прийоми та засоби впливу. До джерел збагачення виражальних ресурсів мови належать й евфемізми – слова та вислови, які вживаються для непрямих, прихованих, зокрема пом'якшених, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви [18, с. 173].

Особливої уваги на сучасному етапі потребує узагальнення та уточнення лексико-семантичних розрядів евфемізмів, закономірності функціонування яких є мало дослідженими. Виявлені в сучасній українській містичній прозі евфемізми є різнотематичними, за своєю семантикою вони виходять далеко за межі відомих у мовознавстві лексико-тематичних класифікацій цих мовних одиниць (праці О. Б. Януша [25], О. І. Манютіної [11], І. В. Мілевої [13] та ін.).

Семантичні розряди евфемізованої лексики в містичній прозі охоплюють сфери людської діяльності, прямі номінації яких автори вважають найризикованішим для успішної комунікації письменника як суб'єкта продукування художнього матеріалу з читачем як об'єктом впливу друкованої продукції. Уживання евфемізмів у творах зумовлюється соціально-культурними, морально-етичними й естетично-конвенціональними нормами суспільства та відображає сформовані поняття позитивності або негативності сприймання тих чи інших предметів та явищ дійсності. За цими критеріями евфемізми в досліджуваних текстах можна розподілити на окремі лексико-семантичні розряди та підрозділи. Так, з-поміж аналізованих мовних одиниць з пом'якшувальною конотацією можна виокремити евфемізми

лексико-семантичних полів з домінантою помирати, на позначення сексуальних стосунків, психічних, розумових та фізичних вад людини, фізіологічних процесів, зокрема й жіночої фізіології, людських пороків та негативних вчинків, а також демонологічні евфемізми.

Особливу увагу пропонуємо зосередити на евфемізмах лексико-семантичної сфери на позначення негативних звичок людей. На сторінках сучасної української містичної прози найчастіше натрапляємо на замінні назви таких понять, як пияцтво, наркоманія, вживання нецензурної лексики й найближчі до них негативні явища, процеси та якості. Вплив соціального середовища на табування та евфемізацію лексичних явищ цього плану простежується досить чітко.

Пияцтво сприймається людьми негативно, а тому й засуджується. Мовці уникають прямих номінацій слів цієї лексико-семантичної сфери й використовують пом'якшувальні вторинні номінації. Табу на деякі очевидні найменування таких понять сягає глибини століть. Наведемо кілька прикладів на евфемістичне називання поняття «пиячити»: насоловитися [10, с. 60], хильнути [20, с. 206], заливати горе [15, с. 99] та ін.

Частина евфемізмів зазначеної лексико-семантичної групи є пом'якшувальними образними висловами, компонентами яких є номінації атрибутів процесу вживання спиртного: пригублятися до чарчини [9, с. 27], дати собі ради з пляшки [9, с. 27], під добру пляшчину [15, с. 355], зазирати до чарки [1, с. 40] тощо.

Незважаючи на те, що фразеологічний вислів лізти у пляшку [8, с. 8] містить структурний компонент, який формально робить схожим його на подані вище евфемізми, за значенням цей фразеологізм перебуває поза межами лексико-семантичного поля на позначення всього, що пов'язане з пияцтвом. Фразеологічний словник української мови значення стійкого вислову лізти у пляшку трактує як «сердитися, гніватися без достатніх на те підстав; виявляти незадоволення у зв'язку з чим-небудь» [24, с. 439]. У творі О. Ірванця зазначений фразеологізм вживається саме в цьому значенні. Для

того, щоб проілюструвати значення фразеологізму лізти у пляшку, пропонуємо розгорнути контекст, в якому описано передумови конфліктної ситуації:

– Ти якийсь не такий, – відчув зміни в настрої друга Віктор. – Щось трапилося? Га?

– Епідемік у трамваї... – Ігор відсморбнув зі скляночки. – Молодий хлопчина...

– А-а-а...– протягнув Віктор. – Розумію. Це завжди так важко. Ніколи не звикнеш. Чи звикнеш? Га?

Ігоря чомусь роздратувало це його друге «га» поспіль і він не відповів.
<...>

– А взагалі як справи?

Ігор насупився, але посмішки не стримав. Так, звісно, загалом справи нормально.

– Так, звісно, у всьому іншому справи нормально. Ти це хотів почути?

– Ну, перестань, не лізь у пляшку.

– До речі, про пляшку... [8, с. 8].

В. Д. Ужченко відзначає, що часом спостерігається відчутна градація ступеня сп'яніння, коли вислови передають міру вияву ознаки чи інтенсивності дії [22; 23]. Така сама градація спостерігається й у мові сучасної містичної прози. Значення «напідпитку» реалізується в евфемізмах промочити горлянку (Регалар гримів посудом на кухні, а його юна небога бігала з кухлями пива на маленькій таці. – А! – рипів вояк Угл. – Ось і старий Кріт! Саме час **промочити горлянку!** [6, с. 40]), причаститися (Мама Панаска спиралася на Іванову руку і твердила, що то нічого, в такий день троньки мона і їй, старій, **причаститися** [10, с. 67]), пригублятися до чарчини (І тут час од часу почав **пригублятися до чарчини** [9, с. 27]) тощо. Значний ступінь зловживання спиртним передають евфемізми прийняти на душу більше норми (Далі Свисток, видно, **прийняв на душу більше норми**, бо врешті йому це набридло <...> [9, с. 37]), зловживати алкоголем (Творець

теорії міжособистісних стосунків Гаррі Салліван був людиною, важкою для спілкування і **зловживав алкоголем** [14, с. 29]), наклюкатися (Я до того дня навіть не підозрював, що однією текілою можна так **наклюкатися** [4, с. 62]), хильнути забагато

(– Хтось тут, здається, **хильнув забагато**, – розглядаючи стіну, сповістила Мора [15, с. 270]), впиватися (Це що – я вешталася по світу, я **впивалася**, я кололася? [3, с. 172]) та ін.

Окремо виділимо синонімічний ряд евфемізмів-замінників лексем п'яний та п'яниця: кучерявий [12, с. 108], підпилий [8, с. 5], хмільний [6, с. 141], нетвереза голова [20, с. 228, 228–229], з підпухлим лицем [19, с. 107] тощо.

У Н. Тисовської натрапляємо на авторський новотвір алконавти (– Що це за фотографії мені принесли? Що це за пивні плями? Знову пиво на роботі? Ми ледве дискети останнього разу відчистили... Повиганяю всіх до біса, **алконавти!** [20, с. 19]). За зразком наявних у мові складних за будовою слів на позначення рідкісних професій аеронавт, акванавт, аргонавт, астронавт, гідронавт, космонавт авторка утворює евфемізм з піднесено-урочистою конотацією, яка в наведеному контексті є засобом іронії.

З метою евфемістичного перейменування спиртних напоїв, здебільшого горілки, автори художніх творів використовують вислови з родовими найменуваннями вода, ліки тощо: настоянка «Цукрова» [8, с. 20] («Цукрова» [8, с. 22]), гірка вода [1, с. 42] (гірка [15, с. 196, 355]), міцна рідина [1, с. 54] і под.

У досліджуваних творах натрапляємо на індивідуально-авторські евфемізми аналізованого лексико-семантичного поля, для деталізації змісту яких необхідно ознайомитися з контекстом: недавня бурхлива забава (У безлюдній вітальні за столом явно нудьгував невизначеного віку чоловік з підпухлим лицем або від за давньої ниркової хвороби, або **недавньої бурхливої забави** [19, с. 107]); узливання (Якийсь він був меланхолійний надміру, і Франек, не цілком іще при тямі після нічних **узливань**, не дійшов

кращого, аніж дзюбнути свого господаря недолугим жартом [15, с. 233]; Це його в обід викликав до себе Маркус, а Вітій же вдень у принципі ніякий, особливо ж опісля е-е-е... самотніх вечірніх **узливань** [15, с. 70]; «запливи» (Адже не вперше вже вона просить його як не кинути, то бодай обмежити свої вечірні **«запливи»** [15, с. 73]) тощо.

Однією з найновіших груп евфемізації в українській мові є перейменування явищ, понять, процесів, дій, пов'язаних з уживанням різних наркотичних речовин. Незважаючи на певну поширеність явища наркоманії в сучасному соціумі, все ж таки воно залишається забороненим, таким, що карається законом і засуджується людською мораллю. Саме тому мовні формули, якими послуговуються в цій сфері, мають арготичний, тобто маскувальний, характер, що, своєю чергою, є засобом евфемізації мовлення. Наприклад, евфемізми підвисати на «чорному» [5, с. 38], сісти на голку [7, с. 305], «косячок» [3, с. 159; 4, с. 121], ширятися [5, с. 37], неkotора трава [21, с. 38], колотися [3, с. 172], голка [3, с. 159], травичка [3, с. 130], «колеса» [3, с. 159], хоч і набули певного поширення, однак не втратили маскувальної та пом'якшувальної функції. В. Б. Великорода зазначає, що «особливістю більшої частини таких евфемізмів є їх вживання в мовленні самих наркоманів, що надає їм сленгового характеру» [2, с. 66].

Усі аналізовані евфемізми визначеної лексико-семантичної групи зафіксовані словником жаргонізмів Л. Ставицької й відзначені в ньому ремаркою нарк. [16, с. 66]. Відповідно, для носіїв мови, мало обізнаних з указаною сферою, розшифрування значення евфемізмів такої семантики буде практично неможливим.

Процеси демократизації суспільства спричинили певною мірою втрату контролю над чистотою й культурою усного та писемного мовлення певної частини українців, які збагатили свій активний словниковий запас нелітературною лексикою. Проте переважна більшість мовців украї негативно сприймає таку тенденцію й стежить за культурою мовлення. Надійний спосіб позбутися лихослів'я – знайти йому заміну. Так, у мові

сучасної української містичної прози натрапляємо на слова та вислови, що нейтралізують або значно знижують негативну конотацію контексту. На місці мовних одиниць обценної лексики натрапляємо на вживання таких евфемізмів, які мають узагальнений характер:

– вельми некрасиве слово (Вони тико так, граються. Далі Тамарка **вживає вельми некрасиве слово** [10, с. 58]);

– непристойні слова (Він завжди глузував з Лари й Фіони, задирав їм спідниці і говорив різні **непристойні слова** про їхні округлості, що вимальовувалися під коричневою формою і чорним фартушком [3, с. 94]);

– щось нецензурне (Ліна беззвучно, самими вустами пробурмотіла **щось нецензурне** [20, с. 204]);

– погані слова (Дехто кричав **погані слова**, дехто просто кричав [21, с. 22]);

– лихослів'я (Перше: за вчинення опору владі і її повноважному представникові під час виконання ним службового обов'язку, друге – за намагання заволодіти зброєю дільничного міліціонера, і третє – **лихослів'я**, приниження честі і гідності присутніх під час конфлікту в приміщенні сільської ради [12, с. 75]);

– непристойно виляятись (Опир **вилявся непристойно**, аж навіть горбун поморщився, й заломив хованцеві руку за спину [20, с. 238]);

– лаятись (Бо ж Іветта мала такий або майже такий, як її шоколадна подруга, нестерпний характер, була неймовірною гордючкою, могла смачно (правда, по-італійськи) привселюдно **лаятись** і теж вчепитись іншій модельці у волосся <...> [10, с. 53]) та ін.

Про об'єкти дійсності, які завуальовуються такими евфемізмами, можемо лише здогадуватися, а конкретну лексему, на місці якої вживається евфемізм, відтворити неможливо.

Доречно в межах аналізованої лексико-семантичної групи евфемізмів згадати й про евфемізми-замінники обценної лексики, розшифрування денотата яких не становить труднощів. Так, у контексті Знавці життя Сальвадора Далі стверджують, що несамовитий Іспанець був прохолодним

до сексу (як і Фройд, праці якого він обожнював), незважаючи на зливу **фалічних і еротичних** (радше, антиеротичних) **символів** у картинках [14, с. 56–57] вислови фалічні символи та еротичні символи виконують роль евфемізмів.

«До фалічних символів у різних культурах, – стверджує Л. Ставицька, – зараховують такі об’єкти, як вежа дзвіниці, високі камені, вогонь, гриб, дерево, дуб, мандрагора, огірок, палець, палиця, пальма, парасолька, пірамідальний дах, плющ, промінь, свічка каштана, сигарета, сосна, спис, стовбур дерева, стовп, тверде каміння, фігове дерево, фонтан та ін.» [17, с. 378]. Дослідниця також підкреслює, що фалос є символом чоловічого статевих органів. Тому, коли йдеться про вислів фалічні символи, одразу в свідомості мовця виникають асоціації, пов’язані саме з таким денотатом.

Вислів еротичні символи в наведеному вище контексті завуальовує «сукупність усього, пов’язаного зі статевим коханням, чуттєвістю» [17, с. 164].

Натрапляємо на ще один вислів, що належить до аналізованої лексико-семантичної сфери: Алік, котрий вже відійшов метрів на сорок і, певне, вважає себе у пільмі непомітним, **показує** Лорні **середній палець** [5, с. 151]. Як відомо, у багатьох культурах показ середнього пальця руки – непристойний жест, пов’язаний з імітацією рукою вигляду чоловічих статевих органів. Дуже часто такий жест має знайомий для всіх вербальний нецензурний супровід. Крім того, в Л. Денисенко натрапляємо на випадки вживання усіченого евфемізму показувати палець з аналогічним значенням: **Я показував** їм того **пальця** не з хуліганських мотивів <...> [4, с. 26]; **Я показував** їм **пальця** із суто виховною метою, треба, щоб вони зрозуміли, поки ніхто не пояснив їм фізично, що поводитися з чоловіками треба обачно [4, с. 26]. Л. Денисенко вдається також до використання поширених образних висловів з таким самим значенням: брутальний американський жест [4, с. 25], надбання американського народу [4, с. 25] та ін.

Отже, з-поміж евфемізмів-замінників на позначення людських пороків та негативних вчинків у мові сучасної української містичної прози представлені одиниці лексико-семантичних полів на позначення пияцтва, замінників нецензурної лексики, а також виявлена найновіша сфера евфемізації – сфера наркоманії. Подальші студії описаної проблеми вбачаємо в детальному дослідженні й інших лексико-семантичних сфер евфемізації на значно ширшому аналітичному матеріалі. У загальному ж використанні евфемізмів різних тематичних груп у мові художніх творів є однією з ознак ідіолекту письменника, характеристикою його морально-етичних цінностей та його загальної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багряна А. Етимологія крові : [роман] / Анна Багряна. – К. : Факт, 2008. – 156 с. – (Серія «Excerptis excipiens»).
2. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Віра Богданівна Великорода. – Львів, 2007. – 237 с.
3. Гримич М. «... Мак червоний в росі...» : [роман] / Марина Гримич. – К. : Дуліби, 2005. – 192 с.
4. Денисенко Л. Забавки з плоті і крові : [новела з десяти частин] / Лариса Денисенко. – Львів : Кальварія, 2006. – 192 с.
5. Дереш Л. Трохи п'єтми, або На краю світу / Любко Дереш. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 288 с.
6. Дяченки М. та С. Брамник : [роман] / Марина та Сергій Дяченки. – К. : Джерела Ч, 2005. – 288 с.
7. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / Оксана Забужко. – [вид. 2-е, доп.]. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
8. Ірванець О. Хвороба Лібенкрафта (*Mordus dormatorius adversus*) : [понурий роман] / О. В. Ірванець ; [худож.-оформлювач О. М. Артеменко]. – Харків : Фоліо, 2010. – 187 с. – (Графіті).

9. Кешеля Д. Око ангела, або ж Засуджені до життя : [повість] / Дмитро Кешеля // Дзвін. – 2004. – № 5–6. – С. 25–49.
10. Лис В. Іван і Чорна Пантера / Володимир Лис. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 320 с.
11. Манютіна О. І. Лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі бульварної жіночої прози ХХ–ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Олена Іванівна Манютіна. – Чернівці, 2009. – 237 с.
12. Матіос М. Солодка Даруся : драма на три життя : [роман] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2007. – 188 с.
13. Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ірина Володимирівна Мілева. – Луганськ, 2005. – 247 с.
14. Процюк С. Аналіз крові / С. Процюк. – К. : Грані-Т, 2010. – 144 с. – (Серія «De profundis»).
15. Соколян М. Новендіалія : [роман] / Марина Соколян. – К. : Факт, 2008. – 408 с. – (Сер. «Поза фокусом»).
16. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
17. Ставицька Л. Українська мова без табу : словник нецензурної лексики та її відповідників (обсценізми, евфемізми, сексуалізми) / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 456 с.
18. Тараненко О. О. Евфемізм / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія. – [редкол.: В. М. Русанівський, О. О.Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-тє вид., зі змінами і доп.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 173–174.
19. Тарасюк Г. Між пеклом і раєм (Сни анахорета) : [роман-гіпотеза] / Галина Тарасюк. – [вид. друге]. – Чернівці : Місто, 2006. – 288 с.

20. Тисовська Н. Останній шаман : [роман] / Наталя Тисовська. – К. : Наш час, 2008. – 392 с.
21. Ткачук Г. Славка : [повісті, новели] / Галина Ткачук. – Львів : Кальварія, 2006. – 160 с.
22. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
23. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К. : Рад. школа, 1988. – 279 с.
24. Фразеологічний словник української мови : в 2-ох кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. ; Кн. 2. – 984 с.
25. Януш О. Б. Евфемія і суміжні явища в українській і російській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; 10.02.02 / Олег Богданович Януш. – К., 1997. – 189 с.

У статті розглянуто особливості функціонування різних груп евфемізмів лексико-семантичного поля на позначення людських пороків та негативних вчинків, зокрема пияцтва, наркоманії, вживання нецензурної лексики тощо, на матеріалі сучасної української містичної прози.

Ключові слова: *евфемізм, евфемізація, евфемістичні конструкції, лексико-семантичне поле.*

The article deals with the peculiarities of functioning of different groups of euphemisms of the lexical-semantic field, denoting human vices and negative acts, such as drunkenness, drug addiction, usage of obscene vocabulary etc., on the basis of modern Ukrainian mystical prose.

Key words: *euphemism, euphemisation, euphemistic constructions, lexical-semantic field.*

УДК 811.161.2'37

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ГОРДІСТЬ* У НАРОДНОПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

За останні десятиріччя потужного розвитку в сучасній лінгвістиці набуває концептуальний підхід до вивчення мовних явищ. Реалізації його підпорядкована насамперед когнітивна лінгвістика, а також соціолінгвістика, лінгвокультурологія та етнолінгвістика. Базовим поняттям у когнітивній лінгвістиці є концепт, і саме цим вона найбільшою мірою відрізняється від інших напрямів дослідження семантики (логічного, структурного тощо), оскільки передбачає вивчення змісту з погляду аналізу його інформативності як на текстовому, так і підтекстовому рівнях.

Сьогодні вивчення та опис концептів викликає неабиякий інтерес у сучасній науковій думці. Упродовж усього життя людина перебуває в процесі пізнання світу. Когнітивна діяльність людини розвиває вміння орієнтуватись у світі, ототожнювати та розрізняти об'єкти, асоціювати їх. Концепти, власне, виникають як результат операцій такого типу. Звідси можна зробити висновок, що формування концептів пов'язано з пізнанням світу, з формуванням уявлень про нього [3, с. 44–45].

Тривалий час лінгвістика розглядала мовну систему саму по собі, без урахування важливого людського чинника, однак у сучасній лінгвістичній теорії людина є вихідною позицією в дослідженні мовних явищ оскільки, людина сприймає світ, осмислює його, намагається зрозуміти й пояснити, вербально зафіксувавши у своїй пам'яті в певних образах-концептах, ментально та національно вмотивованих, окремі фрагменти і цілісну картину.

Тільки знакове та важливе для культури нації слово є вербальним знаком концепту. Ми відштовхуємося від розуміння концепту як ментально-психонетичного комплексу, ядром якого є диктум пропозиції (вербалізовані

істинні, об'єктивні знання про позначення), що корелює з асоціативно-термінальною частиною (неістинними, зокрема метафоричними знаннями), а також психічними функціями: відчуттями, почуттями, образами, інтуїцією, архетипами колективного підсвідомого [6, с. 94].

Українське мовознавство багате науковими розвідками, у яких розглянуто і загальні теоретичні питання когнітивної лінгвістики, і конкретні концепти. Це праці Т. П. Вільчинської, О. Є. Єфименко, С. А. Жаботинської, В. Л. Іващенко, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, Л. А. Лисиченко, М. В. Мамич, П. В. Мацьківа, Н. О. Мех, О. А. Павлушенко, О. О. Селіванової, М. В. Скаб, Т. М. Сукаленко, О. М. Цапок, Г. М. Яворської.

Осмыслити та описати основні моральні категорії людського пізнання, їх природу, у нашому розумінні – концепт, намагаються не тільки мовознавці, культурологи і психологи, а й етнологи, філософи, мистецтвознавці та фольклористи.

Метою пропонованої статті є аналіз вербального вираження й змістового обсягу концепту гордість у мовній картині світу українців на матеріалі фольклору. Об'єктом виступає концепт гордість у її народнопісенній інтерпритації, а предметом – семантичний аналіз лексичних одиниць на позначення досліджуваного концепту в її контекстуальному оточенні на тлі народнопісенного дискурсу. Актуальність нашого дослідження визначається необхідністю комплексного вивчення зв'язків між окремим фрагментом картини світу та його відображенням у мовній картині світу на різних структурних рівнях.

У нашій науковій розвідці ми спробуємо виокремити моральний компонент змісту, досліджуваного концепту гордість. Оскільки фольклорні твори всіх жанрів засуджують зверхність як протиположність щирості та простоті вдачі і серед релевантних лексем значна частина містить сему зверхності, варто виокремити й проаналізувати цей ментальний феномен як окремий бінарний ментальний конструкт.

Звернемося до словникової дефініції лексеми *гордий* з метою визначення первинності та вторинності лексико-семантичних варіантів з негативною конотацією й встановлення ключових слів, що позначають її семантику, отже, є найближчими синонімами семантичної домінанти й складають негативно конотоване ядро концепту *гордий*: 1. Сповнений особистої гідності, самоповаги; 2. Який відчуває задоволення від чогонебудь, усвідомлення власних успіхів; 3. Сповнений високого смислу; піднесений. 4. Який має про себе надмірно високу думку і зневажливо, з висока ставиться до інших; пихатий [7, Т. 2, с. 126–127]. Як бачимо, із наведених семантем, лексема *гордий* набула негативного відтінку внаслідок звуження значення, що виявилось у надмірному вияві основної ознаки «сповнений особистої гідності, самоповаги». Негативна конотація розвинулася у вторинний семантичний внаслідок гіпервияву первинного денотата.

Якщо простежити розвиток семантичного обсягу слова *гордість* у порівняльно-історичному аспекті, то переконаємося, що в більшості мов, зокрема й слов'янських, корінь *-горд-* завжди мав негативну семантику. «Етимологічний словник» подає такі давні й чужомовні значення цього кореня: «рос. обрдый, бр. горды, др. гърдостьный п. hardy (під впливом ч. hrdu), ст., діал. gardy «вибагливий», ч. слц. hrdu, вл. hordy, нл. hjarde, м. грд «потворний», схв. грдан, грдан «бридкий, жахливий», ст. грд «гордий; жахливий», старост. Гордий, жахливий; праслов'янське *гордий*, страшний» [2, с. 564]. Поява в синтагматиці лексеми *гордий* архісемантики *страшний*, *потворний*, *жахливий* є цілком прогнозованою й закономірною. Наявність негативно конотованої семи в давніх формах вербалізатора *гордий* пояснює, чому у фольклорних текстах, зокрема в народних піснях, лексема *гордий* уживається тільки у вторинному негативно конотованому значенні.

Основними вербалізаторами концепту *гордість* у загальномовній практиці є поруч з лексемою *гордий* лексеми *зневажливий*, *зверхній* та фразеологічне сполучення *бути високої думки (про себе)*. Ці лексеми вкупі з

назвами опредметнених ознак гординя, гордість, зверхність, зневага та дієслівними номінаціями гордитися, зневажати, бути зверхнім становлять ядро вербальної експлікації концепту гордість.

Лексема гордий вступає в синонімічні й однокореневі зв'язки з низкою номенів *гордівливий, гордливий, гордовитий, гордуватий, [гордячий]* Я, *гординя, [гордїтель]* Ж, *гордівник, гордій, гордість, [гордота], гордоці, [гордун], гордяк, гордячка, [гордити]* «гордувати, нехтувати», *гордитися, гордувати, [горжати]* «відкидати, нехтувати» Бі, *[згїрдлївий]* «зневажливий», *[згїрднїї]* «тс», *[згїрдник]*, *згорда, погордий, погорджений, погордливий, погорда, погорджати* «нехтувати», *погорджувати, погордити, погїрдно* [2, с. 564], що виявляє широку реалізацію кореня -горд- в іменниковій і дієслівній лексиці.

Спільнокореневе гніздо представляє ряди прикметників з послабленою ознакою (суфікси -ува-, -ови-, -л(-ив-), -ївл(-ив-); -яч-: *гордівливий, гордливий, гордовитий, гордуватий, гордячий*). Ці вербалізатори складають напівпериферію концепту гордість: вони мають додаткову субграматичну сему послаблення вияву ознаки.

У порівнянні з узуальними лексико-фразеологічними вираженнями концепту гордість, його фольклорна вербалізація виявляється в звуженні ядерної зони, розширенні напівпериферійної (переважно внаслідок накладання на периферію інших полів і суміжну реалізацію кількох конотативно забарвлених значень) і значному прирощенні периферії. Дослідження на фольклорному матеріалі дозволяє простежити частотність уживання вербалізаторів концепту гордість та їхню синтагматику, що теж впливає на визначення їх центральності або периферійності, чого не можна здійснити при аналізі лексикографічного матеріалу.

Корінь -горд- найуживаніший у народних піснях (11 уживань): А він мною не став **гордити**, За дві слові став любити [4, с. 80]. Його похідні *гордий, гордая, гордувати (гордити)* становлять центр вербального вияву концепту в фольклорі, хоча часто вживаються без негативної конотації:

Бувай же здоров, гречний, **гордий**, пишний молодче [5, с. 98]. Центральні вербалізатори не мають спільнокореневих синонімів.

Напівпериферію концептуалізованого в фольклорі ментального конструкту гордість (гординя) складають семантичні синоніми до гордий та їхні похідні (норовистий, впертий, бравий, чванькуватий, пиха, пихатий, чванько, цабе (велике цабе). Метафоричні й метонімічні номінації (пишний, гембатий, упрямий, вповавий, губатий), а також асоціативні назви носіїв позначуваної цими словами ознаки (пан, бариня) складають периферію: До двору, женчики, до двору, Зготувала **бариня** вечеру. І багатий, і **гембатий**, І багато грошей є [5, с. 89, 710].

Периферію вербального вираження доповнюють назви дій та станів, які мають сему гордий як додаткову: статкувати, панувати, не признаватися: Ти з мене смієшся, Та й не **признаєшся** [5, с. 302].

Низка лексем виражають гіперсемантику «гордий» або «простий» через заперечення. Це частково пояснюється евфемістичним намаганням уникнути назви небажаної якості: не признаватися, не вповати, бути негордим: Обізвався хлопець бравий, На багатство не **вповавий** [5, с. 704].

Лексема гордий у фольклорному дискурсі поєднується з особовими займенниками або іменниками-назвами осіб (чоловік, невістка, молодик, пан), тому для порівняння їхньої синтагматики з узуальною доцільно простежити епітетизацію цих назв. З множини епітетів до лексеми чоловік Словник епітетів фіксує лексеми із семою гордий: владний, впертий, гонорливий, затятий, злобний, надутий, насуплений, нахмурений, пихатий, поважний, самозакоханий, чванькуватий [1, с. 92]. Оскільки експлікація гіперсемантики гордий компактно може бути сформульована як той, який зверхньо ставиться до інших, то референтний вияв може здійснюватися діями, словами або зовнішнім виглядом суб'єкта. Звідси приховану семантику гордий можуть мати лексеми надутий, набурмосений, нахмурений (характеристика за зовнішнім виглядом), що вибудовують периферію

концепту гордий. Наприклад: Король навіть не рахував вівці – так їх було багато. Став **надутий, як сова** [8, с. 151].

Периферію лексико-семантичного поля гордий у фольклорній концептуалізації цього поняття складають лексеми також інших лексико-семантичних полів із негативною конотацією, зокрема суміжних дій і ознак: гонор, норов, норовистий, злий, сердитий, клятий: Як багатий, так і **клятий**; Ой там гора кременистая, Там свекруха **норовистая** [9, с. 90, 76].

Реалізація концепту гордість відповідає загальній тенденції аксіологічних акцентів народу в сфері моралі, згідно якої негативно забарвлені номінації мають ширшу семантичну палітру й частотність вживання, оскільки моральні максими скеровані на викорінення негативних рис, що передбачає їх виявлення і називання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биби́к С. П. та ін. Словник епітетів української мови / С. П. Биби́к, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт ; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с. (Словники України).
2. Етимологічний словник української мови. В 7 т. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. / Укл. : І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. І. – А – Г – 631 с.
3. Маслова В. А Когнитивная лингвистика : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – 3-е изд., переоб. и доп. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
4. Народна лірика / [Ред. кол. : М. П. Бажан, О. Є. Засенко, С. А. Крижанівський, А. С. Малишко, М. Л. Нагнибіда, Л. М. Новиченко, Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський, П. Г. Тичина]. – К. : Рад. письменник, 1956. – 390 с.
5. Пісні Явдохи Зуїхи : Українська нар. творчість / [Упоряд., передм. та приміт. В.А. Юзвенко, М.Т. Яценка ; відпов. ред. О. І. Дей]. – К. : «Наукова думка», 1965. – 810 с.

6. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазіологія. – К. : Изд-во Українського фітосоціологічного центра, 2000. – 248 с.

7. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / [Редкол. : акад. І. К. Білодід та ін.] / [Ред. тому: В. О. Винник, В. В. Жайворонок, Л. О. Родіна, Т. К. Черторизька]. – К. : Наукова думка, –Т. 2. – 1971. – 550 с.

8. Українські народні казки : Для мол. та серед. шк. віку / [Упор. та передм. Л. Ф. Дунаєвської]. – 2-ге вид. – К. : Веселка, 1988. – 285 с.

9. Українські народні казки. Для серед. шк. віку / За ред. А.З. Дідова. – Донецьк : Донбас, 1993. – 271 с.

Стаття присвячена виокремленню із семантичного простору української народної творчості концепту гордість. Проведене дослідження дає можливість здійснити аналіз семантичного обсягу цієї лексики, відстежити частотність її слововживання в народнопоетичному дискурсі, асоціати, які вона викликає.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, значення, пізнання, народна творчість.

The article is devoted to the problem of excerption of the concept pride out of Ukrainian folklore semantic area. The research gives possibility to complete the analysis of semantic volume of the lexemes, to trace the frequency of their usage in folklore discourse as well as the associations they can produce.

Key words: cognitive linguistics, concept, meaning, cognition, folklore.

УДК 81'373.4(1)

**КОНЦЕПТ ТА СУМІЖНІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ:
ФРЕЙМ, ГЕШТАЛЬТ, СХЕМА, СЦЕНАРІЙ, СКРИПТ**

Відсутність єдиного визначення концепту, велика різноманітність його трактувань з різних поглядів призвели до ототожнення концепту із суміжними термінами: поняттям, лексичним значенням, стереотипом, фреймом, схемою, скриптом, гешталтом, художньою дефініцією та іншими. Проблема концепту та суміжних термінолексем уже була у центрі наших наукових пошуків та знайшла своє відображення у науковій розвідці «Концепт та суміжні термінологічні одиниці: поняття, лексичне значення, стереотип». Тому запропоноване дослідження є актуальним, оскільки потребує логічного завершення у вирішенні поставленої проблеми.

Проблему співвідношення концепту із зазначеними вище репрезентативними структурами досліджували: О. Кубрякова, Д. Поспелов, В. Карасик, А. Пейвіо, В. Чейф, Р. Джекендофф та ін. Ж. Краснобаєва-Чорна структурувала термінологічне поле «концепт», виділивши сім векторів його інтерпретації. Кожен із векторів демонструє зв'язок концепту з поняттям (логіко-філософський – Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге), пропозицією (власне філософський – Ж. Дельоз, Ф. Гаватарі), лексичним значенням (лінгвістичний – В. Гак, В. Звєгінцев, Л. Резников, О. Татаренко, П. Чесноков та психолінгвістичний – О. Залевська, О. Селіванова, В. Старко, О. Цапок, І. Штерн, Л. Лисиченко), стереотипом (лінгвокультурологічний – А. Вежбицька, Д. Гудков, І. Захарченко, Л. Іванова, В. Іващенко, В. Красних, В. Маслова), фреймом, гешталтом (когнітивний – В. Дем'янков, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін), художньою дефініцією (літературно-культурологічний – Л. Грузберг, Л. Іванова, О. Кагановська).

Метою ж нашого дослідження є виокремлення та опис індивідуально-диференційних рис концепту, фрейму, гештальту, схеми, сценарію, скрипту. **Основним завданням** – розмежування суміжних термінолексем.

Для кращого розуміння природи та особливостей концепту, схарактеризуємо його спільні та відмінні риси із суміжними термінологічними одиницями, спробуємо провести чітку межу між ними та показати їхні індивідуально-диференційні риси.

Концепт – фрейм – гештальт. Фрейм співзвучний із концептом лише в одному із трьох значень – *«організація уявлень, що зберігається в пам'яті (людини або комп'ютера) плюс організація процесів обробки й логічного виведення, що оперують цим сховищем (евристична або імплементаційна інтерпретація)»* [6, с. 187]. У перекладі з англійської мови фрейм (framework) означає каркас і витлумачується (за А. М. Приходько та М. Мінським) *«як ієрархічно організована структура інформаційних даних, що акумулює знання про певну стереотипну ситуацію і формує певну понятійну базу мовного і позамовного досвіду»* [10, с. 24; 11, с. 397; 6, с. 187]. Це *«моделі для вимірювання та опису знань (ментальних репрезентацій), що зберігаються в пам'яті людей»* [4, с. 106]; своєрідна *«структурно-логічна схема»* (Приходько А. М., Жаботинська С. А.); структура знань про визначений фрагмент людського досвіду, яка включає: а) лексичне значення; б) енциклопедичне значення предмета; в) екстралінгвістичне знання [8, с. 47]. Фрейм вибудовується навколо ядра і включає інформацію, асоційовану із цим ядром (Маслова В. А.)

Отже, концепт і фрейм *«постають як одиниці знань, що організовані навколо певного поняття»* [1, с. 342]. Оскільки фрейм містить інформацію про істотне, типове і можливе для цього поняття [5, с. 75], то він співвідноситься із стереотипною ситуацією і є структурою, *«що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини і призначення для ідентифікації нової ситуації, що ґрунтується на такому ситуативному шаблоні»* [1, с. 342].

Згідно з теорією Дж. Лакоффа лінгвістичні гештальти *«вписують мову у загальний контекст свідомості людини, відтворюють її взаємодію з іншими когнітивними процесами свідомості (мисленням, сприйняттям світу, емоціями)»* [12, с. 64]. Гештальти постають як *«цілісні об'єкти, що утворені певною кількістю складників, проте значення цілого не дорівнює сумі значень цих складників; розкладаються на частини залежно від позицій спостерігача, тобто більше ніж в один спосіб; вступають у зв'язки з іншими гештальтами»* [5, с. 75]. У цьому плані можемо говорити про схожість концепту з гештальтом.

Головною диференційною рисою є призначення термінів: *«концепти виконують пізнавальну функцію, функцію структурування та збереження знання про світ; теорія гештальтів покликана описати та обґрунтувати нову парадигму лінгвістичного моделювання, співвідношення глибинних та поверхневих форм мислення і, відповідно, більш плідною вона виявляється у сфері генеративної, або породжувальної граматики, для створення моделей мовної поведінки у штучному інтелекті, а також у межах когнітивної граматики»* [5, с. 75]. Різниця полягає і у тому, що концепти *«існують, по-перше, в так би мовити готовому вигляді, а, по-друге, не піддаючись ніякому членуванню чи розкладанню, у вигляді гештальтів, цілісних змістових одиниць, співвіднесених зі знанням про світ, беруть участь у процесах роздумів та підготовки до зовнішнього мовлення»* [7, с. 316].

Отже, цитований матеріал ще раз підтверджує, що концепт, фрейм, гештальт – одиниці близькі за своїм змістовим наповненням, але різні за функціонуванням та призначенням. Фрейм – це багатокомпонентний концепт (Н. Венжинович), який структурує та конкретизує інформацію (Карасик В. І.). Гештальт постає як *«комплексна, цілісна функціональна структура, що впорядковує різноманітність окремих явищ у свідомості (школа, любов, ненависть)»* [3, с. 9], поєднує чуттєві і раціональні компоненти в їхній єдності і цілісності, як результат нерозчленованого сприйняття ситуації, найвищий рівень абстракції, тобто недискретне,

неструктуроване знання [2, с. 36-38; 4, с. 7-15; 9, с. 74]. Концепт же – це інформація, збережена в індивідуальній чи колективній свідомості і наділена ціннісним та емоційним компонентами. Гештальт є найбільш адекватним поняттям у психології, фрейм – у когнітивістиці, концепт – у когнітології та лінгвокультурології. Разом із поняттям, лексичним значенням, стереотипом вони (фрейм, гештальт) є різновидами концепту, інструментами у його дослідженні.

Концепт – схема. Спрямовуючи дослідницьку активність, схема, як і концепт, «відкриває доступ до нової інформації» [11, с. 400]. Інформація, що надходить, вступає у взаємодію з форматом схеми (фрейму) у результаті чого «сприяє оптимізації сприйняття й розуміння повідомлення» [11, с. 400]. У цьому полягає механізм роботи схеми, побудований на основі прогнозування.

Р. Ленекер у своїй когнітивній граматиці наголошував, що схема є різновидом фрейму і репрезентує загальні риси будь-якого концепту, в той же час вона властива усім різновидам цього концепту. Оскільки схема є різновидом фрейму, а фрейм – різновидом концепту, то, відповідно, схема виступає невід’ємною та обов’язковою складовою частиною змісту концепту.

Концепт – сценарій – скрипт. Сценарій часто ототожнюють із фреймом, разом зі схемою відносять до його різновидів. У своїх наукових працях цей термін широко використовували М. Мінський, Т. ван Дейк, О. Селіванова, розробники теорій концептуальних залежностей Р. Шенк та Р. Абельсон. Вони вважали, що сценарій показує «*послідовність процедур (сцен), які здійснюють учасники сюжету для досягнення мети*» [11, с. 401], збагачує новою інформацією знання про ситуацію та може зберігатися у довгочасній пам’яті співрозмовників – мовця й адресата (Т. ван Дейк).

Сценарій часто порівнюють зі скриптом, який прив’язаний до конкретних подій, їхніх учасників, до місця ситуації у часових та просторових межах. Скрипт засвоюється ще з раннього дитинства [6, с. 172] та здатний пояснити автоматичність дій людини (О. Селіванова).

Тлумачення терміна «скрипт» має давню історію, його визначали як: структуру знань, модель перебігу подій, набір очікувань розвитку подій і дій людини у відповідних ситуаціях, різновид схеми, тип фрейму, стереотип, прототип (О. Селіванова). Е. Рош (один із фундаторів теорії прототипів) вважає, що скрипт – ефективний засіб зберігання й використання знань, дає можливість людині «почуватися комфортно й діяти звично, без внутрішньої напруги в типових ситуаціях» [цит. за 11, с. 402].

Як показує розглянутий матеріал, скрипт, як і сценарій, є структурою, що репрезентує структурні знання стосовно учасників конкретної ситуації. Сценарій ототожнюють із фреймом, скрипт із стереотипом, прототипом, визначають як різновид схеми та тип фрейму. Це дає підстави констатувати, що сценарій та скрипт – складові елементи змістового наповнення концепту.

Концепт – художня дефініція. Термін «художня дефініція» (ХД) щільно пов'язаний із концептом, адже ХД – одне із джерел формування культурних концептів. ХД зароджується та існує у художній творчості (поезії, прозі, фольклорі та ін.), «відображає авторський світогляд, індивідуально-особистісні пріоритети, інтелектуальний та художній потенціал творця, оригінальність погляду, нестандартність мислення, парадоксальність асоціацій, зіставлень» [5, с. 77-78]. На думку Л. Грузберг, культурний концепт є означуваним у художній дефініції.

Незважаючи на індивідуалізованість ХД, вона виражає загальнолюдські погляди, уявлення про певні речі, події, предмети. Її головними ознаками є вплив на формування змістової сторони концепту та здатність змінювати смислову структуру концепту при зміні її (структури) сприйняття у суспільстві. Наприклад, *«тільки-но суспільство визнало пріоритетність вислову: «Все наше життя - гра» порівняймо з твердженням «Все наше життя – боротьба», змінився зміст трьох концептів – життя, гра, боротьба»* [5, с. 78].

Проблема диференціації суміжних понять є однією із найскладніших у сучасній лінгвістиці. Ми спробували узагальнити та систематизувати

напрацювання дослідників лінгвоконцептології, виділивши індивідуально-диференційні та відмінні риси цих репрезентативних структур, що відмежовують їх від концепту. Це дало нам підстави констатувати той факт, що ці наукові поняття є самодостатніми термінологічними одиницями. Концепт виступає центральною одиницею (за якою перебувають знання різного ступеня абстракції) та виражає загальне значення усіх аналізованих термінопонять. Поняття, лексичне значення слова, стереотип, фрейм, схема, скрипт, гештальт, пропозиція, ХД – типологічні різновиди концепту, засоби вираження його ознак у мові. Питання диференціації концепту та суміжних термінів ще не один раз з'явиться у центрі уваги лінгвістів. Ми вважаємо, що об'єктом подальших наукових досліджень може стати проблема практичного розмежування термінолексем на матеріалі художньої літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. Бацевич. – К., 2004. – 344 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов, 2001. – 123 с.
3. Венжинович Н. Концептуальна й мовна картини світу як похідні етнічних менталітетів / Н. Венжинович // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [укл. : А.Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – Вип.14. – 291 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг : Личность. Концепты. Дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477с.
5. Краснобаєва-Чорна Ж. Термінополе концепт / Ж. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67–78.
6. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов : [Под общ. ред. Е. С. Кубряковой] / Кубрякова Е. С., Демьянков В. А., Панкрац Ю. Г., Лузина Н. Г. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 246 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки слав. культ., 2004. – 560 с.

8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособ.] / В. А. Маслова. – 2-е изд. – Минск : Тетрасистемз, 2004. – 255 с.
9. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : «Истоки», 2001. – 191 с.
10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008 – 712 с.
12. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теорет. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки / Штерн І. Б. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.

Наукова розвідка виокремлює та аналізує основні індивідуально-диференційні риси концепту та суміжних термінологічних одиниць (фрейму, гештальту, схеми, сценарію, скрипту). Основну увагу зосереджено на розмежуванні аналізованих термінолексем як самостійних, самодостатніх лексичних одиниць.

Ключові слова: *концепт, фрейм, гештальт, схема, сценарій, скрипт*

The scientific research shows and analyzes the main individual and differential features of the concept and similar terminology units (concept, freim, heshtalt, scheme, scenario, script). The article focuses of the making the line between analyzes terms like independent lexical units.

Key words: *concept, freim, heshtalt, scheme, scenario, script.*

УДК 811.161.2'373.46

**ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФІТОНОМЕНІВ
МІКРОПОЛЯ «КВІТКОВІ РОСЛИНИ»
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПОДІЛЬСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ)**

Однією з характерних ознак мовотворчості письменників подільського краю є широке вживання ними лексико-тематичного ряду фітономенів, а саме лексем на позначення квітів. Квіткові рослини важливі не лише як елементи природи, цінною є їхня участь у формуванні мовної картини світу. Флористична лексика є складником численних образних побудов у мові: вона щедра на асоціації, нерідко набуває символічного, глибоко національного змісту. Як зазначає І. І. Коломієць, флоролексеми є вагомими компонентами як номінативних (предметно-поняттєвих), так і образних одиниць художнього тексту. Образно-тропеїчні перевтілення та символізацію дослідниця називає основними способами освоєння майстрами слова флоролексикону, а також додає, що завдяки цьому досягається найвищий ступінь прояву зображально-виражальних можливостей [3, с. 5]. Квіткова номенклатура в мовотворчості письменників слугує своєрідним перцептивним засобом пізнання краси природи, досконалості, життєвої гармонії, виконуючи при цьому естетичну функцію.

Проблема лінгвокультурного тлумачення фітономенів, зокрема номенів на позначення квіткових рослин у мові письменників Поділля, ґрунтовно досі не була досліджена українськими лінгвістами. У наш час вивчення взаємодії людини й природи в лінгвокультурологічному аспекті є особливо важливим. Такий підхід дає змогу зрозуміти унікальність та вартісність отриманої інформації для пізнання культури народу, його світорозуміння та світосприйняття. Співвідношення мови й природи визначає цінність минулого в людській пам'яті та займає важливе місце в системі культурних

надбань і пріоритетів українця. Номінації явищ біоценозу в художньому тексті, у тому числі й квітів, завжди мали й матимуть національну специфіку. Словосполуки, компонентами яких є фітономени мікрополя «квіти», часто слугують своєрідними трансляторами культурної інформації в мові, є зразками історичної пам'яті й об'єктами лінгвокультурології — відносно нового напрямку сучасної лінгвістики.

В українському мовознавстві дослідженням фітономенів художнього тексту (частіше фольклорного мовлення) у вимірі лінгвокультурологічного, символічного аналізу присвятили свої розвідки С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Ужченко, О. Потапенко, Д. Добрусинець, Е. Боева, І. Голубовська, Т. Мішеніна, А. Гребенюк. Проте більше натрапляємо на праці, виконані у дериваційному, мотиваційному, структурно-семантичному, функціональному, порівняльно-історичному аспектах. Отже, актуальність порушеної проблеми є очевидною.

Мета цієї наукової студії: вивчення культурологічної цінності номенклатурних назв квітів художнього тексту з орієнтацією не на опис реалій, а на образи, які за ними приховані й існують у мовній свідомості суспільства. На нашу думку, основну вартість становлять часто стандартизовані, культурно зумовлені уявлення про предмет, емоційно забарвлені, стійкі стереотипи. Дослідження такого зразка дасть змогу віднайти й викрити своєрідний «код» до розуміння того, як окрема нація здатна сприймати навколишнє середовище. Бо кожен народ «дивиться на світ своїми унікальними очима», пропускає інформацію крізь «свій розум» та оцінює предмети й явища довкола «тільки йому властивими відчуттями». Зауважимо, що джерелами культурно-національної інтерпретації є характерна для певної лінгвокультурної спільноти система образів-еталонів, відбитих у стійких порівняннях, символічно марковані лексеми, типові уявлення тощо. Саме вони й виконують роль мовних репрезентантів культурних знаків.

Об'єктом розгляду нашої розвідки стали фітономени мікрополя «квіти», дібрані з текстів письменників подільського краю (М. Коцюбинського, Б. Лепкого, М. Стельмаха, В. Земляка, Є. Гуцала, О. Черногуза, В. Яворівського, В. Кобця, Н. Доляк).

Фактичний матеріал нашого дослідження засвідчує, що велику схильність до метафоризації в прозових творах письменників-подолян виявляють лексеми мікрополя «квіти», адже вони легко можуть набувати семантичної подвійності через функціональну рухливість. Лексико-тематична парадигма номенів на позначення квіткових рослин у доробку подільських прозаїків представлена лексемами барвінок, волошка, кульбаба, лілія, льон, мак, мальви, півонія, ромашка, соняшник, троянда, фіалка, чорнобривці тощо. Проаналізуємо ті з них, які є найчастотнішими. Для цього докладніше зупинимось на деяких польових/лісових та сільськогосподарських квітах, номінації яких автори вживають частіше за декоративні.

Серед них домінантна позиція належить лексемі «мак». Авторське вживання й осмислення цього фітономена позначені традиційністю. Ще з витоків українського фольклору знаємо, що мак (маківка) — символ дівочої вроди, краси, молодості. На таке перенесення ознак натрапляємо в творах: ...мущини сивими стали з морозу, а обличчя жінок цвіли як **мак** (М. Коцюбинський); — Здорова носи, на кращу зароби... Ти, Василюк, як **маків цвіт**. Ніколи, здається, ти ще не бачив її такою красивою, як у тій хустці (Є. Гуцало); А дівок було в селі — шо **маків** у лузі — одна краща від іншої (Н. Доляк). Цвітіння маку в полі, що не буває поодиноким, актуалізує в уяві українця сему «великої кількості й естетичної краси»: Тим часом дівчат у селі хоч греблю гати, щоправда, багатих мало, бідні ж — як **маки** цвітуть (В. Земляк); Козацтва, як того **макового** цвіту (Б. Лепкий). На основі зовнішньої подібності натрапляємо на порівняння із маківкою голови (здебільшого жіночої): Біля нього бабцю Дуню посадили, й вони поруч із груботілим Яковом стали зовсім маленькі, й лише їхня голова похилитається

над столом, як **маківка** (В. Яворівський); — В нашого брата голова — як **маківка** зірката (Б. Лепкий). Стереотипним кольором — підґрунтям для багатьох авторських порівнянь із квітучим маком слугує звичайно ж червоний: Сива щетина їжитья дико в нього на щоках, берет палає, як дикий **мак**, а він верещить на весь берег й на ціле море (М. Коцюбинський); ...тільки **червоні** верхи козацьких шапок яркими **маками** на траві розцвілися. Вітер тії **маки** зривав і котив ними по ізмарагдових хвилях у напрямі далекої могили (Б. Лепкий), проте фіксуємо образні порівняння й за сірим кольором стиглої маківки: — Ти чого тікаєш? — прискіпується старий, а в **сірих**, як стиглі **маківки**, очах змійться гострий гнів (Є. Гуцало), і голубим (макового насіння): Сіявся дощик, дрібний, мов **голубий мак** ... (Є. Гуцало). Символічне нашарування колірних конотацій посилює зв'язок квітки-маку й крові, яка завжди нагадуватиме про загиблих козаків, воїнів-захисників рідної землі, бо за давнім народним повір'ям, на місці, де пролилася їхня кров, поросли червоні маки. З правого боку збігала з нами течійка **кривавих маків**, а зліва, на кожному закруті стежки, осміхалося море (М. Коцюбинський); ...й ось цей дух уже в вишняку за городьбою, вже легко й городьбу переступлено, йде поміж розквітлого маку, що червоніє кривавими згустками (Є. Гуцало). Фітономен «мак» у творчості письменників Поділля функціонує як невід'ємний атрибут національності рідної природи, є символом краси й неповторності українського літнього поля, зрештою — і символом землі: По однім боці хвилювалося жито, по другім — жовтіла глиняна круча, з чубком червоних **маків** (М. Коцюбинський); На маленькому, розчепіркуватому дзиглику вона сиділа біля тоненької стеблинки **маку**, в прозорій чашечці якого вирував червоний голос землі (В. Яворівський).

Ще однією шанованою в народі квіткою, що наділена глибоким символізмом, є соняшник. Аналізуючи функціонування цього фітономена, зазначимо, що він набуває лише позитивних конотацій у творах. Часто соняшник — олюднений образ, жива істота, захисник господи, помічник і

товариш хазяїв, який начебто і вдень, і вночі слідкує за всім, що коїться на городі, у хаті: Далі, наче сновиди, мати пішла на город і зупинилася біля головастого **соняшника**. Вона теж заговорила до нього, а він мовчки похитував головою, ніби і йому була зрозуміла людська печаль (М. Стельмах); А город уже начебто не город, а табун мовчазних дивовиж, які стежать за тобою, — **соняшники** стежать, картопля, кукурудза, ллючи довкола гострий дух (Є. Гуцало); **Соняшники** під хатою засинають, повернувши голови до сходу сонця, щоб завтра не проспати (В. Яворівський); **Соняшник** стояв у Катерини за спиною і присвічував, щоб вона побачила хустку, гребінець та ціпок, що лежали біля її ніг (В. Яворівський). В етнокультурі українців соняшник – це передусім символ сонця: Але як віриться, як ждється, що от-от стрінуться і той погляд, і той усміх, з яким не розминуться тобі, який розцвітає тільки для тебе, і ти потягнешся до нього, мов **соняшник** до сонця, і назовеш своє кохання і сонцем, і зорею, дивуючись своєму щастю і новим словам (М. Стельмах); **Соняшники** – мов кулі жовтого вогню, той вогонь із пелюстками, він висить на стеблах над городиною, їхнім полум'ям просякнуто зараз повітря, настрій серпневого дня, вони повертають людські голови до себе й примушують думати про них (Є. Гуцало), а також символ любові до батьківщини: Ти любиш тут кожен соняшник, кожную їхню усмішку, тобі все воно дороге, рідне, тобі воно наймиліше, — звідки й коли прийшла до тебе ця любов і залишилась у тобі вогнеликим **соняшником**?(Є. Гуцало); Добре, що на городі ще **соняшники** позоставались, по людських городах ростуть, по всіх селах. То їхніми головами земля думає, урвителью! (Є. Гуцало). Сонях уособлює радість, усміхнене, веселе обличчя: Проте на подвір'ї спинилась [Катря] — обличчя розцвіло усміхом, як **сонях**, пакунки з подарунками міцно притискала до грудей (Є. Гуцало); Сміються у нас, пастушків, очі, як волошки польові; сміються розквітлими **соняшниками** наші обличчя... (Є. Гуцало). Досліджуючи мову літератури Поділля, виокремлюємо ще одну рису нашої культури, яка вказує на використання соняшника як елемента

дитячої гри в «коня». То ти, урвителью, зламав **соняшник**, щоб їздити, мов на коні? (Є. Гуцало); ...біжить сюди вишкірений чортисько, пригинці метляючи між кущами верболозу та хапливо маскуючи свій хвіст, що стримить позаду, як суха **соняшничина**, якою бавляться в «коня» (В. Яворівський). За формою, зовнішнім виглядом фітономен «сонях» нерідко актуалізує асоціації схожості цієї рослини з людиною: кругла квітка соняшника й обриси людської голови, обличчя — Дядько в залізничному кашкеті опустив голову, наче обважнілого на осінь **соняшника** (Є. Гуцало); Сестра, на диво, схожа на свого брата — й татаркувата смаглисть та сама, й кругле, як **соняшник**, обличчя, й витрішкуваті чорні очі, й росту невисокого (Є. Гуцало), тонке стебло та худорлява статура — Ти — важкий, як мішок з картоплею. А з виду — сухий **соняшник** (В. Яворівський), колірна сема (золотий, рудий) та колір людського волосся — Діду, не вмирайте, просить його **золотокоса**, мов **соняшник**, дівчинка (М. Стельмах); А Дана з весільної фотографії стримано посміхається: «Ну, як ви там, не сумуєте без мене? Наморився, либонь, мій **соняшнику рудий**, блудний Мироне?» (В. Кобець).

Волошки, а саме їхній колір, на вустах українського народу з давніх-давен і до сьогодні символізують незрівнянної краси сині / голубі очі. Це традиційне порівняння міцно закріпилося в українській мові й транслюється як культурне надбання з покоління в покоління, мандрує авторськими рядками із твору до твору впродовж століть. Жито вже красувалось. Жовті палички цвіту тихо гойдалися на волосинках вздовж колосків, і непомітний пилок золотився на сонці. Дитячі **очі-волошки** виглядали із гущини. (М. Коцюбинський); В її тепер прибляклих, мов пізніші **волошки**, очах аж куриться туга (М. Стельмах); І зустрілася з твоїм настороженим поглядом. Очі її на мить завмерли: наче сині **волошки**, що досі розгойдувались на вітрі, раптом угамувалися, бо вітер ущух (Є. Гуцало); — Євмен здурів — повідомила вона, і з чистого **волошкового** ока Зосі потекла ще одна сльозинка (О. Черногуз); Євдокія Василівна зняла окуляри, й на нас глянули красиві **волошкові** очі письменниці (В. Кобець); Він має такі чисті й ласкаві

голубі очі, наче від дня народження й донині тільки те й робив, що дивився, як цвіте **волошка** (В. Яворівський); Красуня з казок. На обличчі, густо всипаному рудими великими веснянками, блищали, мов два озерця, яскраві **волошково-фіолетові** очі, чисті, без будь-яких цяток (Н. Доляк). Поширеним є образ дівчини-волошки, як вияв ніжності, краси, душевної чистоти: Онде співає дівчина в синім — наче **волошка**. (М. Коцюбинський); Що найдужче запам'яталось Олені Левківні з того весілля? Те, якою вродливою й свіжою була молода. Вона справді — таки нагадувала їй розквітлу квітку, польову **волошку** — поміж зела, в росах, у краплях сонця (Є. Гуцало); Це була **волошкова** красуня з магазину «Школяр» (О. Черногуз). Волошки в житті символізують чистоту й голубінь неба: **Волошки** дивляться в небо. Вони хотіли бути як небо і стали як небо. (М. Коцюбинський), крім того, до семантичного ядра досліджуваного номена належить і значення «великої кількості»: Євграф знав багато українських полячок, вапнярсько-крижопільських, як він жартома називав їх, котрі густо, як **волошки** в житті, населяли його рідне Поділля (О. Черногуз). Цвітіння волошок актуалізує сему літньої пори рідної природи, якою можна невтомно захоплюватися, милуватися: ...літо, літечко! Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима **волошки** і озиваєшся косою у лузі, перепілкою в полі (М. Стельмах); Біліє розквітла гречка, де-не-де підсинена **волошками** та ще зжовтіла від суріпки, а над нею, а в ній зрідка прокочується бджолиний звук (Є. Гуцало).

Багато письменників-подолян використали у своїх творах фітономен «кульбаба». Дослідження засвідчує, що ця лексема через порівняння за кольором та формою квітки здатна утворювати певні асоціативні образи. Зокрема, найчастіше білий колір кульбаби транспонують на волосся людини (світле, сиве), оскільки воно нагадує колір стиглої одцвілої квітки: І він щезав. Котивсь зеленими царинками, маленький і білий, наче банька **кульбаби**, безстрашно забирався у темний ліс, де гаджуги кивали над ним галузками, як ведмідь лабами (М. Коцюбинський); З печі виглянуло і з того

дива заплакало ув'язане білоголове, мов **кульбаба**, дитинча (М. Стельмах); Таки б не зголосилася й на Маріїні вмовляння, якби не приїхали по неї бригадирською однокінкою білявий, як стигла **кульбабка**, дружко та циганкувата дружка (В. Яворівський); Старий поліщук стояв на воротах, і голова його сива палала, мов **кульбаба**, що не сьогодні, то завтра облетить, розвіє по світах сяйво корони (Є. Гуцало). Семи «ніжності», «легкості», вмотивовані ознаками пуху кульбаби, теж надають позитивної оцінки, опоетизовано інтерпретують людські якості: Вона була біла та легка, як пух **кульбаби**, і таку вітри могли віднести куди завгодно (В. Земляк); ...відказав хлопчик й гойднув білою пухнастою голівкою, так рішуче труснув нею, що здалося — голівка закушпелить пухом, як **кульбабка** (В. Яворівський); — Не спіши мене списувати. Я ніжний, як пух **кульбаби**... (В. Яворівський). Насіння кульбаби та його здатність розлітатися від найменшого подиху вітру символізує швидкоплинність, «летючість» життя, його мінливість: Повертався Володя трухцем, начебто боявся розвіяти, розтрусити те дивне почуття, яке залишилося од прощання з цією чудною жінкою. Хотілося сміятись, що воно появилось так раптово, і сумно було від того, що воно таке нетривке, летюче, як насіння **кульбаби**, — досить найменшого вітру, як те насіння гайне у безвість. Йому ж хотілося, щоб воно бодай трішки врослося, вкоренилося в ньому, хотілося принести на свою мансарду і там побути з ним (В. Земляк); Нічний вітер здував із клена листки, як пух із **кульбаби** (В. Яворівський); З округлого обличчя ігумена, мов пух з перестиглої **кульбаби**, обтрушується побожність, і воно стає діловито-впертим, владним (М. Стельмах).

Частотним в ідіостилі подільських письменників є функціонування ще одного квіткового номена — «фіалки». Передусім ця лексема моделює в народній уяві типовий образ весни, оскільки фіалки квітнуть саме цієї пори: ...пахне свіжою ріллею, травицею, **фіалками**, пахне весною! (М. Коцюбинський); Закохане серце весни, що належить розквітлій **фіалці** й тій квітці, яка засміється білим, жовтим чи оранжевим сяйвом своїх пелюсток

завтра (Є. Гуцало); Весна осипалася яблуневим цвітом, впивалася березовим соком, квітчалася **фіялками** пахучими... (Б. Лепкий). Іноді індивідуальне психологічне сприйняття фіалкового цвіту здатне символізувати картини «давно минулого дитинства» й викликати почуття приємного суму, ностальгії: Цвіт **фіалок** на трав'янистому осонні — наче незвичайні, чутливі крем'яхи, які колись... давно... загубило, граючись, чиєсь зникле за туманом років дитинство, загубило й не позбирало, й от тепер вони, нічийі, синіють та й синіють, збуджуючи добру усмішку на моїх устах (Є. Гуцало). Подібно до номена «волошка» лексема «фіалка» теж містить компонент колірної семантики, що має часте мовно-естетичне вираження в літературі: Які очі у неї? Не встиг роздивитись. (...) Протискаюсь плечем і стрічаюся з нею. Наче **фіалки** після дощу. Темні, м'які, блискучі (М. Коцюбинський); ...вклонилася низько перед гетьманом, не підводячи на його своїх вічно перестрашених **фіялкових** очей, і скорою ходою подалась у головний будинок (Б. Лепкий); Він, либонь, і не розчув, бо не повернув голови до дівчинки, що закутана в теплу синю хустку, нагадувала велику **фіалку**. (...) Зрештою, він опалив дівчинку-**фіалку** яскравим болем очей і вона хутенько подалась геть, розбризкуючи талу воду на дорозі подертими чобітками. (Є. Гуцало); Я поглянув на Обмінну, на небо, яке обкладали неспокійні грізно-**фіалкові** хмари, а Люба тим часом уже вискочила зі свого лісового житла... (М. Стельмах).

Мова художнього твору, зокрема прози, в аспекті лінгвокультурології дає можливість перейти від внутрішньосистемного аналізу до одиниць знання, до глибинних смислів національної комунікації. І чим глибше ми сягнемо в історію культури народу, в історію його мови, тим більшою є вірогідність побудови парадигми лінгвокультурем – слів та виразів, символів, стереотипів, образів тощо, – які мають українознавчу цінність [1, с. 31]. У семантиці фітономенів процеси знаходять своє відображення наступним чином: отримання інформації різними каналами (зір, слух, смак, нюх, дотик), представлення отриманої інформації за допомогою різних моделей і

структур, обробка інформації про зовнішній світ (метафора і метонімія). Передача інформації здійснюється непрямим способом, інформаційними каналами від покоління до покоління, від народу до народу у формі легенд, переказів тощо, що складає культурологічний аспект семантики фітонімів [5, с. 142]. Отже, можемо констатувати, що символічні конотації, притаманні нашій мові, дають змогу описати хоча й уривками, але національну картину світу українців а також простежити взаємовплив мови та менталітету нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. П. Побутовизм як лінгвокультурема [Електронний ресурс] / С. П. Бибик // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. — 2008. — Вип. 10. — С. 31–35. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2008_10_6.pdf
2. Боева Е. В. Символіка флорономенів у вимірі лінгвокультурологічного аналізу народнопоетичного тексту. / Е. В. Боева // Режим доступу: <http://readera.org/article/10115121.html>
3. Коломієць І. І. Флоролексеми в українській поезії II пол. XX ст. : функціонально-стилістичний аспект. Автореф. дис... канд. філол. наук. / І. І. Коломієць. — К., 2003. — 18 с.
4. Мішеніна Т. М. Особливості функціонування фітонімів барвінок, мак і мальва в українській літературі з позиції лінгвоментальності / Т. М. Мішеніна // Філологічні студії. — Вип. 6. — Ч. 2. — С. 208–215.
5. Панасенко Н. І. Когнітивний ракурс семантики фітонімів у романських, германських і слов'янських мовах / Н. І. Панасенко // Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах. — Зб. наук. праць. Вип. 5. — Донецьк : ДонНУ, 2002. — С. 134–142.

У статті досліджено особливості фітономенів на позначення квіткових рослин із позиції лінгвокультурологічного аналізу. Виокремлено й проілюстровано конкретними прикладами символічне навантаження зазначених лексем. Інтерпретовано традиційне народне й новаторське

індивідуальне осмислення найчастіше вживаних фітономенів у мові письменників Поділля.

Ключові слова: *фітономен, символ, лінгвокультурологія, ідіостиль.*

The article explores features of fitonomens denoting flowers from the perspective of linguistic and cultural analysis. Symbolic content of lexemes is distinguished and illustrated by specific examples. Traditional public and individual reflection of the most frequently used fitonomens in the language of Podillya's writers were interpreted.

Key words: *fitonomen, symbol, linguistic and cultural studies, idiostyle.*

Людмила Завальнюк

(м. Вінниця)

УДК 82-92:316.776.4

ТРОПИ ЯК ЗАСОБИ ОБРАЗНОЇ МОВНОЇ КОНКРЕТИЗАЦІЇ В ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНОМУ ТЕКСТІ

Українська преса ХХІ століття позначена неабиякою стильовою та мовною строкатістю. Мова публіцистики, зокрема газетно-журнальної, орієнтована на масову аудиторію. Виникає потреба у використанні експресивних засобів виразу словотвірного потенціалу мови для максимального впливу на суспільство, на формування й зміну свідомості читацької аудиторії.

Проблема дослідження мови засобів масової інформації постійно перебуває в полі зору мовознавців. В останні десятиліття світова лінгвістика спрямована в бік екстенсивного розвитку, спостерігається тенденція до вивчення мови не як замкнутої системи, а дослідження мови з її численними зв'язками та функціями (мова і суспільство, мова і мислення, мова і культура, політика). Про це свідчить формування численних комплексних дисциплін (лінгвокультурологія, прагмалінгвістика, антропологічна лінгвістика тощо) [8, с.13]. Отже, стилістичні дослідження переважно

сфокусовані не на сучасній художній літературі, а на мовній тканині газет, журналів, телебачення, радіо, Інтернету, реклами.

Мовознавча наука має значні досягнення в **дослідженні** мови мас-медіа, особливо мови періодичної преси. Ці досягнення пов'язані з іменами таких дослідників, як В. В. Виноградов, В. Г. Костомаров, М. А. Жовтобрюх, А. В. Швець, І. К. Білодід, І. П. Лисакова, А. Н. Васильєва, А. П. Коваль, Д. Х. Баранник, М. М. Пилинський, К. І. Билінський, О. А. Сербенська та ін. Мову газетно-журнальної публіцистики початку ХХІ ст. (на матеріалі україномовних і російськомовних видань) у різних ракурсах досліджують С. Я. Єрмоленко, І. Я. Завальнюк, Н. С. Валгіна, Г. Я. Солганик, А. М. Григораш, Х. П. Дацишин, І. В. Анненкова, В. В. Богатько, Т. Г. Добросклонська, Н. М. Івкова, О. В. Какорина, В. І. Коньков, М. І. Навальна, О. А. Стишов, Н. М. Фіголь та ін. Зважаючи на такий інтенсивний розвиток та вплив ЗМІ на громадську думку, не дивно, що газетна та журнальна публіцистика привертає увагу лінгвістів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності функціонування експресивних засобів виразності (тропів) в україномовних статтях газет та журналів початку ХХІ століття.

Кожен публіцистичний текст містить певну інформацію, комунікативна ж функція в ньому визначальна. Але ніяка інформація в публіцистиці не може передаватися безпристрасно, об'єктивно. Головна особливість мови газетно-журнальної публіцистики – оцінність [2, с. 358]. Зауважимо також, що мовні засоби, які вербалізують оцінку в газетних та журнальних текстах, є експресивними й особливості шкали оцінки повністю залежать від позиції певного періодичного видання.

Для засвоєння подій чи явищ, донесення їх до читача публіцисти не тільки використовують властиві газетно-журнальній публіцистиці структурно-мовні засоби, а й беруть на озброєння виразові засоби інших функціональних стилів, передусім художньо-белетристичного. У художньому стилі найяскравіше представлені образні засоби мови, серед

яких значне місце займають тропи. Зважаючи на тісний взаємозв'язок публіцистики з художнім стилем, вона не може уникнути його впливу і в цьому плані.

Газетна та журнальна публіцистика гостро потребують різних експресивних засобів, щоб урізноманітнити засоби впливу на читача. Наприклад тропи в публіцистиці мають цінність не самі по собі, як засіб поживлення матеріалу, а передовсім з погляду оцінного ефекту, який вони роблять. Мова періодичної преси, специфіка засобів масової інформації, з одного боку, накладають певні обмеження на використання тропів, а з іншого, – ніби спеціалізують їх. У рамках газетної та журнальної публіцистики метафори, порівняння, метонімії, епітети тощо виконують специфічні функції, зумовлені завданнями друкованих періодичних видань [9, с. 14]. Тропи слугують засобами образної мовної конкретизації, як можливість дати оцінку тому чи тому факту, як засіб загострення уваги читача на конкретній частині періодичного тексту, як засіб узагальнення [7, с. 91]. Проте природа та функції газетно-журнального тексту обмежують вживання тропів у всьому їхньому потенціалі. Мова, занадто перевантажена тропами, стає важкодоступною для масового читача.

З іншого боку, варто мати на увазі характер самих тропів. Важкі, штучні, витончені метафори, метонімії доречні, наприклад у поезії чи деяких прозових жанрах, суперечать природі масової комунікації. Естетичним критерієм тут є простота та чіткість метафоризації (це найбільш поширений вид тропів), а також її оцінність, контрастність та несподіваність перенесення [9, с. 14]. Тому журналісти досить часто трансформують, переосмислюють образні засоби, фразеологічні звороти, прислів'я, крилаті вирази так, як їм вигідно й потрібно.

Найбільш розповсюдженими на сторінках газет та журналів є метафори. О. А. Ільченко, зокрема, зауважує: «...кожне видання прагне мати своє «обличчя», кожен журналіст – репрезентувати себе як письменника з власним оригінальним стилем. Важливим виражальним засобом творчого

потенціалу й вияву письменницького «я» журналіста є метафоричність. Метафоричні словосполучення як продукт індивідуально-авторської креативності набули особливої ваги в мові преси, яка є «плодючим ґрунтом» для реалізації творчих здібностей авторів-журналістів [5, с.127]. Відповідно, до внутрішньостильових особливостей певного стилю, метафора трансформується та видозмінюється. Призначення метафори в публіцистичних текстах – це не тільки образність, а й створення оцінного ефекту, негативного чи позитивного. На метафору натрапляємо в статтях, що торкаються тем політики, економіки, спорту, повсякденного життя, розваг тощо, тобто переважно в публіцистичних текстах, які є авторитетними та популярними серед масового читача і, звертаючись до яких, спостерігаємо ефект оцінності.

Публіцистична метафора надзвичайно експресивна, вона є сильним засобом впливу на емоційно-психологічний стан читача. Це ми можемо простежити в журнальній публіцистиці, яка подібна за своїми лексичними особливостями до художнього стилю. Наприклад: «Під дахом **висять діаманти бурульок, співаючи під сонцем німбами гострих променів**, у причілковому віконечку ця **краса горить фантастичною лампочкою**; Підходжу до дому – глянула на небо, **випливає грандіозне сонце**; **Шпальки** періодичних видань навесні **рясніють** темами, що так чи інакше освітлюють різні напрямки діяльності або зацікавлень **прекрасної половини людства**» (Вінницький край, 2010). Подані приклади доводять, що тексти періодичних видань насичені метафорами та її різновидами, які створюють певну емоцію в читача, є унікальними й радше не будуть повторюватися в інших текстах.

Зважаючи на останні події, які відбуваються в нашій країні, особлива увага масової аудиторії прикута до політичної галузі існування соціуму. «Саме тому в постійному арсеналі журналістів, які спеціалізуються на політичній тематиці, є слова і вислови, що дають змогу передавати інформацію «над текстом», привертати увагу, впливати на емоції, викликати у реципієнтів певні запрограмовані реакції. Одним із ключових засобів

реалізації таких комунікативних завдань є метафора» [3, с.427]. Наприклад: фінансові донори, тіньова економіка, шлях до Європи, валютний коридор, повна підтримка ОБСЄ, просування переговорів у форматі 5+2, твердий намір, зона вільної торгівлі, стійка демократія, глибока модернізація економіки, широка область економічного процвітання та ін. (Українська правда, 2015). Отже, метафора в газетно-журнальній публіцистиці слугує для прямого безпосереднього впливу на пізнання адресата. Вживання метафоричних конструкцій у мас-медійному просторі є досить актуальною й поширеною темою серед наукових розвідок сьогодення.

В українській лінгвістичній науці ще немає глибокого наукового дослідження, яке б стосувалося вживання епітетів у засобах масової інформації. Існує величезна кількість праць щодо використання поетичного означення в художньому стилі. Але, зважаючи на те, що епітет дає змогу подати яскраву характеристику друкованому слову й у такий спосіб створити в контексті певний образ, цей троп деталі частіше застосовується й у періодичних виданнях. Значна кількість епітетів в газетно-журнальній публіцистиці є метафоричними: «Часто-густо **глухе** до їхніх проблем і **суспільство**; - Причому **спогади** її завжди були **теплі і гарні**; Ми дуже **розумна нація**; Біля могили Івана Франка вона розділила **скромний букетик** осінніх квітів на два...» (Вінницький край 2010, Вінничанка 2010), «колірними»: А лиш усміхнулася, то й сльозинки в **темно-волошкових очах** миттю висохли; Коли приходить **синій вечір**, а за ним ніч, Чорноминський палац спить (Вінницький край, Вінничанка 2010), «зоровими»: Та головні її **скарби** – не лише славнозвісні подільські чорноземи та природні копалини, не **чарівні ліси і річки**, а, перш за все, люди (Вінницький край, 2010).

Щоб швидко привернути увагу читача до інформації, публіцисти послуговуються мовними парадоксами. «У мові засобів масової інформації вперше з'являються нові суспільні поняття, усталюються і творяться нові перифрази, що формують суспільну думку» [4, с. 68]. ЗМІ переважно використовують перифрази для увиразнення стилю, яскравішої емоційності

та експресивності. Наприклад: «головний олігарх України, володар Донбасу» (про Р. Л. Ахметова), «жінка з косою» (про Ю. В. Тимошенко), «польовий командир майдану» (про Ю. В. Луценка), «російська орда» (про наступ Росії на Україну), «помаранчеві» (про партію В. А. Ющенко), «синьо-білі» (Партія регіонів) тощо.

Усе сказане стосується лише одних виразних засобів газетно-журнальної публіцистики, тобто тропів. Якщо ж говорити про експресивність публіцистики загалом, то вона (експресивність), як і образність художньої літератури, має системний характер. Експресивно вагомими є всі мовні засоби, оскільки вони втілюють публіцистичну ідею. Ось чому важлива в публіцистиці проблема вибору точного, яскравого, дієвого та виразного слова [9, с. 15-16].

Проаналізовані мовні засоби слугують посиленню експресії та вираженню оцінки, оскільки чіткіше виокремлюють те чи те явище на тлі власне публіцистичного викладу. Важливо, що вони нешвидко нейтралізуються, тому довго зберігають емоційність, оцінність і ще значний період часу будуть перебувати в полі зору мовознавців, адже мова газетно-журнальної публіцистики є досить цікавим і недостатньо вивченим матеріалом для подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови : монографія / відп. ред. М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1990. – 216 с.
2. Григорьева О. Н. Публицистический стиль в системе функциональных разновидностей языка / О. Н. Григорьева // Язык средств массовой информации : учеб. пособ. для вузов / под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академич. Проект ; Альма Матер, 2008. – С. 355–365.
3. Дацишин Х. Політична метафора в індивідуальній мовотворчості журналіста / Х. Дацишин // Вісник Львівського університету. – Серія журналістики. – Вип. 25. — 2004. – С.427–433.

4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К. : «Довіра», 1999. – 431с.
5. Ільченко О. А. Метафоричні словосполучення в проекції на мову української преси початку ХХІ ст. : лінгвістичний статус, засоби актуалізації / О. А. Ільченко // Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Вип. 32. – 2011. – С. 127–133.
6. Смелкова З. С. Риторические основы журналистики. Работа над жанрами газеты : учеб. пособие / З. С. Смелкова, Л. В. Ассуирова, М. Р. Савова, О. А. Сальникова. – 6-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 320 с.
7. Солганик Г. Я. О структуре и важнейших параметрах публицистической речи (языка СМИ) / Г. Я. Солганик // Язык современной публицистики : сб. статей / сост. Г. Я. Солганик. – М. : Флинта : Наука, 2005. – С.13-30.
8. Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 256 с.

У статті зроблено спробу проаналізувати функціонування експресивних засобів виразності, а саме тропів, у газетно-журнальній публіцистиці початку ХХІ століття. Основну увагу сконцентровано на вживанні метафор, епітетів та перифразів у статтях газет та журналів. Встановлено, що проаналізовані мовні засоби слугують посиленню експресії та вираженню оцінки, а також зазначено, що публіцистичні статті потребують точного, яскравого, дієвого та виразного слова для швидкого реагування адресата.

Ключові слова: експресивні засоби мови, газетно-журнальна публіцистика, метафора, епітет, перифраз.

An attempt to analyse functioning of expressive facilities of expressiveness, namely tropes, in to the newspaper-magazine publicism of the beginning of XXI century is done in the article. Basic attention is concentrated on the use of metaphors, epithets and periphrasis in the articles of newspapers and magazines. It is set that above enumerated language means serve for strengthening of

expression and expression of estimation, and also that the publicism articles need exact, bright, effective and expressive word for quickly reaction of addressee.

Keywords: expressive facilities of language, newspaper-magazine publicism, metaphor, epithet, periphrasis.

Наталія Деренчук

(м. Вінниця)

УДК 81'42: 32

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ «МІТИНГ» В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Постановка проблеми. Процес комунікації є складним, багатограним явищем, яке в лінгвістиці витлумачують як «активну взаємодію людей, що впливають один на одного за допомогою мови та інших знаків, здійснюють обмін інформацією й організують спільну діяльність» [9, с. 43].

Соціальна та політична реальності, їхнє сприйняття і творення учасниками політичного процесу формуються і визначаються певними комунікативними засобами – висловами, передбаченими мовою суспільного дискурсу. Постійні зміни в сучасному політичному житті нашої країни концентрують увагу на аналізі комунікативної діяльності політичних лідерів сьогодення, рівня їхнього спілкування, який повинен відповідати суспільним вимогам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом сприйняття мовної особистості політика як динамічного явища призвело до зосередження уваги на дискурсивно-прагматичному напрямі його дослідження. Для аналізу мовного матеріалу вже недостатньо ґрунтуватися на «доступному зору просторі» (тому, що фіксується на папері, в кіно чи аудіоплівці), потрібний вихід у сферу когніції, проникнення у сутність того, як він конструюється у свідомості, а потім «матеріалізується» у комунікативній ситуації [3, с. 1].

Варто звернути увагу на те, що певна поведінкова ситуація впливатиме на добір тих чи тих мовних засобів і варіюватиметься залежно від комунікативних

ролей, визначених цією ситуацією. Питання характеристики ситуативних контекстів є принципово важливим, адже всебічний аналіз мовного матеріалу спирається не лише на формально-граматичні чи семантичні характеристики, а й на комунікативно-прагматичні, когнітивні, що відтворюються в певних комунікативних ситуаціях.

На думку О.О. Селіванової, комунікативна ситуація є онтологічною формою організації комунікативного процесу, яка характеризується замкненістю, цілісністю, динамічністю [6, с. 567].

А. П. Рогоза вважає, що мовленнєва (комунікативна) ситуація – це найширший контекст, у якому зреалізовується мовленнєва діяльність. Мовленнєві ситуації можна загалом визнати відповідними фреймами – тим когнітивним схемам чи сценаріям, що зберігаються в мовленнєвій свідомості і пам'яті мовленнєвого колективу [5, с. 1]. Звичайно, для певної комунікативної ситуації характерними є конкретні комунікативні стратегії, кожна з яких реалізується інтегрованим набором мовленнєвих тактик.

Комунікативна стратегія – когнітивний процес, тобто глобальний рівень усвідомлення ситуації, у якому мовець співвідносить свою комунікативну мету з конкретним мовним вираженням. А комунікативна тактика – конкретні мовленнєві дії, що мають на меті досягнення впливу на певному етапі стратегічної взаємодії [7, с. 176]. Загальновідомо, що обидва терміни запозичені з військової сфери і в ролі реального процесу, дії є найбільш успішними тоді, коли не лише спираються на події та факти, а й створюють ефект бажаної політичної реальності.

У сучасній комунікативній лінгвістиці й досі немає одностайної класифікації стратегій і тактик, але більшість дослідників сходяться на думці, що три типи комунікаційних стратегій є основними, і концептуально описують головні соціальні процеси, які породжують комунікативні дії. До них належать презентація (або самопрезентація), маніпуляція і конвенція, основними засобами для яких є послання, повідомлення, діалог [2, с. 1].

О. В. Яшенкова докладно аналізує питання мовної комунікації та виокремлює такі основні стратегії політичного дискурсу: самопрезентація, агітаційна, формування емоційного контролю, інформаційно-інтерпретаційна, аргументативна, маніпулювання, дискредитація, напад, самозахист тощо [10, с. 168–170].

Успішна комунікація залежить від вибору певної мовної моделі (стратегії), механізмом реалізації якої є комунікативні тактики, які в певній ситуації будуть найоптимальнішими для досягнення мети. Найбільш повно, на нашу думку, розкрила це питання О. М. Паршина. В основі її класифікації – комунікативна мета, потрактована як прогнозоване уявлення про результат, визначений адресатом, і водночас як низка тактик для реалізації мети. Характеризуючи усний політичний дискурс, автор виділяє такі комунікативні стратегії: самопрезентації, дискредитації, нападу, самозахисту, формування емоційного настрою адресата, а також інформаційно-інтерпретаційну, аргументативну, агітаційну та маніпулятивну [4, с. 8].

Комунікативна ситуація є конкретизацією категорій дискурсу: учасників, мети їхньої діяльності, жанрового набору як передумов для змістового наповнення політичного дискурсу. Особливості дискурсу виявляються у своєрідному наповненні його специфічних регульованих видів. Дискурсивні структури не детермінуються соціально-економічними й культурними чинниками, але можуть завдяки їм набувати певної форми.

Комунікативна ситуація (КС) «мітинг», що є предметом розгляду цієї статті, складається з певних стратегій, які становлять об'єкт лінгвістичних пошуків. Досліджуючи стратегії й тактики німецького мітингового дискурсу, А. О. Артюхова, виокремлює: 1) аргументативну, або стратегію переконання; 2) агітаційну; 3) стратегію формування емоційного настрою адресата [1, с. 7].

Натомість О. Й. Шейгал у комунікативній ситуації «мітинг» розрізняє: 1) стратегію вуалювання, затушовування небажаної інформації, яка дозволяє нівелювати, зробити менш очевидними неприємні факти; 2) стратегію містифікації, яка допомагає приховати істину, свідомо ввести в оману;

3) стратегію анонімності, або деперсоналізації як прийом зняття відповідальності [8, с. 115].

Актуальність. Українська лінгвістика звертає увагу на різні форми політичного дискурсу. Науковці окреслюють важливість політичного дискурсу тим, що за певного використання мовних засобів політики можуть досягти своїх політичних цілей, які формують думку людей і переконують їх діяти в інтересах певної політичної сили. Питання природи словесного дискурсу різних учасників комунікативної ситуації «мітинг» в українському політичному дискурсі не є достатньо дослідженим, що й зумовлює його актуальність.

Основне завдання статті – розкрити реалізацію комунікативної ситуації «мітинг» у сучасному українському політичному дискурсі задля виявлення динаміки політичного переконання та мобілізації сучасної природної політичної комунікації в Україні.

Об'єктом нашого дослідження є комунікативні стратегії в межах певної комунікативної ситуації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Сучасне динамічне політичне життя вимагає дедалі більших зусиль для завоювання й утримання влади. Публічні виступи на мітингу – найефективніший засіб маніпуляції суспільною думкою, зумовлений практичними цілями оратора.

Остання виборча кампанія в Україні значною мірою відображає динаміку політичного маневрування й особистісні характеристики представників української політичної культури.

Аналізуючи український передвиборчий політичний дискурс, зокрема КС «мітинг», дослідники виокремлюють такі стратегії:

1) самопрезентації: Давайте тільки без «Ярош!», я ж не Ющенко... Я ж такий простий і грішний, як і всі ми тут, які знаходяться по всій Україні [<https://www.youtube.com/watch?v=1LlvWAfbsj4>]; Багато хто думає, що Правий Сектор – це такі собі рибьошки, які будуть клювати на наживку Путіна і його банди. Насправді так не буде [там само];

2) боротьби за владу:

а) стратегія конструювання образу ворога: Нинішній донецький клан...він виріс на крові [<https://www.youtube.com/watch?v=rZoS1r3hsHI>]; Саме чому влада зараз нас боїться, таврує, б'є, вбиває? Тому що вони розуміють, що в Україні немає громадянського протистояння, в Україні є протистояння народу із цією бандитською владою [<https://www.youtube.com/watch?v=8EtVPDe39Y4>];

б) стратегія делегітимізації опонента: Я довгий час присвятила, як журналіст, розслідуванням тих часів, коли формувався нинішній донецький клан, донецька мафія, яка зараз керує країною [<https://www.youtube.com/watch?v=rZoS1r3hsHI>]; Коли, так звана, парламентська більшість...проголосували, так звані, закони, які є «Фількиною грамотою», адже були прийняті в спосіб антиконституційний [<https://www.youtube.com/watch?v=rVdW8GCPwhs>]; Янукович впаде і з ним впаде Партія Регіонів, тому що це колос на глиняних ногах, який тримається за рахунок шантажу, за рахунок підкупу, за рахунок страху [<https://www.youtube.com/watch?v=8EtVPDe39Y4>];

в) дискредитація і напад: Сьогоднішня влада нагадує мені Директорію 1918 року...Я ставлю ультиматум: або вони почнуть негайно діяти, або вони почнуть захищати рішуче Україну, або я оголошую перехід в жорстку опозицію до цієї влади [https://www.youtube.com/watch?t=5&v=YLfVGOzPH_w]; Їм не вдалося зробити поділ в Україні на Схід і Захід, їм не вдалося зробити поділ на українець і неукраїнець, їм не вдалося зробити поділ за релігійною ознакою, на Майдан вийшли всі! [<https://www.youtube.com/watch?v=8EtVPDe39Y4>];

г) маніпулятивна: Коли народ позбавляють всіх прав, в народі залишається одне право – право на повстання [<https://www.youtube.com/watch?v=rVdW8GCPwhs>]; Нам пропонують ганьбу або війну, якщо ми приймемо ганьбу, ми отримаємо і ганьбу, і війну...Я пропоную діяти! [там само]; Народ міг проковтнути гірку пілюлю, коли він почав забирати бізнес в малого і середнього підприємця, він міг лигнути, коли він почав знищувати своїх політичних опонентів, але народ в жодній країні ніколи

не пробачить, коли влада б'є його дітей
[<https://www.youtube.com/watch?v=8EtVPDe39Y4>];

3) стратегії утримання влади:

а) інформаційно-інтерпретаційна: І сьогодні я хочу сказати, що нам потрібно із Революції гідності перейти в революцію ефективності
[https://www.youtube.com/watch?v=Cr_QQdJGe1A]; Цей невеличкий кредит, перший транш, який нам дали, повірте, це фактично як наркотик, який трошки подіє, і далі...країна чекає величезні соціальні бунти [там само];

б) формування емоційного настрою адресата: Насправді, мені здається, вашими молитвами я стою зараз перед вами на сцені
[<https://www.youtube.com/watch?v=rZoS1r3hsHI>]; Якщо ми самі не захистимо Україну, ніхто не допоможе: ні дяді із Заходу, ні дяді зі Сходу
[https://www.youtube.com/watch?t=5&v=YLfVGOzPH_w];

4) стратегії переконання:

а) аргументативна: З нами Бог, з нами перемога. Чому? Тому що ми збираємося сотнями тисяч, тому що через Майдан пройшли мільйони, вони ніщо проти такої сили [<https://www.youtube.com/watch?v=rZoS1r3hsHI>];

б) агітаційна: Нам все потрібно зробити, щоб жодного голосу ця бандитська згряя не вкрала в українців...Коли вони крадуть наші голоси, вони крадуть наше майбутнє [<https://www.youtube.com/watch?v=8EtVPDe39Y4>].

Як бачимо, відбувається свідомо модифікація чи конструювання нової політичної дискурсивної реальності з використанням різних лінгвістичних засобів, які потребують детальнішого аналізу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження засвідчило, що дискурс – ефективна платформа для політичної боротьби і потужностей політичної гри. Він увиразнює культурні, мовні та соціальні чинники, які впливають на використання мови політиками в Україні. Перспективи дослідження вбачаємо в поглибленому аналізі прагмалінгвістичних характеристик різних комунікативних ситуацій у межах

українського політичного дискурсу та створенні комплексного лінгвістичного портрета сучасного урядовця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюхова А. А. Коммуникативные стратегии и тактики в митинговой речи / А. А. Артюхова // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – 2014. – № 2. – С. 5–9.

2. Дацюк С. В. Типология коммуникационных стратегий [Электронный ресурс] / С. В. Дацюк. – Режим доступа: www.encyklopedia.ru/pda/art/art.php?view=214.

3. Морозова І. І. Комунікативна ситуація «Флірт» : когнітивно-прагматичні якості (на матеріалі художньої літератури Вікторіанської доби) [Електронний ресурс] / І. І. Морозова // Вісник ХНУ. – Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/5947/2/Комунікативна%20ситуація%20«Флірт».pdf>

4. Паршина О. Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / О. Н. Паршина. – Саратов, 2005. – 48 с.

5. Рогоза А. П. Мовленнева системність в термінах комунікативної лінгвістики» [Електронний ресурс] / А. П. Рогоза // Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний вимір філологічних наук». – Режим доступу: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/01_%20Rogoza_Movlenneva.pdf

6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підруч. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

7. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ІнЮре, 2009. – 276 с.

8. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

9. Юкало В. Структура спеціальної мови і професійного спілкування / В. Юкало // Дивослово. – 2005. – № 12. – С. 43–47.

10. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Яшенкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010. – 312 с.

Стаття зосереджена на питанні теоретичного осмислення та реалізації комунікативної ситуації «мітинг» в українському політичному дискурсі. Окреслено динаміку політичного переконання в українському політичному просторі, встановлено основні комунікативні стратегії в межах досліджуваної комунікативної ситуації.

Ключові слова: комунікативна ситуація, комунікативна стратегія, політичний дискурс, комунікація, прагмалінгвістика.

The article is focused on the theoretical understanding and implementation of the communicative situation of meeting in the Ukrainian political discourse. It was outlined the dynamic of political conviction in Ukrainian political space and it was distinguished the basic communication strategies within the definite communicative situation.

Key words: communicative situation, communicative strategy, political discourse, communication, pragmalinguistics.

Віталія Куцик

(м. Вінниця)

Наук. керівник – д. філол. н., проф. Слободинська Т. С.

УДК 811.161.2'27:654.1

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТЕЛЕПРОСТІР: ПОЗИТИВНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Актуальність дослідження зумовлена провідною роллю засобів масової комунікації, зокрема телебачення, у суспільних процесах.

Через свої технічні можливості – поєднання звуку й зображення – телебачення сьогодні важко ігнорувати, адже воно є одним із найвпливовіших засобів масової інформації. Телепростір став елементом нашої повсякденної реальності, формою соціального знання, фактором формування ідентичності, механізмом трансляції норм / традицій / цінностей, соціальним інститутом, складником системи ЗМІ тощо.

У широкому комплексі проблем, пов'язаних із сучасним телебаченням, особливого значення набуває слово. Воно слугує не лише головним «інструментом» передачі інформації, але й взірцем правильної вимови і засобом емоційного впливу на глядачів.

Вивчення такого складного явища, як телемовлення, має супроводжуватися переосмисленням наукових напрацювань попередніх поколінь дослідників і застосуванням нових методик щодо структурування матеріалу.

Телевізійне мовлення як одна з найвпливовіших галузей ЗМІ давно перебуває в полі зору дослідників. Зокрема фундаментом для нашої наукової розвідки слугував аналіз основних напрацювань таких видатних зарубіжних лінгвістів, як А. Белл, Т. ван Дейк, М. Монтгомері, Н. Фейєрклаф, які вивчали і функціонально-стильові особливості мови ЗМІ, і типологію медіатекстів, і лінгвомедійні технології.

Серед робіт російських дослідників можна виокремити наукові праці О. Лаптева, О. Селіванової, С. Сметаніна, Г. Солганіка, Г. Степанова, Д. Шмельова та ін. Професор Т. Добросклонська запропонувала віднести такі дослідження до особливої дисципліни «медіалінгвістики», «рамки якої уможливають системний науковий підхід до вивчення мови ЗМІ» [1, с.28].

На проблемі функціонування власне українського телемовлення неодноразово наголошено у працях вітчизняних науковців, таких як В. Лизанчук, М. Пилинський, А. Погрібний, О. Сербенська, Н. Сологуб, С. Єрмоленко та ін.

Окремими аспектами вивчення мови телебачення займалася ціла плеяда сучасних українських дослідників-мовознавців, зокрема проблемою правильної вимови переймалися Г. Голоскевич, Є. Кроткевич, М. Наконечний, М. Погрібний, Л. Прокопова, Л. Хоменко. Мовлення ведучих на українському телебаченні досліджував В. Маргалик. Помітним успіхам у дослідженні ефірного мовлення завдячуємо Л. Шевченко.

Досліджуючи особливості використання мови на телебаченні, науковці сходяться в тому, що вплив цього засобу комунікації на сучасний процес мовлення загалом і мови зокрема, дуже вагомий і потребує нового підходу до свого вивчення – це і є основною проблемою дослідження. Водночас поза увагою дослідників залишилося комплексне дослідження порушень мовних норм на телеекрані, що дало б змогу розв'язати широке коло мовознавчих інтересів.

Телебачення стало однією з форм повсякденного життя. А тому й мовлення, яке звучить з екрана, можна вивчати як одну з форм повсякденного мовленнєвого спілкування. Телебачення покликане нести в широкі маси не лише передові ідеї, але й високу культуру мови. Серйозні вимоги ставлять до літературності мовлення, яке звучить, і до правильності вимови. Не треба забувати, що до мовлення телебачення глядачі ставляться як до взірця, еталона, саме тут деякі з них вчаться справжньої літературної вимови.

Надзвичайно складною є проблема двомовності. Зокрема в праці В. Лизанчука «Навічно кайдани кували» порушено проблему русифікації й етноциду. Автор згадує: «Штучно було обмежено сферу вживання української мови «для домашнього користування» [2, с. 71].

В Україні телебачення продукує малий відсоток українських текстів. Серед них багато ефірною часу займають телефільми переважно іноземного виробництва. Лише за один день (31. 10. 15) на телеканалі ICTV були продемонстровані телефільми: «Спіді-гонщик» (США), «Відкрийте, поліція» (Франція), «Таксі» (Франція), «Таксі 2» (Франція), «Таксі 3» (Франція),

«Таксі 4» (Франція), «Скелелаз» (США), «Охоронець» (США). А. Погрібний зауважує: «Українських фільмів в інформаційному просторі України є не більше 2%, і далеко не тому, що їх бракує чи поспіль всі вони погані, хоча за законом їх мало б бути не менше 30%» [5, с. 103].

На телеканалах в Україні маємо взаємозаміну двох мов: української, російської. «Панує вакханалія двомовності, заборонена в будь-якій країні цивілізованого світу (навіть у таких офіційно двомовних країнах, як Канада, англійське та французьке телебачення стерильно розмежовані)» [4, с. 3].

Наприклад, на українському каналі ТЕТ у таких програмах, як «Панянка/селянка», «Любов онлайн», «Країна У», «Віталька» лише ведучі розмовляють літературною українською, а герої, актори послуговуються чи то російською, чи то суржиком (*семдцят років; у мене шо, не може бути обєда; їда; децкі садіки* тощо). На телеканалі К1 у програмі «Файна Юкрайна» ми можемо почути такі мовні покручі: *тіки не надо мені напамінать; не пугай мене; а еслі я не нарушив; хороша погода* та ін.

Отже, повноцінного функціонування української мови на українських телеканалах майже немає. Потрібно усувати деформації мови, зберігати її чистоту, евфонічність на сучасному телебаченні, як і загалом у ЗМІ.

Мова сучасних українських ЗМІ привертає до себе увагу багатьох науковців не лише через порушення літературної мови та домінуючу двомовність, а й через те, що вона є багатим джерелом для дослідження новітніх тенденцій у розвитку сучасної літературної мови. Одним із найпомітніших процесів, що відбуваються в ній сьогодні, є процес активного поповнення лексики, розширення меж сполучуваності слів, актуалізація лексем, що досі перебували на периферії.

Лексична система мови засобів масової інформації – найдинамічніша система сучасної української літературної мови. Загальновідомо, що в царині ЗМІ найрізкіше й найсильніше виявляються процеси, які характеризують саме життя мовного організму; тут найбільше зосереджені інновації, під якими розуміють новотвори, запозичення, включення в мову, зумовлені

перерозподілом значень у видах і жанрах мовлення або відродженням з минулих періодів розвитку мови [3, с. 16]. І це природно, адже однією з основних функцій засобів масової інформації є інформативність, новизна.

Тривалість інноваційних процесів може бути доволі довгою. Важливо, щоб у них виявлялася життєва сила мови, щоб еволюційні зміни сприяли збереженню генетико-типологічної своєрідності мови, давали їй змогу залишатися собою.

Дослідивши особливості мовлення на таких популярних телеканалах, як 1+1, Новий канал, ICTV, ТЕТ, 5 канал, К1 та ін., виокремлюємо такі основні позитивні лінгвістичні тенденції:

1. Активне поповнення лексики за рахунок запозичень.
2. Розширення меж сполучуваності слів («руйнування перегородок»).
3. Актуалізація іманентних лексем.
4. Зближення територіальних діалектів з українською літературною мовою.

Із прагненням України інтегруватися в Європу інтенсивніше почали виявлятися нові тенденції в мові телебачення, а саме: активне поповнення лексики за рахунок запозичень.

Однією з найактивніших галузей залучення до української мови нової іншомовної лексики є реклама. Через мову реклами й ЗМІ до українського лексичного складу потрапляє значна кількість запозичень. Щоденне постійне телемовлення пропонує рекламу численних закордонних товарів, нерідко таких, для позначення яких в українській мові бракує слів.

Сучасне телемовлення насичене англіцизмами, які вже стали для нас звичними, наприклад: *апельсиновий фреш* – апельсиновий прохолодний напій (ТЕТ), *арт-терапія* – лікування мистецтвом (5 канал), *барбі* – лялька (Новий канал), *бартер* – товарообмін (К1), *бебі-бум* – сплеск народжуваності, *дайвінг* – пірнання, *дайджест* – огляд (1+1), *дефростер* – розморожувач, *дисконт* – знижка (ТЕТ), *дистриб'ютер* – розповсюджувач (5 канал), *екшн* – дія (ТЕТ), *кетчуп* – томатний соус, *кеш* – готівка

(ICTV), *консумація* – споживання, *консумент* – споживач, *лізінг* – оренда (Новий канал), *ліфтинг* – підтяжка (ТЕТ), *менеджмент* – керування (Інтер), *нюс-реліз* – випуск новин, *офіс* – контора, *паркінг* – стоянка (ТЕТ), *постер* – об'ява, *прайм-тайм* – найкращий час, *пресинг* – тиск, *римейк* – переробка, *сейл* – розпродаж, *сек'юріті* – охорона (Новий канал), *секонд-хенд* – поношені речі, *спрей* – розбризкувач, *термінатор* – винищувач, *тінейджер* – підліток, *файл* – папка, *фастфуд* – швидка їжа, *флаєр* – листівка, *фрізер* – морозильник, *фрिстайл* – вільний стиль тощо.

На телеканалі ТЕТ у програмі «Любов онлайн» (23.10.15) ведучий розпочав розмову з привітання *Welcome до Сан-Франциско*, а герої активно послуговуються такими вже звичними англiцизмами, як *лузер*, *фаст-фуд*, *аватарка*, *тет-а-тет*. У розважальній програмі «Файна Юкрайна» на К1 ми чуємо слова на зразок *бакси*, *лузери*, *фракції* і це не викликає в сучасного телеглядача ні непорозуміння, ні здивування.

Процес запозичання є невід'ємною частиною об'єктивного процесу розвитку мови, зумовленого суспільним поступом, але словники не встигають за навалом англiмовних запозичень, і численні пропаговані засобами масової інформації англiцизми, часто незрозумілі пересічним мовцям, залишаються поза лексикографічною фіксацією.

У сучасній мові засобів масової інформації відбуваються також процеси лібералізації й демократизації. На лексичному рівні це простежується в руйнуванні перегородок між так званими стилістичними категоріями слів. Зазнає змін і сама структура тексту, автори, не обтяжуючи себе жодними дотепер усталеними нормами й рамками, шукають потрібної їм тональності своїх текстів. Просторіччя, жаргонізми, арготизми, яким раніше визначали місце на периферії, «вирвалися» з неї і опановують різні, навіть «поважні» тексти. Щораз частіше чуємо на наших телеканалах слова й вирази, які колись уживали лише на вулиці, у спілкуванні серед певних, соціально маркованих груп: *щоб йому по житті перло*; *його в школі*

затравлять; всі фракції жруть окремо; сміємось, отже не здаємось – хай йому грець (К1 «Файна Юкрайна»); *засаду влаштувала; поговорим по поняттям; клеїлась до перехожих* (Інтер «Судові справи»).

Ще однією позитивною лінгвістичною тенденцією є постійне зближення територіальних діалектів з українською літературною мовою за рахунок поширення на сучасному телеекрані україномовних програм. Кожна особа, яка вмикає телевізор, піддається впливу поширення української мови. В ідеалі, носій того чи того діалекту розуміє, що розмовляти літературною мовою престижніше – це ознака освіченості людини, високого культурного рівня. Є усвідомлення того, що, розмовляючи літературною мовою, матимеш порозуміння з будь-яким співрозмовником. Так, наприклад, слова *кептар, бринза, трембіта, смерека, вечорниці, днини* у ХІХ ст. були поширені тільки в певних діалектах, а тепер вони стали літературними через мовлення ведучих провідних українських телеканалів: Ольгу Фреймут, Сергія Притулу, Анну Жижу, Вадима Абрамова та ін.

Отож, мова ЗМІ є активним поширювачем елементів народних говорів, які з бігом часу стають літературною нормою.

Українські засоби масової інформації сьогодні засвідчують: мова живе, еволюціонує, і завдання небайдужих до її долі журналістів та телеведучих дбати, щоб мова за сучасних складних обставин залишалася собою, зберігала свої генетико-типологічні риси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добросклонская Т. Медиатекст : теория и методы изучения / Т. Добросклонская // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2005. – №2. – С. 28–34.
2. Дончик В. Мова не винна : (Про суржик, двомовність і грамотність на українському ТБ) / В. Дончик // Слово і час. – 2001. – № 2. – С. 68–77.
3. Кулик З. Українська мова у сучасному ЗМІ / З. Кулик // Наука і суспільство. – 1998. – № 11–12. – С. 14–17.

4. Нікітіна Н. Українська мова на телебаченні : сьогочасна ситуація / Н. Нікітіна // Дивослово. – 2004. – № 12. – С. 2–7.

5. Погрібний А. Захочеш – і будеш: публіц. ст. / А. Погрібний. – К. : ВЦ «Просвіта», 2007. – 484 с.

Стаття присвячена виокремленню основних позитивних лінгвістичних тенденцій сучасного українського телепростору. Проведене дослідження дає можливість здійснити аналіз проблеми двомовності на українських телеканалах, охарактеризувати процес активного поповнення лексики та актуалізації лексем, що досі перебували на периферії.

Ключові слова: телепростір, засоби масової інформації, двомовність, англіцизм, літературна мова.

The article is devoted provision out the main positive trends of the modern Ukrainian language teleprostranstve. The study makes it possible to analyze the problems of bilingualism on Ukrainian television channels, described the process of active replenishment vocabulary and updating tokens, that were still on the periphery.

Key words: TV space, media, bilingualism, anglicizes, literary language.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богатько Валентина Василівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики філологічних дисциплін та стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Врублевська Тетяна Василівна – викладач кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені Миколи Пирогова.

Гороф'янюк Інна Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Григорук Наталія Василівна – аспірант кафедри української філології Хмельницького національного університету.

Деренчук Наталія Вікторівна – аспірант кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Дудник Оксана Миколаївна – здобувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Завальнюк Інна Яківна – доктор філологічних наук, професор кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Завальнюк Людмила Вікторівна – здобувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кадочнікова Олена Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Кобченко Наталя Віталіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Коваль Людмила Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Коваль Яна Олександрівна – старший викладач кафедри української філології Хмельницького національного університету.

Колоїз Жанна Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Коношевич Юлія Вікторівна – магістрант кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кухар Ніна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Куцик Віталія Анатоліївна – магістрант кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Куц Ольга Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та гуманітарних наук Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти».

Лебедь Юлія Борисівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мельник Оксана Анатоліївна – здобувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мошноріз Марія Миколаївна – викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету.

Ожоган Василь Михайлович – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Онатій Анастасія Віталіївна – викладач Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Павликівська Наталія Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Павлушенко Ольга Андріївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Павлюк Віта Анатоліївна - здобувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Поліщук Леся Борисівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри слов'янських мов та зарубіжної літератури Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Похилюк Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української філології Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу.

Прокопчук Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики філологічних дисциплін та стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Пупулова Олена Олексіївна – ліценціат антропології, випускниця Вищої Антропологічної школи (м. Кишинів, Республіка Молдова).

Романчук Олексій Андрійович – кандидат історичних наук, магістр антропології, старший викладач Вищої Антропологічної Школи (м. Кишинів, Республіка Молдова).

Скрипник Надія Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української філології Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу.

Слободинська Тамара Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Торчинський Михайло Миколайович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету.

Федчук Лілія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, спеціаліст вищої категорії, викладач Вінницького обласного комунального гуманітарно-педагогічного коледжу.